

MISKOLCI EGYETEM

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

Miskolc, 2007. november 13.

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

SZEKCIÓKIADVÁNYA

MISKOLCI EGYETEM

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

Miskolc, 2009. november 12.

Kiadja a Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centruma
Kiadásért felelős: Dr. Dobróka Mihály rektorhelyettes
Szerkesztette: Hírsu Ákos doktorandusz, ME BTK
Nyomda: ME Soksorozító Üzeme
Üzemvezető: Kovács Tibor
Nyomdászám: ME. Tu-199/2009.

SZÖVEGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

A szekció elnöke:

Dr. Kecskeméti Gábor intézetigazgató egyetemi docens

Delfinológiai kutatások Kassák Lajos Egy ember élete című művének kiadásában

Általános vélemény a szovjet kultúrpolitikát ismerők körében, hogy 1948 előtti műveket vagy '48 előtti, vagy '89 utáni kiadásban érdemes olvasni. Az adott korszakban ugyanis bevett gyakorlat volt a szövegek delfinesítése, azaz „erkölcsi, politikai, világnézeti, pedagógiai stb. szempontú átírása; manipulációja.”¹ A delfinálás fogalmának megteremtője Szörényi László, akinek a '80-as évektől jelentek meg publikációi az irodalmi szövegek csonkításának témakörében, amelyeket 1998-ban tanulmánykötet formájában adott közre *Delfinárium: Filológiai groteszkek* címmel. Mellette Végh Balázs Béla *Kis magyar delfinológia* című írása emelhető ki, amely a delfinológiát mint a filológia és textológia rokontudományát említi. Az elnevezés alapját az *ad usum Delphini* kifejezés adja, amely mögött eredetileg a fiatal francia trónörökös számára megtisztított antik kiadásokat értjük. „A sorozat pedagógiai-morális cenzorai (J. B. Bossuet és P. D. Huet jezsuita papok) a görög és a latin klasszikusok erkölcsileg károsnak ítélt szövegrészeit kihagyták, vagy moralizáló értelmezésekkel látták el, különösen azokat, amelyeket a 17. századi ízlés megbotránkoztatónak tartott. Néha addig is elmentek, hogy a kérdéses szövegrészeket átírták, vagy a sajátjukkal helyettesítették.”²

Az említett időszakban a szövegek megcsonkításának, átírásának hátterében a szovjet kultúrpolitika állt, amely „az irodalommal szemben támasztotta a legnagyobb elvárásokat, ugyanis a rendszer gyakorlatias marxizmusa az irodalmat elsősorban ideológiai képződménynek tekintette, és egyrészt közvetlen erkölcsi hatóerőt feltételezett róla, másrészt őszintén hitte, hogy az irodalmi (és a képzőművészeti) ábrázolás mágikus hatással van magára az ábrázolt valóságra is, vagyis egyszersmind elsődleges tudatformáló szerepet is tulajdonított neki. Az irodalom ennek a – mondhatni archaikusan romantikus – képzetnek megfelelően tehát egyszerre volt cél és eszköz, és ennek megfelelően kapott politikai figyelmet az egész korszakban. Művek és alkotók korántsem csak jelképes hatalommal bírtak a rendszer számára, és eszerint váltak a kultusz vagy a kiátkozás tárgyává, ennek minden előnyével és hátrányával, melyek természetesen közvetlenül átáramlottak a könyvkiadásra is.”³

Kassák Lajos és irodalmi munkássága is politikailag kitüntetett figyelmet kapott a korszakban. 1948, a fordulat éve az ő életében is változást hozott, sorra vesztette el közlési lehetőségeit, beittották folyóiratait, mígnem a tiltott szerzők között találta magát. „1950 és 1954 között egyetlen sora sem jelenhetett meg, kötete pedig csak 1956-ban, ám ötvenes évekbeli gazdag verterméséről ebbe a könyvbe még nem válogathatott.”⁴ Az 1956 utáni megjelenések többnyire delfinesített kiadások voltak. A legjobb példa erre az *Izmusok története* című művének második, rekonstruált szövegű kiadása, amely 2003-ban jelent meg *Izmusok: A modern művészeti irányok története* címmel. Csaplár Ferenc utószavában utal a könyv hanyattatott sorsára, amely a megírása után csupán másfél évtizeddel később jelenhetett meg erőteljes csonkításokkal.⁵ Ugyanez a helyzet Kassák naplójával, a *Szénaboglyával* kapcsolatban is, ami a csonkításokat illeti. Annyi kivétellel, hogy ennek a műnek a mai napig nem jelent meg „rekonstruált szövegű kiadása”.

Ebből a szempontból érdemes tehát megvizsgálni Kassák önéletírását, az *Egy ember életét* is. Annak a javaslatnak azonban, hogy '48 előtti vagy '89 utáni kiadásokat

reszesítsünk előnyben az olvasásnál, nehezen tudunk eleget tenni, ugyanis 1989 után a mű nem jelent meg, 1948 előtt pedig csak az első kiadásról beszélhetünk, amelyhez egy-két ritkaságtól eltekintve szinte lehetetlen hozzájutni. Az *Egy ember élete* című önéletírás első kiadásának nyolc kötete három különböző időpontban jelent meg könyv formájában. Az első három (*Gyermekkor, Kamaszévek, Csavargások*) 1927-ben, a következő három (*Vergődés, Kifejlődés, Háború*) 1932-ben, s végül a két utolsó (*Károlyi-fordalom, Kommün*) 1935-ben. Kassák művével már az első kiadásokról is gond volt, ugyanis a megrendelő Bécsi Magyar Újság főszerkesztője a *Gyermekkor* című kötetet „morális okok miatt közölhetetlennek tartotta.”⁶ Így jutott a kézirat Osvát Ernőhöz, aki 1924 májusától a Nyugatban adta közre. A második rész azonban nála is nehézséget okozott: „Osvát a *Kamaszéveket* először nem akarta közölni, mégpedig azért, mert ez a rész – mint Kassáknak megüzente – »tele van szerelmi kalandokkal, családi intimitásokkal, élő emberek dolgainak szellőztetésével«.”⁷

Nem csoda hát, ha a szovjet kultúrpolitika hálóján is fennakadt a nyolckötetes mű a fordulat évét követő időszakban. Az újbóli kiadás lehetősége először a Szépirodalmi Kiadónál vetődött fel 1955-ben, azonban a *Szénaboglya* egyik bejegyzésében a kiadás megüszüléséről olvashatunk: „Írói körökben már napok óta szájról szájra jár, hogy Rákosi rendelkezésére revízió alá veszik a kiadványállatok programját. Az elszomorító híresztelés máris a megvalósulás állapotába jutott. Tegnap délután volt az első bizottsági ülés, és több leszerződöttet és »beütemezett« könyvet törölt a listáról. Közöttük az enyémet is. A Szépirodalmi Kiadó már nyomdába adta *Egy ember élete* című önéletrajzi regényemet, s most dugába dőlt az egész. Pedig, hogy úgy mondjam, már mi is »beütemeztük« egy vég ágyneműváson, néhány törölközőt, ing és kombiné vásárlását. Tervünk »teljesítését, sőt túlteljesítését« valószínűleg nem tudjuk végrehajtani. Ostoba álmainkból és egyre reménytelenebb reményeinkből élhetünk tovább is.»⁸

A könyv mégis megjelenik 1957-ben *Egy ember élete* címmel, hat kötetten, az utolsó kettőről szót sem ejtve. Ezáltal összesen mintegy 460 oldalnyi csonkításról van szó. A harmadik kiadásig 9 évet kell várni, 1966-ban jelenik meg szintén csak az első hat kötetten. Az utolsó megjelenés, a viszonylag hozzáférhető 1983-as már tartalmazza mind a nyolc kötetet.

A szovjet kultúrpolitika egyes szavaktól kezdődően tehát egész mondatokat, bekezdéseket száműzött a könyvekből. A mit, hogyan és miért kérdésekre szinte minden szerző és minden mű esetében más választ adhatunk, annyi azonban biztos, hogy voltak bizonyos tabutémák. Ide tartoztak többek között a Szovjetuniót, illetve a szovjet-magyar viszonyt sértő, valamint a szexuális, pornográf tartalmú szöveghelyek, esetenként teljes művek, s nem utolsósorban az akkori magyarországi állapotokat, a rendszert támadó, s a hatalmon lévőköt sértő tartalmak.⁹ Az önéletírás utolsó két kötetét ezen tabuk elleni vétség miatt nem vehették kezükbe az olvasók sokáig. Ahogyan Szörényi írja: „Az önéletrajz, az *Egy ember élete* kihagyott részei a legújabb kiadásba visszakerültek, így most már tudhatjuk, miért volt rossz véleménye az írónak Kun Béláról, Lukács Györgyről vagy Balázs Béláról”¹⁰ Kun Béla jellemzése: „A nagyteremből halljuk Kun Béla szónoklatát. Nyershangú, börtörű ember. Csak úgy dől belőle a szó. Nem magvas beszéd ez, hanem bátor, gyűlölettel és lelkesedéssel megduzzadt szónoklat. Áradnak belőle a mondatok, mintha sohasem akarna végre szakadni a beszédének. Előttünk új ez a hang, és nem szimpatikus. Beljebb húzódnak a nyitott terem ajtaján, és látjuk, hogy Kun Béla egy széken állva dikciózik. Izzad a homloka, olyan mozgékony, mintha száz keze lenne, s

¹ VÉGH Balázs Béla, *Kis magyar delfinológia*, Látó, 2004/7, 50.

² *I. o.*, 50–51.

³ BART István, *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*, Bp., Osiris, 2002, 11–12.

⁴ ACZÉL Géza, *Kassák Lajos*, Bp., Akadémiai, 1999 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 42), 339.

⁵ KASSÁK Lajos, PÁN Imre, *Izmusok: A modern művészeti irányok története*, utószó CSAPLÁR Ferenc, Bp., Napvilág, 2003.

⁶ CSAPLÁR Ferenc, *Kassák önéletírása*, ItK, 1976, 458.

⁷ *I. o.*

⁸ KASSÁK Lajos, *Szénaboglya*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 40.

⁹ BART, *I. m.*, 45.

¹⁰ SZÖRÉNYI László, *Delfinárium: Filológiai groteszkek*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1998, 72.

mintha azokat újra és újra szét akarná dobálni a hallgatóság közé. [...] Kemény, bulldogfejű ember, a haja sűrű s a bajusza, mint valami szétborzolt pamacs, sötétlik az orra alatt. Nem is annyira zsidó, mint inkább vad, paraszti vonások azok, amik az arcát behálózzák.”¹¹ Az ehhez hasonló jellemzések mellett a kötetben megjelennek a rendszer visszasságai is: Kassák plakátcenzorként – bár elutasítja a cenzúra minden formáját – megbízatásának megfelelően végzi dolgát, s amikor a szociáldemokrata párt egyik rajzolójának plakátját vétőzza meg, azonnal áthelyezik máshová. Mindezeket túl a magyarországi állapotokra, az ország sorsára vonatkozó balsejtelmek is helyet kapnak a sokáig tiltott kötetben, egyes esetekben nem is Kassák, hanem például Babits Mihály szájából hangoznak el a keserű, rendszerellenes szavak: „Jönnék a csehek és a románok, és az országot fölkoncolják! Elvész ez a szép ország, ezer év tradíciót, gyönyörű eredményeit dobjuk oda semmiért! [...] Le kell rombolni ezt az egész rendszert, el kell söpörni, mert vesztébe viszi az országot!”¹²

A következőkben néhány olyan csonkítást, torzítást szeretnék kiemelni, amelyekre az 1927-ben és 1932-ben megjelent első kiadásnak az 1957-es második kiadással, illetve az 1935-ös első kiadásnak 1983-as utolsó kiadással való összevetésekor figyelhetünk fel.

Rögtön az első kötet elején találkozunk egy kihagyással, illetve jelölés híján nem találkozunk azzal a három sorral, amely a bizonyítványosztásról szóló szövegek környezetben szerepel, s ha még gyermeki szinten is, de a zsidósággal való ellenérzést fogalmazza meg: „Nem sajnáltam ezeket a zsidógyerekeket, tudtam, ha kiverik a szemeiket, ők akkor is az első tanulók maradnak. Ha pedig valaki ennyire szereti a diákéletet, annak a jó bizonyítványért sem árt az ütle.”¹³

Ennél jóval érdekesebb, egymondathoz csonkítással találkozhatunk a második kötetben. Az ’57-es, s minden utána következő kiadás ide vonatkozó szövegrészele: „A Szent Koronások képviselője vette át a szót. Egy hápogó beszédű ügyvéd volt, annyit tudtam csak róla, hogy sokat szeret beszélni, s még többet tud enni. Nagy butaság volt a sárgáktól, így hívtuk a Koronásokat, hogy ezt a kellemetlen megjelenésű embert küldték ide. Ha még olyan igazságokat is mondott volna, szinte lehetetlen volt, hogy valakit a saját pártjára megnyerjen. Az egész gyűlés most a jól táplált és kiválasztott urak ellen lázadt, egy ilyen figura csak még jobban elvadította őket. Mielőtt szóhoz juthatott volna, megcsináltuk ellene a hangulatot. - Le a sárgákkal! Le a munkásáruló ügyvédekkel! – kiabáltuk.”¹⁴ Az egymondathoz kihagyás egy fontos információt tartalmaz, mégpedig, hogy a szóban forgó ügyvédet „dr. Landler Jenőnek hívták”,¹⁵ akiről az 1969-es Magyar életrajzi lexikon úgy emlékszik meg, mint „a magyar munkásmozgalom kimagasló harcosa”, majd később a Tanácsköztársaság belügyi népbiztosa. A kassáki szókimondó jellemzés mellett a nevet tehát már nem bírta el a nyomd papír.

Egy ötödik kötetbeli csonkítás teljesen más értelmet szül két mondat összeolvasztásával. A kérdéses szöveghelyen Móricz Zsigmond *Hét krajcár* című novellájával kapcsolatos véleményének ad hangot a szerző: „Témájában kellene, hogy közel álljon hozzám ez a novella, ahogyan most visszaemlékezem rá, nagyon is távol van tőlem. A szegénységet jól ismerem minden keserűségével, kitarulkozó érzelmességével, de mégis, inkább kitalálásnak hat ez a történet, mint átélt életdarabnak.”¹⁶ Az ’57-es kiadásban az idézett szakasz a következő: „Témájában kellene, hogy közel álljon hozzám ez a novella, ahogyan most visszaemlékezem rá, nagyon is jól ismerem minden keserűségével, kitarulkozó érzelmességével, de mégis, inkább kitalálásnak hat ez a

¹¹ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, Bp., Magvető, 1983, 459.

¹² KASSÁK 1983, i. m., 570.

¹³ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete: Gyermekkor*, Bp., Dante, 1927, 10.

¹⁴ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, Bp., Magvető, 1957, I, 323.

¹⁵ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete: Kamazsúvek*, Bp., Dante, 1927, 119.

¹⁶ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete: Kifejlesztés*, Bp., Dante, 1932, 159.

történet, mint átélt életdarabnak.”¹⁷ Vajon a cenzor azt tartotta közölhetetlennek, hogy Kassáktól távol áll Móricz novellája, vagy talán azt, hogy jól ismeri a szegénységet?

A kihagyások mellett érdemes az úgynevezett „bennmaradásokról” szót ejteni, melyek érdekessége, hogy az aktuális politikai viszonyok, morális törekvések ellenére sok szabadosabb témájú rész érintetlenül maradt az önéletírásban: pl. a „szerelmi kalandozások”, a bordélyházbéli élmény, a Frankfurt am Main-i homoszexuális bordélyház meglátogatása. A kor másik nagy tabutémája, az egyház, a vallásosság is fel-felbukkan a műben, ám a vallásos tartalmú szövegrészek érintetlenül maradnak.

Kassák műveinek delfinológiai vizsgálata további adalékkal szolgálhat az 1948 utáni könyvkiadás, valamint a „nem létező” cenzúra történetéhez. Mindezeket túl filológiai szempontból értékes és érdekes az *Egy ember élete* különböző kiadásainak összevetése a szerteágazó grammatikai, ortográfiai különbözőségeken túl a csonkítások miatt is. Ez utóbbiak felfedezésén túl azok értékelő magyarázatához a Kiadói Főigazgatóság és a Magvető Kiadó fennmaradt dokumentációja illetve Kassák Lajossal való levelezésének elemzése nyújthat további támpontokat.

¹⁷ KASSÁK 1957, i. m., I, 385–386.

Nemesek Verancsics Antal udvarában

Verancsics udvarára az öt körülvevő udvari családra vonatkozóan az esztergomi Primási Levéltár anyagában található egy kisebb forráscsoport, mely az udvari család tagjait név szerinti említi,¹ valamint szintén itt, a Verancsics-protokollum anyagában található a mintegy 49 alkalmazott konvencióját tartalmazó gyűjtemény.² Az udvari család tagjainak felsorolásakor nem találhatunk az iraton évszámot, ellenben a konvenciók mindegyike pontosan datált, s ezek alapján mégis lehetséges a család névsorjegyzékének megközelítőlegesen datálása is. A konvenciók 1570 és 1573 között születtek, s a protokollumban elfoglalt helyük alapján közülük adataikat is. Ezek alapján tehát Verancsics Antal udvari családja névsorjegyzékének lehetséges keletkezési ideje az 1570–73 közötti időszakra tehető.

Minden familiáris és az udvari család minden rangosabb tagja szolgálatát a dominusszal való szerződés kötésével és eskütétellel kezdte meg. Ezek a konvenciók rögzítették a szolgálat kezdetének időpontját a familiáris fizetését és minden neki járó juttatást,³ valamint az úr anyagi kötelezségeit is rögzítette a familiáris szemben.⁴ A szerződések elemzésével áttekinthetővé válik a korabeli udvarok szerkezete és a különféle szolgálatokat teljesítők köre. A szolgálatokat tekintve a főúri családhoz tartozók között négy alapvető csoport különböztethető meg.⁵ Ezeket a Verancsics körül szolgálók között is fellelhetjük. Az első csoportban azokat találjuk, akik az úr gazdaságában, uradalmában tevékenykedtek a birtokigazgató, a prefektus irányításával offciálisként, sáfárként, kulcsárként, kasznárként vagy majoros cselédként, mesteremberként.⁶ A második csoportot azok alkották, akik első sorban katonai szolgálatot láttak el, többnyire az úr váraiban (Verancsicsnak Érsekújvár védelmének feladatait kellett ellátnia, ami mintegy 200 gyalogos és 250 lovas fenntartását jelentette.⁷ A konvenciók között találunk olyat is, amely Érsekújváron szolgáló katonai szerződését rögzítette). A várkapitány alá jelentős számú katonaság tartozott, ahogyan ez Érsekújváron is tapasztalható volt.⁸ Az úr familiájához tartoztak ugyan ők is, de többnyire nem az udvarban szolgáltak, hanem attól távol, az úr várában.

A család harmadik csoportjára rátérve az úr magánhadsergéről kell beszélnünk, melynek tagjai ugyan nem laktak az udvarban, hanem saját házuknál, de szükség esetén kísérték urukat, illetve fegyverrel szolgálták éves szabott fizetésért. Ők többnyire az úr familiárisai, vagy ahogyan e korban a forrásokban leggyakrabban szerepelnek, szervitorai voltak. E katonáskodó szervitori réteget birtokaikat vesztett vagy a meglévőt oltalmazó nemesek, a főlemelkedés lehetőségét kereső kismesek, esetleg jobbágyi sorból származó, de nemesítést nyert elemek és parasztkatonák alkották.⁹ Számukat tekintve is ők jelentették a főúri és főpapi család legjelentősebb rétegét. A konvenciókban „egregius” jelzővel illetik őket, amiről röviden szólva annyit kell megjegyeznünk, hogy míg a megelőző évszázadban még az előkelőbb nagybirtokosokat nevezték csak így, addig most már devalválódva a végvári katonákat is megillette, akik között éppúgy volt jobbágyorsból felemelkedő

személy, mint birtokát vesztett nemes.¹⁰ Elnevezésük gyakran „főember szolgál”, „atyafi”, vagy attól függően, hogy az udvarban lakott-e vagy sem, „continuus” vagy „házi uraimék” formában szerepelt.¹¹ Akik continue, azaz állandóan az udvarban voltak, azaz ott is laktak, többnyire udvari előmenetelükben még csak az első lépcsőket tették meg, ugyanis „házi uraimék”¹² már a saját házukban lakva, idősebb, tekintélyt szerzett egyénként már visszavonulhattak, de fizetésük megegyezett az udvarban lakókéval.¹³ Ezek a familiárisok szolgálatukat tekintve igen sokszínű tevékenységet folytattak, hiszen mind magán- mind közügyekben szolgálták urukat. Közülük kerültek ki az úr uradalmainak, várának, udvarának legfontosabb tisztségviselői is. Udvarbeli helyzetük legfőképpen attól függött, hogy hány olyan közrendű szolgálójuk volt, akikre uruktól is fizetést kaptak. Általában a legalacsonyabb rangúaknak is volt legalább egy vagy két szolgálója, őket „viceuraiméknak” nevezték, a tekintélyesebb, a 3–6 lóval szolgáló szervitorokat pedig „főuraiméknak” címezték.¹⁴

Végül az udvar negyedik csoportjáról szólva magát az udvar személyzetét kell számba venni. Részletesebb tárgyalásukat itt mellőzném, hiszen nem célom e dolgozat keretein belül velük foglalkozni. A Mohács után Magyarország saját helyzetében gyökerező jelenség a korszakban, hogy a nemesek egyre inkább a főúri, főpapi udvarokban látva alternatívát, gyermekeiket ide küldték tanulni, kapcsolatokat építeni és kapcsolatot szerezni a szervezett oktatás után.¹⁵ Az ide kerülő kamaszkorú gyermekek először inasokként, más megnevezéssel apródokként láttak el személyes szolgálatot uruk körül. Ezt követően kamarási, étekgóji vagy egyéb szolgálatba kerülve már lovasként is erősítették az udvari sereget, majd a már említett „continuus” uraimék közé kerültek, és fontos levelek kézbesítésével, uruk kíséretét alkotva vagy más főurakkal, főpapokkal való tárgyalás során ők képviselve szolgálhattak, ezzel fontos tapasztalatokat és kapcsolatokat nyerve. A 17. században a kiépülő jezsuita és protestáns iskolák már egyre jelentősebb szerepet játszottak a nemes ifjak nevelésében, de az udvari szolgálat még hosszú ideig kiegészítette a kitűnő iskolákban tanított gyermekek nevelését.¹⁶

A család névsorjegyzékének és a konvencióknak az együttes áttekintésével és egymást kiegészítő információinak számbavételével név szerint összesen 103 főt számláltam össze, aki valamilyen módon az érsek udvarához tartozott. Természetesen ehhez hozzá kell számítani még a jelentősebb familiárisok szolgálóit is, akiknek számát csak becsléssel tudjuk, hiszen többnyire nem említik őket. Mindezzel együtt megközelítőleg 130–140 főre tehetjük Verancsics udvartartását, ami persze összehasonlítva a megelőző korszakból ismert Estei Hyppolit udvartartásának számával,¹⁷ annak mintegy fele csupán, viszont Oláh Miklóssal, elődjével nagyrészt megegyezett szerkezetében és létszámában is.¹⁸ Udvarának talán legnagyobb létszámú részét azok a nemesi ifjak jelentették, akik apródokként valamely nemesi család tagjaként kerültek ide tapasztalatot szerezni. Ők szám szerint 23 főt tettek ki, keresztneveiket csak két esetben említik, egyébként csak vezetékneveikkel kell megelégednünk, ami persze azonosításukat is megnehezíti. A következőkben igyekszem a már korábban és az újonnan beazonosított udvari személyeket számba venni. A Verancsics familiájában felsorolt Rudnay, Apponyi, Teleky, Pálffy, Révay, Zsámboky, Dersffy, Majtényi családok fiai mellett Kubinyi András és Rafael

¹ P. Lt. AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol. 67–68.

² P. Lt. AS. Acta Protocollaria. Prot. I. fol. 118–183.

³ Magyar udvari rendtartás, vál., bev., jegyz. KOLTAI András, Bp., Osiris, 2001, 14 (a továbbiakban: MUR).

⁴ Uo., 15.

⁵ Uo., 9.

⁶ Uo., 9.

⁷ XVI. századi uradalmi utasítások, szerk. KENYERES István, Bp., Akadémiai, 2002, I–II, 203.

⁸ Az érsekújvári vár katonaságának névsorjegyzéke 1573-ban: MÖL U et C. Fasc. 45. Nr. 26. fol. 137–143.

⁹ VARGA J. János, Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon, Bp., Akadémiai, 1981, 12.

¹⁰ Magyarország története 1526–1686, főszerk. PACH Zsigmond Pál, Bp., Gondolat, 1987, II, 389 (a továbbiakban: MOT).

¹¹ Uo., 13.

¹² MUR, i. m., 15.

¹³ Uo., 13.

¹⁴ Uo., 12.

¹⁵ Uo., 19.

¹⁶ Uo., 20.

¹⁷ E. KOVÁCS Péter, Egy középkori utazás emlékei: Estei Hyppolit utolsó utazása Magyarországon, TSz, 1990, 114.

¹⁸ FAZEKAS István, Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568) = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., Balassi, 2005, 352.

jelentős és később valamely tagjuk révén a közéletben kiemelkedő szerepet betöltő családok voltak.¹⁹

A Divék nemzetségből származó Rudnay családnak több vármegyében is voltak birtokai, de központjukat Nyitra vármegyében tartották. Úgy tűnik, hogy az idők folyamán a köznemesi hivatali rétegnél nem emelkedtek magasabb státuszba, 19. századi nagy utódjuk, Rudnay Sándor primás édesapja is köznemes-szolgabíró volt.²⁰ Az 1637-ben egy birtokadományozás kapcsán feltűnő Rudnay László²¹ tanulhatott esetleg Verancsics udvarában. Erre vonatkozó pontos adatunk azonban ez idáig még nincsen.

Az Apponyi család egyik korai tagja Apponyi Péter már a 14. században nyitrai főispánságot viselt, az ő Miklós nevű fia ágán született Apponyi II. Péter pedig 1517-ben II. Lajos udvarának tagja lévén az uralkodótól beiktató levelet szerzett javaiba.²² Feleségétől, Korlátkövi Zsuzsannától született egyik gyermeke István volt. Istvánnak Szunyogh Esztertől született gyermekei – László, Péter, Pál és István – közül valamelyik nevelkedhetett Verancsics udvarában az 1570-es években, vagy István testvére, János, Bekényi Orsolyától született Balázs nevű fia, aki Mérey Katalint vette feleségül.²³

A Teleyk név az udvari ifjak listáján áthúzva szerepel, hogy ennek oka – az illető távozása, vagy egyszerű tévesztés – még bizonytalan, ugyanis a szervitorok között szerepel egy bizonyos Teleyk János, aki talán azonos azzal a Teleyk János deákkal, akit Czobor István küld maga helyett a kamarához 1574-ben.²⁴ Elképzelhető, hogy Verancsics halála után Czobor szolgálatába állhatott. (Verancsics végrendeletében Czobor Imre nádorhelyettesre hagyott egy 40 Ft értékű kupát.)²⁵

A Pálffy család 16. századi felemelkedéséről szerencsére már sokkal több információ van, hála a közös szlovák-magyar fokozott figyelemnek és kutatásnak. A Pozsony vármegyei család Pálffy Pál nevű tagjának erdői Bakócz Tamás érsek, bíboros testvérenek, Balásznak leányával, Klárával kötött házassága jelentette a fordulópontot az egyszerű köznemesi család életében.²⁶ Ezzel a házassággal az Erdődy család újabb ága alakult ki és adott jeles személyeket az országnak. A Pálffyak a 16. század elején mind Pozsony vármegyében, mind Szlavóniában rendelkeztek birtokokkal, de nem tartoztak az országos jelentős családjai közé, a vármegyei köznemesi réteg, szerényebb vagyonnal rendelkező, karrierjét katonáskodással, hivatalviseléssel és jó házasságokkal emelni akaró rétegébe tartoztak ők is.²⁷ Pálffy Pál fia, Péter is követve apja gyakorlatát szerencsés házassága és a befolyásos Erdődy-rokonok támogatása hatására tovább emelte a család presztízsét. Felesége a Verancsics udvarában szintén tartózkodó szerdahelyi Dersffy család Zsófia nevű leánya lett.²⁸ Pálffy Péter 1567–68 táján meghalt, de számos jelentős karriert magáénak mondható gyermeke közül csak az 1550-ben született István jöhet szóba életkorát tekintve is Verancsics udvarában, aki Győrben majd Csábrágon szolgált, végül

pedig 1581-ben ennek prefektusa lett²⁹, különösen azért is mert rokona, János, aki később Léván szolgált katonaként, az 1573. évi familia-névsorban mint szervitor szerepel.³⁰

A Révayak 13. századig visszavezethető ősökkel rendelkező családjának felemelkedése is a 16. században történt, amikor II. Lajostól 1519-ben Révay I. István és I. Ferenc címerbővítő adománylevelet nyertek.³¹ Később a szeremesi birtokaik mellett az ország északi területein is birtokokat szereztek az I. Ferdinándnak a török elleni harcaiban tett szolgálataik folytán. Révay I. Ferenc 1521-ben már Báthory István nádor titkára, Ferdinándot szolgálva pedig egyre emelkedik karrierje. Révay I. Ferenc testvére István egyik fia, László³², a család trebosztói ágának megalapítója leszármazottai között keressük mégis azt a lehetséges személyt, aki Verancsics udvarában ifjúként jelen lehetett. László 1555-ben feleségül vette erdői Pálffy Erzsébetet, akitől született gyermekei közül István, Kristóf, Miklós és Márton fiai jöhetnek szóba születési idejük okán, mint Verancsics udvarában ifjúként szolgálók, közülük mégis talán Márton lehetett az, aki az udvarában jelen volt. Ő ugyanis Verancsics szervitorának, Esterházy Ferencnek leányát, Zsófiát vette feleségül már turóci alispánként.³³ Talán az udvarban jelenlévő ifjú Révay kapcsolatba került majdani apósával, s a két család a fiatalokban köthette össze sorsukat.

Az ifjak között szerepel Sambucus megjelöléssel egy személy, akinek kilétét nem tudni biztosan. Csak sejtethető, hogy a később Miksa udvari könyvtárosává lett humanista, orvostudományok iránt is érdeklődő, verselő történetíró rokona, esetleg fia lehetett. A Verancsicssal is élénk levelezésben álló és a pozsonyi humanista Radéczy-kör szívének számító Zsámboky³⁴ családját illetően meglehetősen kevés az információ. Egyetlen biztos adat, hogy János édesapja, Zsámboky Péter halála után édesanyja, Kewel Zsófia az 1573-ban Nagyszombatba költözött sikeres kereskedő, Bornemissa Tamás felesége lett. Zsámboky Pétertől öt gyermeke született, az egyetlen fiú pedig János volt, négy leánytestvére közül háromnak a neveik és férjeik is ismertek.³⁵ Zsámboky Jánosnak tehát testvére nem, csak gyermeke tartózkodhatott Verancsics udvarában, esetleg valamelyik más rokona, de ezekről pontosabb információink egyelőre nincsenek.

A szerdahelyi Dersffy család szintén igen jelentős személyeket adott az országnak ebben az időben. Verancsics udvarában talán az 1556-ban kassai főkapitány, majd dunántúli főkapitány Dersffy István,³⁶ egyik fia, Miklós³⁷ vagy Ferenc tanulhatott egy ideig Verancsics udvarában.

A Divék nemzetségből származó Majthényi család legősibb birtokai Trencsén, Nyitra, és Bars vármegyékben voltak, de hamarosan az egész ország területén szereztek birtokokat. A Zsigmond-korban szereztek meg Kesselkeő várát és Novák mezővárost,³⁸ melyek a Majthényiak központjaivá lettek. A család jelentős tagja a 16. században Majthényi Bertalan, aki II. Lajos király főkamaraosa volt. A mohácsi ütközetben török fogságba került, ahonnan tetemes összegért szabadult csak meg, azután Ferdinánd kitartó híve volt, és

¹⁹ P. LI. AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 67.

²⁰ *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Esztergom, Szent István Társulat, 2003, 358.

²¹ Magyar Országos Levéltár Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára, *Libri Regii*, (MOL. A 57) 9. köt. 38–42 (a továbbiakban: *Libri Regii*).

²² SZLURIA Márton, *Nyitra vármegye nemes családjai*, Bp., Heraldika, 2003, 1, 36–37.

²³ *Uo.*, 37.

²⁴ *Litterae ad cameram exaratae*, (MOL. E41) kéziratok segédlet 2005, 1574. No. 7 (a továbbiakban: *Litterae*). Czobor István levele a Kamarához, melyben maga helyett küldi Teleyk Jánost úgy is intézésére. Szentmiklós, 1574. február 5.

²⁵ VERANCICS Antal, *Összes munkái*, kiad. SZALAY László, WENZEL Gusztáv, Bp., 1873 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, 11), 323 (a továbbiakban: *VAOM*).

²⁶ PÁLFFY Géza, *A Pálffy család felemelkedése a 16. században = Pálffycvi v novoveku. Vzostup vyznanného uhorského šlahtického rodu. Zbornik z vedeckej konferencie Bratislava 20. máj. 2003*, Bratislava–Budapest, Spoločnosť Pro História–Acad. Electronic Press, szerk. Anna FUNDÁRKOVÁ, PÁLFFY Géza, 2003, 20.

²⁷ PÁLFFY, I. m. 21.

²⁸ Ő Dersffy János és Bathány Perpetua leánya volt, és a Pálffy család szlavóniai kapcsolatát erősítette, Bathány Ferenc horvát-szlavón bán rokonságával, aki Perpetua testvére volt. Erre vonatkozóan még sok a bizonytalanság, hiszen a Dersffy család történetét kevésbé kutatják. Bathány Perpetua másutt szerdahelyi Dersffy Miklós özvegyeként tűnik fel a zselenczenjakabi apátás kegyurasága adományozásának kapcsán. Lásd: *Eryngyi Torók Bálint*, bev., kiad. BESSENYEI József, Bp., MTT, 1994, 161.

²⁹ PÁLFFY, I. m., 28.

³⁰ P. LI. AS. Acta Protocolaria, Prot. 1. fol. 67.

³¹ NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1862, IX, 701 (reprint: Helikon, 1987).

³² PÁLFFY, I. m., 29.

³³ PÉTER Katalin, *Esterházy Miklós*, Bp., Gondolat, 1985, 177.

³⁴ RITÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei = R. Sz. Á., „Nympha super ripam Danubii”*. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Akadémiai, 2002, 222.

³⁵ BESSENYEI, I. m. (kézirat).

³⁶ *Litterae*, I. m., 2005. 1557. No. 4. Dersffy István kassai főkapitány levele Kassa város megerősítéséről és a felső-magyarországi dicáról. 1557. január 17.

³⁷ *Litterae*, I. m., 1576. No. 146. Szerdahelyi Dersffy Miklós levele a Kamarához vámmenteséget élvező útjainak javításáról. Szreccsén, 1576. május 26. Ferenc később főpohárnok, a királyi tanács tagja, honti és sárosi főispán lett. Az ország politikai életének jelentős alakja volt, akinek első felesége a szintén nem kevésbé jelentős Thurzó család Magdolna nevű leánya, majd az ő halála után Császár Orsolya, Oláh Miklós unokaöccsének és Frangepán Annának leánya. Az érseki udvarral fenntartott szoros kapcsolat tehát már Verancsicsot megelőzően Oláh Miklós idején is fennállhatott a két család között.

³⁸ ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, Bp., História, 1996, 1, 340.

szegedi várkapitány lett.³⁹ Feleségétől, Gersei Pethő Margittól született fiai Gábor és János, György és László voltak. Lászlónak szintén László nevű gyermeke előbb pozsonyi kanonok lett, majd budai prépost, végül 1607-ben szerémi püspök.⁴⁰ Talán Verancsics pártfogásának köszönhetően, az ő udvarában nevelkedve juthatott e pályára, ez azonban további bizonyítást igényel.

A Kubinyi család két tagjának nevét már keresztnevekkel együtt feljegyezve találjuk a névjegyzékben, ami természetesen azonosításukat is megkönnyítette. A felsőkubinyi Kubinyiak ágán Kubinyi Kristóf 1578-ban nyert címerújító és címerbővítő levelet II. Rudolftól.⁴¹ Ez a Kristóf számos levelet váltott Verancsicsal, egyik fia pedig, András azonosítható azzal a Kubinyi Andrással,⁴² aki Verancsics udvarában jelen volt, a másik személy, Kubinyi Rafael pedig, Kubinyi I. Kristóf testvérének, Jakabnak fia volt, aki már korán részt vett a török elleni harcokban, ennek következtében hét és fél évre török rabságba is került. Miután rokonai tetemes összegért kiváltották, Verancsics udvarába került, ezt követően nem sokat tudunk életéről, halála időpontját sem ismerjük, annyi bizonyos, hogy utód nélkül halt meg.⁴³ Unokatestvére, András sorsa is hasonló lett, hiszen valamikor 1577-ben, szintén utód nélkül halt meg, bár őt apja jobb sorsra szánta, mint azt a Verancsicsal folytatott levelezéséből megtudjuk. Kubinyi Kristóf ugyanis azzal a céllal küldte Verancsics udvarába fiát, hogy az egyházi pályára lépjen. Verancsics az ifjú Andrást azonnal pártfogásába vette és esztergomi olvasó kanonoki stallumot akart neki adni, hogy elég fedezetet nyújtson neki jogi tanulmányaihoz, melyeknek céljából Rómába akarta küldeni.⁴⁴ Ez azonban Verancsics 1573. évi halála miatt nem valósulhatott már meg.

Keveset tudunk azonban a szintén említett Jakymowsky, Pinczy, Hathalmi, Ormány, Révész, Lachko, Theodosius, Bajcsy, Iváncsy, Perneszy, Somogyi és Babindály családokról.⁴⁵ A lengyel származású Jakimowsky Pálra vonatkozóan értesülünk Verancsics végrendeletéből, hogy kamarási teendőket látott el. A Pinczyekre vonatkozóan eddig nem sikerült azonosító adatot találnunk.

A Veszprém vármegyében is birtokos dalkai Hathalmi család⁴⁶ akkor válik jelentőssé, amikor Hathalmi I. Lázár 1517-ben címeres levelet szerzett, 1519-ben Veszprém vármegye alispánja lett, 1520-ban pedig Szarka Kelemen nevű társával veszprémi várnagy.⁴⁷ Valószínűleg Hathalmi I. Lázár unokái közül valamelyik szolgálta az udvarban Verancsicsot, azonosítani egyelőre még nem tudjuk.

Az Ormány család Demeter nevű tagja királyi biztосként tűnik fel 1567-ben Johann Karling báró, a Magyar Kamara német tanácsosa és Paczoth János a Szepesi Kamara tanácsosa társaságában egy a számukra kiadott utasításban.⁴⁸ 1565-ben pedig már Sáros vármegye alispánja.⁴⁹ De ezen túl biztosan nem tudunk a családról, mivel egyes helyeken Ormányt Ormándynak is nevezik, ezért felvetődik a vas vármegyei Ormándyakkal való

azonosság lehetősége, akik a korszakban számos hivatali és katonai tisztséget betöltöttek.⁵⁰ Nem bizonyos az sem, hogy a névjegyzékben szereplő Rues vajon a Révészként oldható-e fel, és ha igen, akkor melyik családdal van dolgunk, ezt még további kutatásoknak kell tisztáznia. Továbbá az is bizonytalan, hogy a Lachko név a szántói Lack családot jelöli-e, vagy csupán egy egyelőre azonosíthatatlan keresztnevet kell értenünk alatta. (Bár szántói Lach Ambrus leányát, Erzsébetet a 16. század elején Hathalmi György vette feleségül,⁵¹ és Ambrus apjának, Lászlónak testvére, Borbála pedig Perneszy Zsigmondhoz ment feleségül. Ezek a családok pedig mind jelen vannak Verancsics udvarában!)

A névjegyzékben találjuk a pusztai keresztnevként álló Theodosius megjelölést is, melyet eddig nem sikerült megbízható módon azonosítani. A Bajcsy család egyik tagja, János érsekújvári katoná és fele részben nagysallói officialis volt, akinek a Magyar Kamarától kapott ordinációját ismerjük 1574-ből.⁵² Bajcsy János és Antal 1551-ben szereztek nemesi címeres levelet. Antal egyik fia, Sebestyén 1573-ban pedig birtokadományban részesült Pozsony vármegyében, míg testvére Péter 1608-ban kapott Thurzó Györgyötől Geczelován és Benyolehotán kúriákat.⁵³ Talán közülük valamelyik lehetett jelen Verancsics udvarában. A Vas vármegyei Iváncsy család azon tagját, mely az udvarban tartózkodhatott egyelőre még nem sikerült beazonosítani. Annyi azonban biztosan tudható, hogy egy Ivánczy János nevű nagyprépostja volt a győri székesegyháznak, aki 1614-től pécsváradai apát lett, majd apostoli protonotárius és tinini püspök, és 1599-ben Olmützben tanult.⁵⁴

A Somogy vármegyei szintén köznemes Perneszyek nem kisebb személlyel kerültek rokonságba a 15. században, mint a nádor Szapolyai Istvánnal, akinek valószínűleg unokatestvérét, egyesek szerint testvérét, Orsolyát vette feleségül Perneszy Pál.⁵⁵ Perneszy Pálné sírköve a furvai pálosok kolostortemplomában került elhelyezésre, amely pedig a Szapolyaiak kegyurasága alatt állt. Perneszy Pál előbb Garai László macsói vicebánja, alnádora, majd Újlaki Miklós és Szapolyai Imre szlavóniai bánok mellett vicebán. A koronából kiemelkedő egyszarvút ábrázoló címerüket 1439-ben kapta.⁵⁶ Két fia, Imre és Zsigmond, illetve ezek fiai is fontos pozíciókat töltöttek be a korszak politikai elitjében. Imre Corvin János szolgálatában állt, később pedig Báthori György familiárisa lett, mint ahogy fia, Miklós is, aki 1518-ban a királyi tanács köznemesi ülnöke lett. Zsigmond fia, Ferenc pedig az utóbb három ízben is nádorrá lett Báthori István szolgálatában állt, és később a szerémi püspökség kormányzója lett.⁵⁷ Zsigmond vagy Imre bármely fiának leszármazottja szolgálhatott Verancsics udvarában, pontosabb adatokkal erről azonban nem rendelkezünk, minthogy a Perneszyek családfájának kérdését sem rendezték meg megnyugtatóan.

A névjegyzékben szereplő Somogyi családnév meglehetősen gyakorisággal fordul elő a magyar nemes családnevek között, adatok híján egyelőre nem beazonosítható, hogy mely családról, s annak melyik tagjáról feltételezhető az udvari szolgálat Verancsicsnál.⁵⁸

A Nyitra vármegyében birtokos Babindályak⁵⁹ a kevésbé tehető nemesi rétegéből kerültek ki, viszont számos alkalommal viseltek hivatali tisztségeket a vármegyében és több tagjuk gyakran foglalkoztatott ügyvéd volt⁶⁰, a nyitrai püspök familiárisaként. Babindály Gergely

³⁹ NEUMANN Tibor, *A Korlátok köze: Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*, Győr, Győri Egyházm. LVI, 2007, 106.

⁴⁰ SZERÉMI, *Emlékek a majthényi, kesselkeői és berencsi Majthényi bárók és urak család levéltárából 1451–1728*, TT, 1897, 3.

⁴¹ KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, Bp., Grill, 1913, VI, 285.

⁴² *A felsőkubinyi Kubinyi család története és leszármazása*, szerk., kiad. KUBINYI Ferenc, KUBINYI Miklós, Bp., 1906, II, 126.

⁴³ *Uo.*, 140.

⁴⁴ *VAOM*, I. m., XI, 200, 216, illetve 219.

⁴⁵ P. LI. AS. Acta Protocoliana. Prot. I. fol. 67.

⁴⁶ *Zala megye archontológiái és genealógiai adattár: 13–16. század*, szerk. SZATLÓCZKI Gábor, Arcanum CD-ROM, 2004.

⁴⁷ IVÁNYI Béla, *A Hathalmi-család és középkori címerlevele*, Turul, 1942, 75. Lőninc 1527-ben Szapolyai János pártjára állt, de 1534 után már nincsen rá forrás. Három fia: György, László és Péter közül csak a két idősebbnek voltak leszármazottjai, György fiától, aki 1542-től Thurzó Elek nyitrai várnagya volt, származó számos unokái közül szinte mindegyik katonai pályára lépett. Mátyás, 1589-ben tihanyi pörkoláb, majd várnagy, Miklós a pápai várban teljesített katonai szolgálatot, egy 1587-ben kelt levél szerint. Pálról ugyan nincsenek ilyen adataink, de tudjuk, hogy Mátyás fiának, Miklósnak felesége Kubinyi Zsófia lett, s talán ez nem véletlen, ha azt tekintjük, hogy az udvarbeli családok között gyakran kötődtek házasságok. Hathalmi László László nevű fiától származó II. László 1602-ben Perneszy György keszthelyi kapitány viselt dolgaival kapcsolatos eljárás lefolytatásában királyi emberként tűnt fel.

⁴⁸ KENYERES, I. m., 537.

⁴⁹ *Litterae*, I. m., 1565. No. 75. Ormány Demeter sáros megyei alispán panasza a német zsoldosok számára állítandó fogatokkal kapcsolatban. 1565. július 29.

⁵⁰ HOLUB József, *Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén*, Pécs, 1943, 156–158.

⁵¹ IVÁNYI, I. m., 77.

⁵² KENYERES, I. m., II, 21.

⁵³ KEMPELEN, I. m., I, 220.

⁵⁴ BEDY Vince, *A győri székeskáptalan története*, Győr, Győr Egyházmegyei Alap Nyomdája, 1938, 400.

⁵⁵ KUBINYI András, *A Szapolyaiak és familiárisaik*, Miskolc, 2004 (Studia Miskolcensis, 5), 173.

⁵⁶ *Uo.*, 174.

⁵⁷ *Uo.*, 174.

⁵⁸ *Libri Regii*, I. m., IV, 701–705; illetve PÁLFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században: Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”*, TSz, 1997, 277. Egy bizonyos Somogyi Mihály 1585-ben a garamszentbenedeki konvent tagjaként tűnik fel, de ismerünk egy Somogyi Farkas nevű győri főkapitány-helyettet is 1603–1606 között.

⁵⁹ MAKSAY Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén*, Bp., Akadémiai, 1990, 564.

⁶⁰ NEUMANN Tibor, *Választott nemesi esküdték Nyitra vármegyében*, Sz, 2005, 281.

1550-ben szombathelyi prefektus és udvarbíróként tűnik fel, előtte pedig 1544-ben Bars vármegyében országos adószedő volt.⁶¹ Talán az ő fia teljesíthetett szolgálatot Verancsicsnál. De tudunk 1556-ban egy bizonyos Babindaly Györgyről is, aki újabb Nyitra vármegyei birtokadományokat nyert I. Ferdinándtól.⁶²

Látható, hogy meglehetősen nehéz feladat ezeknek a családoknak, illetve személyeknek a beazonosítása, nem csupán a töredékes adatok illetve a keresztnévek hiánya okán, hanem mert a legtöbb nemesi családról nem készült modern családmonográfia, amely a magyar történeti-genealógiai kutatások nagy adóssága. E töredékes adatok alapján is leszűrhetjük azonban, hogy fontos közigazgatási és katonai karrierrel büszkélkedő családok tagjai tűnnek fel Verancsics Antal udvari familiájában, amelyek azonban többnyire a vármegyék katonáskodó illetve hivatali tisztségeket viselő köznemesi rétegéből kerültek ki és emelkedtek egyes esetekben országos méltóságokig.

Áttérve Verancsics udvarának másik nagy számú csoportjára, a familiárisokra, az udvari névjegyzék itt is csupán a családneveket közli, de a konvenciókkal összevetve, már a személynevek is kiegészíthetővé válnak. Familiárisai között tehát az udvari névsor és a konvenciók alapján a következők szerepelnek: Esterházy Ferenc Galántáról,⁶³ Tarlódy Mihály,⁶⁴ Sándorffy Miklós,⁶⁵ Tapolczay Mihály,⁶⁶ Pesty János,⁶⁷ Cserépy Gáspár,⁶⁸ bizonyos Mérey,⁶⁹ akinek keresztnévét nem ismerjük, Keszthelyi János,⁷⁰ Chrikardy Mihály,⁷¹ Barnabás Oroszfalváról,⁷² Tharnovszky Mátyás⁷³ és Pálffy János,⁷⁴ valamint Szuszkovith Pál,⁷⁵ a nagyszombati érseki ház procuratora. Róluk összességében több adattal rendelkezünk, hiszen konvenciók is fennmaradtak.

A fent említett Esterházy Ferenc szerepét azért fontos kiemelni, mert Szerhazi Benedek és a galántai Bessenyei György leánya, Ilona gyermekeként a család felvirágzásának alapjait teremti meg.⁷⁶ Előbb Szempcen volt harmincados, majd 1590-ben, már mint Pozsony vármegye alispánja szerepel abban az adománylevélben, melyben anyai örökségének Galántának birtokában erősítik meg.⁷⁷ Elsőként ő írta nevére Esterhazynak galanthai előnévvel, amint ez konvenciójából is kiderül.⁷⁸ Feleségétől, Illésházy Zsófiától született Miklós, Dániel és Pál gyermekeik, kik közül Miklós nádori méltóságot is viselt, és a család további emelkedését biztosította azzal, hogy 1618-ban bárói címet kapott II. Mátyástól.⁷⁹ Fontos adaléknak tartjuk még, hogy a felnőtt korában evangélikussá lett⁸⁰ Esterházy Ferenc nagynevű gyermeke, Ferenc katolikus sógorának, Magdolna nevű legidősebb leánya férjének révén már katolikus nevelésben részesült. A pozsonyi kamarai tanácsos Kubinyi László vette ugyanis át Miklós nevelését. Arra nincsen bizonyos adatunk, hogy Ferenc mikor lett evangélikussá, de talán az sem lenne meglepő, hogy már Verancsics udvarában is evangélikusként lett volna jelen, hiszen Verancsicsnak számos protestáns, vagy akként gondolkodó barátja volt, szellemi nyitottsága ilyen akadályokat

nem állíthatott, különösen, hogy a szintén udvarában jelen lévő Révayak is köztudottan protestánsok voltak. Ugyanúgy ahogyan Verancsicsot ez nem akadályozta abban, hogy unokaöccsét a nagynevű protestáns bártfai iskolába küldje Stöckel Anzelm mellé tanulni,⁸¹ korábban pedig Révay Ferenc sem állította fiait Padovába küldeni Wittenberg helyett.

Tarlódy Mihályról annyit tudhatunk egy 1568-ban általa írt jelentésből, hogy a kamara alkalmazottja,⁸² Sándorffy Miklós pedig a Magyar Kamara tanácsosaként említik 1597-ben.⁸³ Tapolczay Mihály 1569-ben dicatorként írt a kamarának a Zala vármegyei dicatorként beszédésének nehézségeiről.⁸⁴ Keszthelyi Jánosról még érdemi adatokat sem hozhatunk, az további kutatások tárgya kell hogy legyen. Pesty János valószínűleg abból a Vas vármegyei családból származik, amely 1582-ben kapta címeres levelét II. Rudolftól.⁸⁵ Cserépy Gáspár pedig azzal az érsekújvári katonával azonosítható, aki az uralkodótól kéri 1574-ben, hogy az érseki adminisztrátort utasítsa sallariuma kifizetésére, ahogyan azt az előző érsek idején is megtették.⁸⁶ Ahogyan egy másik levélből kiderül, Cserépy Verancsics szervitorává még annak egri püspök korában lett, már ott is katonaként tevékenykedve.⁸⁷

A kaposméri Mérey család 1474-ben kapta címeres levelét Mátyástól. A 16. században, pedig Mérey Mihály fiatal korában Thurzó Elek udvarában szerzett jártasságot a jogi ügyekben, majd királyi tanácsos és személynök lett, ezt követően nádori helytartói címet nyert, melyet 1562–1572 között töltött be,⁸⁸ és 1563-ban bárói címet nyert.⁸⁹ Talán a később a királyi tábla bírjaként munkálkodó Imre fia lehetett Verancsics udvarának tagja. Ám szintén ide sorolhatók még a névsorban szereplő Ciráky Balázs, bizonyos Zaluzky, kinek keresztnévét szintén nem tudjuk, Baranyai István és Murakeresztly Mátyás.⁹⁰ Ám konvenciók nem ismertek, így nem is tudjuk megállapítani szolgálatuk mértékét és mibenlétét. Nagy valószínűséggel katonai szolgálatot láttak el, de pontosabb információink nincsenek róluk. Kivételt jelent Baranyai István,⁹¹ akiről viszont rendelkezünk adattal, hiszen ő 1574 és 1596 között a pozsonyi érseki ház udvarbírája volt, ami karrierjének emelkedését jelezte.⁹² A konvenciók között fennmaradt több olyan személy is, akiket a familia névsorában nem találunk. Közülük Mikulith Mihály szentkeresztői officialis,⁹³ Nagy János szőlősi officialis,⁹⁴ Budai Balázs peredi officialis⁹⁵ és Rác István udvardi officialis,⁹⁶ akiket nem számítottak a familia tagjai közé, viszont Bodroghy György⁹⁷ és Nagy Ferenc⁹⁸ nevei sem szerepelnek a névsorban, pedig ők nem voltak officialisok. Bodroghyról fontos megjegyeznünk, hogy ő szervitori minőségben kapott fizetést az udvarban és korábban neve szerepelt Oláh Miklós udvari familiájának névsorában is, mint titkár.⁹⁹ Bodroghy György és Nagy Ferenc konvenciói 1572-ben keltek, valószínűleg már

⁶¹ KENYERES, *i. m.*, II, 676.

⁶² *Libri Regii, i. m.*, III, 303.

⁶³ P. Lt. AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 147.

⁶⁴ Uo., fol. 146.

⁶⁵ Uo., fol. 129.

⁶⁶ Uo., fol. 131.

⁶⁷ Uo., fol. 118.

⁶⁸ Uo., fol. 138.

⁶⁹ Uo., fol. 143.

⁷⁰ Uo., fol. 119.

⁷¹ Uo., fol. 134.

⁷² Uo., fol. 135.

⁷³ Uo., fol. 142.

⁷⁴ Uo., fol. 141.

⁷⁵ Uo., fol. 113–116.

⁷⁶ SARLAY Soma, *Az Esterházy család múltjából*, Turul, 1940, 90.

⁷⁷ *Libri Regii, i. m.*, IV, 666–667.

⁷⁸ Lásd a 63. jegyzetben.

⁷⁹ *Libri Regii, i. m.*, VI, 712.

⁸⁰ PÉTER, *i. m.*, 32.

⁸¹ FRANKI Vilmos, *Révay Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskolázatása: 1538–1555*, Pest, Eggenberger, 1873 (Értékelések a történelmi tudományok köréből, 2), 11.

⁸² *Litterae, i. m.*, 2005. 1568. No. 42. Tarródy Mihály jelentése a Póstyén mezőváros mellett épített híd és a kereskedelmi utak őrzése tárgyában. 1568. július 27.

⁸³ *Litterae, i. m.*, 1597. No. 58. Sylessy János levele Sándorffy Miklós magyar kamarai tanácsosnak a rajta esett sérelmekről. Galgóc, 1597. szeptember 6.

⁸⁴ *Litterae, i. m.*, 1569. No. 56. Tapolczay Mihály dicátor levele a Kamarának. 1569. augusztus 9.

⁸⁵ KEMPELEN, *i. m.*, VIII, 267.

⁸⁶ *Litterae, i. m.*, 1574. No. 38. Cherepy Gáspár újvári katona kérelme segély kiutalására a Kamarához. 1574. március 15.

⁸⁷ *Litterae, i. m.*, 1574. No. 161. Cherepy Gáspár újvári katona, egykor Verancsics vitéze Egerben újabb provisiót kér veszteségei pótlására. 1574. október 21.

⁸⁸ SZENTPÉTERY Imre, *A kronológia kézikönyve*, kieg. ÉRSZEGI Géza, RAJ Tamás, SZÖGI László, Bp., Könyvtér, 1985, 100.

⁸⁹ *Libri Regii, i. m.*, III, 791.

⁹⁰ P. Lt. AS. Acta Protocolaria. Prot. 1. fol. 67.

⁹¹ *Litterae, i. m.*, 1574. No. 70. Baranyai István esztergomi érseki udvarbíró királyi parancsot kér a Kamarától. 1574. május 13.

⁹² KENYERES, *i. m.*, 206.

⁹³ P. Lt. AS. Acta Prot. Prot. 1. fol. 120.

⁹⁴ Uo., fol. 133.

⁹⁵ Uo., fol. 151.

⁹⁶ Uo., fol. 43–44.

⁹⁷ P. Lt. AS. Acta Prot. Prot. 1. fol. 128.

⁹⁸ Uo., fol. 139.

⁹⁹ U et C 75/32. fol. 16.

nem állhattak az udvar alkalmazásában a névsor elkészültek, mely feltételezhetően 1573-ra datálható ezek alapján is.

Straus János és Teleki János neve szerepel a névsorban, de a konvenciókban nem, így nem tudjuk pontos feladatköriüket. Teleki Jánosról már fentebb volt szó, Straus Jánosról pedig tudható, hogy 1590-ben Helogy Gáspárral együtt nagyszombati harmincados volt.¹⁰⁰

További érdekes adalék, hogy a szakirodalom említést tesz egy bizonyos Joachim Strassról is, aki feltehetően azonos családból került ki, mint a fent említett Straus János, ugyanis Verancsics annak édesapjához írott levelében Stranznak emlegeti családnévüket.¹⁰¹ A fent említett Joachim Strass lengyel nemesi származású török szultáni tolmács volt a korszakban. Az ismertebb nevén Ibrahim dragomán közeli rokonságba is került Verancsics egyik nagy kortársával, a papi pályát elhagyó Dudith Andrással, unokahúga Regina Staszówna révén.¹⁰² Mindez pedig jól megvilágítja azokat a lengyel kapcsolatokat és informális baráti összeköttetéseket, amelyek behálózta a Verancsics körül kialakult udvari környezetet.

Ugyan a konvenciókban és a familia névjegyzékében sem található meg Usaly Péter neve, de Verancsics levelezéséből egyértelművé válik, hogy Andreffy Jánossal együtt, már egri püspök korában is szolgálták őt tisztartóként, majd jószágkormányzóként. Andreffy János 1571 és 1574 között a pozsonyi érseki ház udvarbírája volt.¹⁰³ Az Usaly családnak Veszprém vármegyében voltak birtokai, s további királyi adományokat nyertek Sáros és Zólyom vármegyékben. (Usaly Péter fia, János kapta ezeket.) Usaly még Oláh Miklós érsek esztergomi udvarában kezdte pályáját, s került fontos kamarai közhivatalba, hiszen 1556-tól 1571-ig esztergomi érseki adminisztrátor volt. Verancsics tehát megtartotta őt hivatalában Oláh halála után is. Eközben 1572-től már a Magyar Kamara tanácsosa is volt, s Verancsics halála után visszahívták a kamarai kezelésbe került érseki uradalmak igazgatására. Usaly ezt csak átmenetileg, 1574-ig vállalta, s utána haláláig 1578 vagy 1579-ig ismét kamarai tanácsosként működött.¹⁰⁴ Még Verancsics alatt 1571 és 1573 között a nagyszombati érseki ház udvarbírájaként működött,¹⁰⁵ ezalatt Nagyszombatban saját háza is volt a Kereszt utcában az 1579. és 1584. évi adójegyzékek szerint.¹⁰⁶ Továbbá fennmaradt egy olyan oklevél is, mely 1551-ben Usaly Péterre, mint Lykawa várának prefektusára ruhazza Tepla birtokot.¹⁰⁷ Mindezek alapján elmondható, hogy nagyon is sikeres pályát futott be a Verancsics alkalmazásában álló, a gazdálkodási ügyekben szakértő Usaly, aki anyagi biztonságát is megteremthette szolgálata éveit alatt.

A szűkebb szervitori réteg mellett a magasabb rangú udvari tisztviselőket számbavéve megállapítható, hogy Verancsics a fizetéseket tekintve a legmagasabb összeget, 200 forintot Petheő Imre¹⁰⁸ kapta, aki protonotariusként szolgálta az érseket. Ő a későbbiekben, Verancsics halála után a kamaraelnök mellett is hasonló funkciókat látott el.¹⁰⁹ Hasonló fizetést (évi 200 forintot) kapott Batthyány Ádám udvarában később a család által igen kedvelt és megbecsült orvosa, Purgollt Bálint is.¹¹⁰

¹⁰⁰ *Litterae, l. m.*, 1590. No. 20. Heolgy Gáspár és Straus János nagyszombati harmincadosok az újbíri katonaság járandóságainak elmaradásáról. Nagyszombat, 1590. május 15.

¹⁰¹ *VAOM, l. m.*, XI, 308–311.

¹⁰² Ács Pál, *Dudith András török sógora* = Á. P., „Az idő ósága”: *Történetiség és történetiszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2001, 258.

¹⁰³ *KENYERES, l. m.*, 206.

¹⁰⁴ *Uo.*, 74.

¹⁰⁵ *Uo.*, 206.

¹⁰⁶ *BOTTANKOVA, l. m.*, 145.

¹⁰⁷ *Libri Regii, l. m.*, 2. köt., 533–534.

¹⁰⁸ P. Lt. AS. Acta Protocolaria. Prot. I. fol. 130.

¹⁰⁹ *Litterae, l. m.*, 1576. No. 60. A kamaraelnök levele a Kamarához az új megyei rovádsodásokról. Bécs, 1576. március 18. A Somogy vármegyei hetesi Pethe családól származó Imre karrierje utódaiban is folytatódott, ugyanis egyik fia, Pethe Márton váci, majd váradi püspök és végül kaloccai érsek lett, síremléke ma Szepeshelyen látható, másik fia, László Torna vármegye főispánja lett. Lásd: *Litterae, l. m.*, 1586. No. 68. Pethe Márton váci püspök salláriumu egy részének kiutazását kéri utazásához. Nagyszombat, 1586. augusztus 14. Továbbá: *BOROVSKY, l. m.*, Bars vármegye, 545.

¹¹⁰ *KINCSES, l. m.*, 177.

Pethe Imrét követően az udvarmester, Pominowsky Fülöp¹¹¹ kapott mintegy 150 forint éves illetményt. Az udvarmester¹¹² nem az egyetlen lengyel volt Verancsics udvarában, hiszen Tarnovszky Máttyás, aki talán ugyanazon személy, mint az udvari névsorban szereplő Tharnóczy Máttyás,¹¹³ nyitrai és barsi procuratorként vette fel járandóságát az udvarban. A család később III. Ferdinándtól 1655-ben nemesi címet és címert nyert Tarnovszky Mihály Szaniszló révén. Felesége Czobor Anna, Thurzó Szaniszló özvegye lett. Leányuk, Zsófia pedig Illésházy Gáborhoz ment feleségül.¹¹⁴ A Tarnovszky család Lengyelországban meglehetősen nagy tekintélynek örvendett. Rutén vajda és a korona nagyhetmanjaként Tarnovszky János vezette 1521-ben Magyarországra a lengyel segédcsapatokat és 1522-ben követként járt II. Lajos prágai udvarában. 1528-ban ő látta vendégül tarnó-i várban Szapolyai Jánost. Ő járt közben Hieronym Laski követ kiszabadításának ügyében 1534-ben Szapolyainál, akinek Izabellával kötendő házasságát is egyengette.¹¹⁵ A művészeti pártolását tekintve sem jelentéktelen Tarnovszky János valamelyik rokona kerülhetett Verancsics udvarába, aki mint tudjuk számos esetben járt a lengyel udvarban és több lengyel főpappal is levelezett. Elképzelhető tehát, hogy diplomáciai útjain a rá egyébként is nagy hatást tett lengyel udvar ezen jeles családját személyesen is megismerve hívta meg, esetleg kifejezett kérésüknek eleget téve fogadta udvarába Tarnovszky Máttyást.

A ténylegesen katonai szolgálatot teljesítők között Sándorffy Miklós szintén 150 forintot kapott, Esterházy Ferenc, Tarlódy Mihály és Thapolczay Mihály évente 125 forintot kaptak. Thapolczay Mihály, Verancsics érseki titkára ekkor már gyakran lévén távoli intézniezője naponta 20 dénárt kapott útiköltségre és ugyanennyit lovai ellátására. A titkári feladat a legbizalmasabb és magasabb iskolai képzettséget igénylő familiárisi feladat volt. Bizalmas ügyekre tekinthettek be, ezért titoktartási esküt kellett tenniük.¹¹⁶

A szervitori réteg azonban nem csupán a konvencióban lefektetett anyagi juttatásokat élvezhette az udvari élet előnyeként, hanem az udvari kapcsolathálózatból is nagyszerűen profitálhatott. A familia egyes tagjainak és családainak vizsgálata során arra jutottunk, hogy az egyéni felemelkedés és családi presztízs növelése kapcsán is hatékony stratégia alkalmazását tette lehetővé az udvari jelenlét. Egyrészt az udvarban jelenlévő szervitorok egymás közötti kapcsolatai fontos politikai, szellemi közösséget teremtettek, másrészt céljaik elérésére alkalmas pártfogókat találhattak nem csupán az ifjabb szervitorok, de a rangban alacsonyabban állók is. Az udvar egy tekintélyes tagjának udvari összeköttetései az egész közösség számára kifizetődőek voltak, még ha a pártfogás nem is mindig hozott egyértelmű eredményeket, vagy egyéb okok folytán nem valósulhatott is meg. A családok egymás közötti házassága pedig szintén részben az egyéni, részben a családi karrierépítés eszköze volt, amit az udvarok informális légköre nagyszerűen elősegített.

Bár egyelőre még nem azonosítható minden, az udvarban szolgálatot teljesítő személy, de arra rávilágítanak a családi viszonyok, hogy az udvar nagyszerű gyűjtőpontja volt a közeli vármegyék módosabb, hivatali tisztséget viselő nemesi családainak és a kapcsolatok tovább-építésével, házasságok kötésével még szorosabba azt a viszonyrendszert, amelyben az érsek mindig talált megfelelően képzett szakembert szervitorai között az

¹¹¹ P. Lt. AS. Acta Protocolaria. Prot. I. fol. 144.

¹¹² Az udvarmester nevével ellentétben nem az udvar legfontosabb tisztviselője volt. Ugyan ő felügyelte a teljes udvari személyzetet, az étkezőket, inasokat, kamarásokat, ajtónállókat, konyhai és istálló-személyzetet, de a familiárisokat nem. A familiárisok főlé is kiterjedő hatásköre csak az udvari prefektusnak volt, aki azonban egyes főpapi udvarok esetében, mint Pázmány Péterében is, azonos volt az udvarmesterrel. Várdai Pál udvarában viszont egyértelműen az udvarbíró töltötte be a legfőbb szerepet, a püspök familiárisai közül került ki, s konvenciója fizetésén felül érdemei szerinti jutalmazást is rögzített, ami feladatának bizalmi jellegére is utalt. *HOLUB, l. m.*, 1943. 13.

¹¹³ P. Lt. AS. Acta Protocolaria. Prot. I. fol. 142.

¹¹⁴ KRISZTMKOVICH Béla, *Habán inkunábulumok*, MűÉrt, 1962, 78–79.

¹¹⁵ *A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai, II. 1526–1541.* közreadja TÓTH Péter. Miskolc, 2003, 13.

¹¹⁶ *MUR, l. m.*, 30.

egyres feladatok ellátására. Verancsics udvari familiárisainak hatalmi pozícióit, családjaiknak társadalmi presztízsét vizsgálva az országos méltóságokat viselő, főnemeseken kívül többségében voltak a felemelkedőben lévő, és a későbbiekben főnemesi címre, illetve királyi udvari tisztségekbe emelkedő családok. Elenyésző számban voltak jelen külföldi (lengyel) származású nemes szervitorok. A nagyobb számú vitézlő nemese között különösen a Majthényiak és Nyitra megyében velük hasonló pozícióban lévő Forgácsok, akik ugyan nem voltak jelen Verancsics udvarában, illetve az Apponyiak családtörténete is jól példázza, hogy sokkal könnyebben kerülhettek be a királyi udvarba széles kapcsolatépítő tevékenységük és megyei hivatali szerepvállalásuk folytán.¹¹⁷ Egy teljesen más típust mutat a szintén köznemesi rétegből felemelkedő, de később tartósan a főnemeselek soraiban jelentős szerepet vivő Esterházyak és Pálffyak családi karrierje. Érdekes módon mindkét család egy jól kötetett házasság révén indul el, de az már a személyes tulajdonságokon múlik, hogy a későbbiekben nemcsak megtartják a megszerzett előnyeiket, de ügyesen élve a lehetőségekkel gyarapítják javaikat és vállalnak szerepet országos ügyek intézésében. E két, fent említett csoport elsősorban a világi pozíciók betöltésében jeleskedik. Azonban az udvarban jelenlévő, elsősorban értelmiségi feladatokat ellátó (írnok, ügyvéd, káplán) személyek azzal igyekeznek biztosítani megszerzett pozícióikat az utódok számára is, hogy azokat az érseki udvar adta pártfogással juttassák egyházi tisztségekbe, vagy biztosítsák valamely családtag külföldi tanítatását. E két eltérő irányt nagymértékben meghatározzák a szervitorok által betöltött udvarbeli pozíciók, az úgynevezett hozzáadott érték, amit egyik esetben a katonai erények gyakorlása, a másikban pedig a hivatali, értelmiségi feladatok betöltése képviselt.

¹¹⁷ NEUMANN, *l. m.*, 281.

Ahhoz, hogy mélyebben megismerhessük a szlovák történettudomány fejlődését, elengedhetetlen, hogy nagyvonalakban ismertessük a szlovák (szlovák nyelvű) historiográfia könyvészeti, s főként a kezdeti periodikára vonatkozó történetét, ami szorosan összefügg a szlovák nemzeti ébredéssel.

Bár a szlovák tudósok szerint a szlovák történetírás gyökerei a Nagymorva Birodalom időszakában keresendők, szorítkozzunk a nemzeti ébredéssel kezdődő, nagyjából kétszáz évvel ezelőtti eseményekre. Az első folyóiratok megjelenése a nemzeti tevékenységekkel függött össze a 18. század végén és a 19. század első felében, ezért, hogy jobban megértsük a historiográfiai összefüggéseket, elengedhetetlen az első „nemzetébresztők” viszontagságos munkájának ismerete. A nemzeti ébredés 1780–1820 közötti időszakában a „nemzetileg tudatos” szlovák intelligenciának száma nagyjából 300 főt tett ki. Az irodalmilag és művészileg is tevékeny értelmiségi csoport 83%-a nem volt nemesi származású. A kis csoport nagy százaléka római katolikus papokból és evangélikus lelkészekből verbuválódott, nagyjából fele-fele arányban. A világi értelmiséghez elsősorban tanítók és szabadfoglalkozásúak, valamint tisztviselők tartoztak. Kissé eltérő arányok jellemezték a Nagyszombatban 1792-ben alapított első szlovák irodalmi-kiadói társulatot, a Bernolák által létrehozott Szlovák Tudományos Egyesületet, amelyet a katolikus főpapság anyagilag és erkölcsileg is támogatott. Az Egyesület 446 főből, nagy százalékban katolikus papokból állott, tehát a nemzeti tevékenységüket nagyjából az egyház támogatta és segítette.¹ A legnagyobb problémát mégis a nemzeti nyelv hiánya jelentette, amit Bernolák próbált orvosolni 1787-ben. Az általa kodifikált és a katolikus többség által preferált (a nyugat-szlovákiai nyelvjárást alapul vevő, amely egyébként nagy mértékben hasonlított a cseh nyelvhez) *szlovákizált* cseh nyelvet az evangélikus értelmiség nem fogadta el, ők továbbra is a bibliai cseh nyelvet – a *králicsei* bibliai vallási nyelvvezetét használták. A 19. század első harmadában tehát a szlovák nyelvi és irodalmi „újjászületés” az erős felekezeti megosztottság útján haladt. A változást a következő, érdekes módon evangélikus generáció hozta magával. 1843-ban ugyanis Ludovít Štúrék hozzákezdtek egy közép-szlovák nyelvjárásra épülő új irodalmi nyelv megalkotásához. Ehhez azonban Bernolák katolikus követői kezdetben még nem csatlakoztak. Az evangélikus Ján Kollárék pedig továbbra is ragaszkodtak a cseh nyelvűséghez, így hevesen támadták az új irodalmi-nyelvi normát.

Egyre inkább Pest-Buda és Pozsony vált a nemzeti összefogás központjává.² Utóbbiban jelentek meg az első folyóiratok, katolikus és evangélikus oktatási intézmények, tudományos-irodalmi egyesületek és körök. 1801-ben alapították az evangélikus Szlovák Irodalmi Egyesületet, 1803-ban pedig – Jiří Palkovič, Juraj Ribay és Bohuslav Tablic erőfeszítéseinek köszönhetően – a Csehszlovák Nyelv és Irodalom Tanszéket (az evangélikus líceumban), valamint a hozzá kapcsolódó Szláv Intézetet. Ezek az intézmények biztosították a szlovák és cseh nemzeti mozgalom vezetőinek oktatási hátterét (többek között: František Palacký, Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik, Ludovít Štúr, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban stb.). Palkovič és köre időben elkülönülő folyóiratokat is kiadtak, mégpedig a Tydennik (1812–1818), majd Tatránka (1832–1837) címmel. Az önképző diákkörök közül kiemelkedett az 1827-ben megalapított Cseh–Szláv

¹ KISS László, *A szlovák nemzeti tudat születése*, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, 32(2005), 23–27.

² EVA KOWALSKÁ, *Kráľovská Akadémia v Bratislave na prelome 18. a 19. storočia = Kapitoly z vedeckého života v Bratislave*, szert. Ondrej POŠS, Bratislava, Veda, 1991, 27–38.

Társaság és az egy évvel később megalapított Jednota. Az új nemzeti intézmények vezetője, szellemi irányítója az 1830-as évektől Eudovít Štúr lett. Az evangélikus ifjúság Pozsonyban, 1836 áprilisában Plody címmel irodalmi almanachot jelentettek meg.³

Jelentős eseményként könyvelhetjük a két nemzeti irányvonal megbékélésében, a Tatrin egyesületnek 1847-ben megtartott csejtei (Čahtice) közgyűlését, ahol Štúr vezetésével megállapodás született a legsürgősebb problémára – a nyelv, illetve az egységesen elfogadott szlovák nyelvtan kidolgozására. A tanácskozáson résztvevő cseh nyelvtudós, Martin Hattala kapott erre megbízást. Nyelvtanát 1851 októberében hagyták jóvá a szlovák nyelv evangélikus és katolikus híveinek pozsonyi találkozásánál. A nyelvtudós munkáját *Krátka mluvnica slovenská* (Rövid szlovák nyelvtan) címmel 1852-ben adták ki Pozsonyban latin nyelven, s néhány kisebb változástól eltekintve ezt a nyelvtant használják ma is.⁴ A nyelvtan kidolgozásával elkezdődhetett a modern periodikák kiadása. A periodikákon belül a történeti folyóiratok kiadása csak a II. világháború idején kezdődött el, az első önálló szlovák állam megerősítésével.

A szlovák historiográfia kérdése a magyar történetírással és történetfilozófiával foglalkozó kutatókat is foglalkoztatja. A magyar történettudomány néhány éve egyre intenzívebben kezd érdeklődni a reformkori nemzetiségi kérdés, a nemzeti ébredések folyamata, kialakulásának okai iránt. Magyarországon a közelmúltban több, a szlovák nemzeti ébredéssel foglalkozó tanulmány is napvilágot látott, többek közt Niederhauser Emil, Kiss László és Szarka László tollából. Kevésbé ismeretes, hogy Kollár, Hurban vagy éppen Štúr nemzetébresztői munkájukon kívül sok energiát fektettek a kulturális élet fellendítésébe is, gondolkodnak itt a különböző nemzetiségi iskolák és liceumok létrehozására, a már említett folyóiratok alapítására. A szlovák történettudomány fejlődésének beható ismeretéhez elengedhetetlen a vezető cseh és szlovák történészek írásai és dokumentumgyűjteményei, és a szlovák történelmi folyóiratok vizsgálata (különös figyelmet szentelve a *Historický časopisra* (Történeti folyóirat)). Ugyanez a helyzet a 18. századi szlovák történetírók írásait, Matej Bel/Bél Mátyás munkássága valamint az Anton Bernolák, Ján Kollár és Eudovít Štúr nevével fémjelzett szlovák „nemzetébresztők” három nemzedékének cseh, szlovák, német és latin nyelvű munkáival is.⁵ A II. világháború előtt a szlovák kérdéssel foglalkozó magyar szerzők közül Székfü Gyulát (*A magyarság és a szlávok c. tanulmánykötete*, 1941), Rácz Kálmánt (*A pánszlávizmus története c. monográfiája*, 1941), és Steiner Lajos írásait (*Tót kérdés*, 1912; *A „tót” nemzetiségi kérdésről 1848–49-ben*, 1937) emelném ki.

Kiss László és a szlovák nemzeti ébredéssel foglalkozó, magyarországi kutatók szerint, ha a szlovák történeti munkákkal alaposabban megismerkedünk, észrevehető a szlovák és a magyar történészek, illetve történetírók szemlélete, nézőpontja alapvető pontokon és kérdéseken eltér egymástól. Szlovák részről például ma is kimutatható egyfajta történelmi mítoszteremtő szándék. Kiegészíteném, hogy ez a szándék az utóbbi években kezd alábbhagyni, és komoly előrelépést jelent, hogy a szlovák történetírók egy része „felfedezte” a politikátörténet befolyását és jelentőségét a szlovák nemzetre, s már nem csupán a 19. és a 20. század vizsgálatában, hanem a közép- és kora újkorban is. Korábban a szlovák közép és kora újkor történetének döntő hányadának közkezdelt kutatási területe a társadalomtörténet, ezen belül is leginkább a szlovák nép társadalmi vonatkozásai, összetétele és kulturális szerepe Magyarországon. Ezekben a tanulmányokban valóban megjelenik az a nemzetiségi öntudat, amit mítosznak nevezhetünk, de ez a tendencia pont ezekben az években kezd alábbhagyni, s lassú előrelépés mutatkozik a valós tudományos élet iránti érdeklődésben. A periodikák

³ Elena MANNOVÁ, *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. storočí*, *Historický časopis*, 1(1990), 15–27.

⁴ Dušan KOVÁČ, *Szlóvákia története*, ford. G. KOVÁCS László, Pozsony, Kalligram, 2001, 118–119.

⁵ KISS, l. m., 49.

vizsgálatánál ezeken a részleteken kívül a felépítésüket és érdeklődési körtüket is érdemes szemügyre venni.

A történettudomány szlovák periodikái közül kiemelendő a *Historický časopis*. Az Szlovák Tudományos Akadémia által 1953-tól negyedévente kiadott folyóiratot a cseh és a szlovák történészek egyöntetűen az egyik legnívósabb szlovák történelmi periodikának tartják. Leginkább a magyarországi Századokhoz lehetne hasonlítani, nyitott minden vélemény, irányzat és tematikai kör számára. A Századoknak viszont egy nagy előnye, hogy 1867-től jelenik meg, s minthogy a történettudomány is folyamatosan fejlődik, az új tudományos módszereket felhasználva folyamatosan átalakul. A *Historický časopis* ez az átalakulás megjelenéséhez képest aránylag későn a 90-es évek végén kezdődött el, egy új szemléletet előtérbe helyezve. A tárgyalt időszakban, a korábbi kiadványokkal ellentétben gyakrabban találkozhatunk egyetemes történeti tanulmányokkal,⁶ de még napjainkban is a honi történelem vizsgálata a legkedveltebb. Minden egyes kiadott számban találhatunk szlovák történelemmel és történetiséggel foglalkozó munkákkal és előfordul, hogy egyes kiadványokban nem is jelenik meg világtörténelemmel foglalkozó tanulmány (pl. 2004/4). Az átalakulást nem csak ebből a szempontból érdemes megvizsgálni. A rendszerváltás előtti Történeti Folyóiratokkal ellentétben, amikor is túlsúlyban voltak a nyelvkérdéssel és a szlávok középkori történetével foglalkozó, illetve a nemzet jogfolytonosságát magyarázni igyekvő tanulmányok, mára mindinkább a modern történettudományi módszerek is helyet kapnak. Ez nem azt jelenti, hogy nem jelent meg már korábban a történeti interdiszciplínák közeledése, vagy pl. a demográfia, a gazdaság, vagy társadalomtörténet figyelembe vétele egy bizonyos tematikán belül, hanem ezeket a módszereket felhasználva a már korábban megszokott gyakorlatot próbálták erősíteni. Nem véletlenül jelölik meg a *Historický časopis* szerkesztői 2004-ben a folyóirat céljaként a szlovák történelmi kutatás eltorzulásának helyretételét a szerzők komoly munkájának függvényében. Az Annales-iskola vívmányai, a mikrotörténet, a mindennapok története (*Alltagsgeschichte*), a kliometrikus és a demográfiai vizsgálatok, a legutóbbi példányokban egyre inkább megállják a helyüket egyetemes szinten is. Ez az átalakulási folyamat egyelőre a kezdeti stádiumát éli, és ha ezen az úton halad is, csak nagyon lassan válhat vezetővé a történettudományban.

A folyóirat tematikai felépítését tekintve több részből áll, az első felében a részletesebb, külföldi vagy hazai történészek tollából származó tanulmányok kapnak részretet, a második részében találkozhatunk kisebb közleményekkel és forrásközlésekkel. Minden számban teret engednek a fejtegetéseknek, az egyes történészek egymásnak intézett kérdéseinek, kiegészítéseinek, amellyel a szerkesztők igyekeznek előmozdítani a párbeszédet a hasonló témában érdekeltek között.

A recenziók szintén helyet kapnak az egyes számokban, nagy százalékban külföldi kiadványok (német cseh vagy lengyel és nemegyszer találkozhatunk magyar szerzővel is) leírását tartalmazzák, megismertetve a hazai olvasót a legújabb külföldön megjelent tudományos eredményekkel. A részletesebben leírt (kb. két-három oldal terjedelmű) recenziókon kívül a Glosszárium-bibliográfia című tematikus részben a tanulmányok és publikációk rövidebb taglalata kap helyet. Leginkább külföldi kiadványok, monográfiák, és cikkek rövid leírását tartalmazza, az egyes munkák korszakokba sorolásával. A folyóirat nivóját mozdítja elő a közelmúltban lezajlott külföldi és hazai történeti konferenciákról és szemináriumokról szóló tudósítások, mely a könyv végén, *Kronika* rovatcím alatt kapnak helyet. A nagyobb nemzetközi történeti konferenciák és a kisebb hazai szemináriumok tudósítását részletesen, szekciókra bontva közli, kiemelve a rendezvények tematikáját és esedékességét. A folyóirat szerkesztői szívesen fogadják a külföldi szerzők Szlovákia

⁶ Többek közt például: Kristína ČAPLOVICOVÁ, *Absolutizmus, ako historický pojem a jav*, *Historický časopis*, 1(2001), 100–118; Karol SORBY, *Vývoj vzťahov Egipta a veľmoci roku 1955*, *Historický časopis*, 3(2002), 457–482.

történelmével foglalkozó munkáit, több helyen kiemelik a nemzetközi kutatások eredményeinek eszmecseréit, a közös munka fontosságát, ami a folyóiratot a dinamikus, a tudományos életet követő periodikák közé emeli.

Egy egészen más nézőpontot képvisel a *Historický Zborník* (Történelmi kötet). A *Matica Slovenská* történelmi intézete által szerkesztett folyóirat az 1943 és 1947 között megjelentetett hasonló nevű periodikának a felújított változata. A szlovák nemzet módszertani történetét központba helyező folyóirat egyáltalán nem mondható mentesnek a nemzeti érzéstől, ami igen gyakran a közölt tanulmányokon is tükröződik. Szerkezetileg nagyban hasonlít a már előzőleg leírt *Historický Časopisra*, néhány kisebb eltéréssel. A kiadványok terjedelmének jelentős részét a tanulmányok teszik ki, a legújabb kutatások eredményeit ismertetve. Amiben jelentősen eltér, hogy adattárában megemlékezik a szlovák történelem jelentős személyiségeiről, főleg történészekről és történétírókról. Egyenként közli életrajzaikat, tevékenységüket, kutatási területüket, illetve megjelent publikációikat. A forrásközlések a tematikai szerkezetben rövidebb terjedelmet foglalnak, jelentőségük viszont annál kiemelkedőbb. A Szlovákiában fellelhető források tanulmányozásán a magyar kutatók is tevékenyen részt vesznek és egyetemes szerepük szintén kiemelkedő. Többször találkozhatunk a két világháború idején keletkezett forrásfeldolgozással, ahogyan a monarchia történetével kapcsolatos írásos dokumentumokkal. A *Historický Časopis* tanulmányaiban megtalálhatjuk a modern történetírás irányzatait, bár alapjában véve megőrizte elméletcentrikus szemléletmódját, statisztikai módszerek alkalmazása nem megszokott, ehelyett általában művelődés- és helytörténeti leírásokat találunk. Az összehasonlító történetírás módszerei közül nem találok analitikus összehasonlítással, elterjedtebb módszer a leíró-, illetve az etnocentritást jellemző eltávolító, vagy mércét kínáló összehasonlítás. Az előző folyóirattal ellentétben még kevésbé jelenik meg az egyetemes történetírás iránti szándék, így a nemzetközi kutatási eredmények levetítése a szlovákiai viszonyokra. Az egyetemes források bemutatásán kívül, világtörténettel foglalkozó tanulmány 2000 és 2005 között alig került publikálásra.

Az országos periodikákon kívül számos regionális, nagyrészt nagyobb regionális múzeumok által kiadott folyóiratokkal is találkozhatunk. Ilyen a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum kiadványa, a *Historica Carpatica*. Kassa jelentős kulturális és tudományos központ, és mint ilyen az egész kelet-szlovákiai régió helytörténeti kutatásainak támogatásában tevékenyen részt vesz. A kutatások között mégsem a kassai témájú cikkek vannak központi szerepben, hanem valóban sokszínű gazdag forrásanyaggal ellátott tudományos munkákkal találkozhatunk.

A periodikát megjelentető múzeum a kelet-közép-európai régió egyik legrégebbi, legrangosabb múzeuma, és idén 38. éve jelenteti meg évkönyvét, számos neves történész tanulmányát felvonultatva, mindvégig megőrizve eredeti célkitűzését, a kelet-szlovákiai régió és a Kárpátok térségének történeti jellegű kutatásait közli, teret engedve a régészet, numizmatika, néprajz, gazdaság- és helytörténet, ipartörténet és muzeológia tárgyú témáknak. Tematikai felépítése hasonlít a Történelmi Folyóirat és a Történelmi Kötetéhez, nagyjából terjedelme felét teszik ki a tanulmányok, a további rész a forrásközléseknek és az adattáraknak ad helyet. A már tárgyalt periodikák közül a *Historica Carpatica*-ban jelennek meg a leggyakrabban gazdaságtörténeti elemzések, a források statisztikai vizsgálata. A számok alapján megállapított eredményeket elsősorban a régió börtelmelésénél, a városok polgárságának társadalmi, nemzetiségi összetételénél és foglalkozás szerinti megoszlásánál használják. A múzeum a régió történeti kutatásainak széles spektrumát felöleli, a tanulmányokat sokféle és változatoság jellemzi a térség őskori benépesítésétől kezdve a szocialista mezőgazdasági üzemszervezetig, sőt a jelenkor iránti elkötelezett érdeklődés is megmutatkozik.

A szlovák, de külföldi viszonylatban is kiemelkedő folyóiratok közé tartozik a *Pamiatky a múzeá – Revue pre kultúrne dedičstvo* (Emlékek és múzeumok – Revü a kulturális örökségről). A folyóirat negyedévente jelenik meg és témaköre a művelődéstörténet és muzeológia, valamint a szlovák művészettörténet egyes ágazatainak vizsgálata (építészet, festészet, szobrászat). A rendkívül sok színes fotóval és rajzzal ellátott, tematikai területéhez képest viszonylag nagy terjedelmű folyóirat a kulturális értékek jelentőségének megértését, bemutatását és megőrzését tűzte ki célul, ami nem kis feladat a mai kulturális örökségek iránt érdektelen nagyközönség világában (a kulturális örökséggel ennyire széleskörűen magyarországi folyóirat nem foglalkozik). A kézzel fogható értékek mellett számottevő cikk foglalkozik a szellemi örökségekkel, a művelődés- és kultúrtörténeti kutatásokkal. A várak, kastélyok, múzeumok és templomok történetének régészeti és szerkezeti vizsgálódásai a technikátörténet legújabb eredményeit mutatják be. A lapnak köszönhetően országos szinten ismerkedhetünk meg a különböző múzeumok fondjaival, a leghíresebb és kevésbé ismert gyűjteményekkel. A folyóirat tágabb témákban közölt számaival egyetemben tematikus részeket is közöl, ilyen volt például az 1998-as év, amikor is három ilyen rész jelent meg: az első a szlovák numizmatikával foglalkozott, a második a népi építészetrel és a tradicionális mesterségekkel, illetve a szlovák posta történetével, amely a harmadik részben kapott helyet. 1996-ban idegen nyelvű (német és francia) számmal igyekeztek bemutatni a Szlovákiában fellelhető vallási-kulturális értékek egyediségét. Az 1999-es év a kereszténység éve volt Szlovákiában, ebből az alkalomból is készült egy tematikus szám, az országban fellelhető román kultúra szerepéről.

Felépítését tekintve minden egyes rész bevezetőjében felhívja a figyelmet a kulturális örökség megőrzésére, nem egyszer kritizálja az országban érzékelhető érdektelenséget a szlovák történeti értékek iránt. A következőkben, a már említett régészeti, építészeti, festészeti és különböző korokból származó művelődéstörténeti kutatások eredményeit közli tanulmányok formájában. A restaurátorok munkájának legújabb eredményeivel is megismerkedhetünk, hasonlóképpen a már restaurált, hazai és külföldi múzeumokban elhelyezett gyűjteményekkel. A folyóirat kidolgozását dicséri a részletes, idegen nyelvű részüme, és a már taglalt témákban kiadott legújabb kötetek. A folyóirat legalább annyira művelődéstörténeti, mint muzeológiai témákat dolgoz fel és pozitív jelenséggé értékelhető nyitottsága nemcsak a szakma, de a nagyközönség irányába is.

Összességében a felsorolt folyóiratok vizsgálatánál kiderül, hogy a modern történetírás módszertanát felhasználva megkezdődött a tudományos érdeklődés, olyan témákban is, amelyek eddig a szlovák történészek körében nem voltak túlzottan közkedveltek. A történettudomány tudományos megközelítése folyamatosan fejlődik, amit legszembetűnőbben a történeti folyóiratok vizsgálatánál vehetünk észre és ezeket a változásokat itt könnyen nyomon követhetjük. A szlovák történettudomány szemléletváltozásának igényét egyre több tudós helyezi a legsürgetőbb feladatok közé, a periodikák pedig fontos hírvivőként, a folyamat közvetítőjeként szolgálhatnak. A szlovák és a magyar történészek között fellelhető módszertani különbségek dacára, a magyar kutatók számára kifejezetten fontosak voltak és fontosak ma is a szlovák tudományos eredmények. A közös munka és az egymás közötti véleménycsere hiányára egyre több szlovák történettudós hívja fel a figyelmet.

Számzimbolika Dante Isteni színjátékában

Mi jut az olvasó eszébe, ha a tízes számot az irodalommal hozza összefüggésbe? Ha jártas az antikvitásban, eszébe jut Vergilius neve, aki eclogáival megteremtette a 10-es számkombinációs kötetek alapmodelljét.¹ Ehhez a hagyományhoz kapcsolódik Horatius szatírának első könyve, Tibullus elégiái, illetve a neolatin irodalomból Boiardo és Francesco Filelfo művei. Amikor a százás számra gondolunk, elkerülhetetlen megemlíteni Dante *Isteni színjátékának* száz énekét, majd Boccacciót, aki követve a hagyományt szintén száz novellából állította össze a *Dekameront*, a magyar irodalomból pedig Balassi Bálint nevét, aki egy száz versből álló ciklust szeretett volna megalkotni. Antonio Barratella *Hecatometrológia* című alkotásában szintén a bűvös százás számot idézi meg. Ha ugyanezt az asszociációt elvégezzük a hármas számmal, a *Bibliától* kezdve a népmeséken át Dante, Goethe, Vörösmarty művein keresztül eljuthatunk akár Varró Dánielig, aki az olasz költőóriást követve zseniálisan alkalmazza a tercinát... Mennyire tudatos alkotói tevékenységről árulkodik Zrínyi *Szigeti veszedelmének* 1566 strófából álló szerkezete! Madách *Az ember tragédiája* című drámai költeményében az antikvitás hagyományát követve nagyon tudatosan használta az aranymetszés szabályát, és még folytathatnánk a sort akár oldalakon át azokról a művekről, amelyekben a megalkotottság kivételes jelentőséggel bír. Miért fontos egyes alkotóknak a kompozíció ennyire precíz kialakítása? Milyen többletjelentést hordozhat egy irodalmi mű középpontja? Mit jelentenek a számok a szövegekben?

A fentebbi kérdések megválaszolására Dante *Isteni színjátékán* keresztül próbálunk válaszokat találni, hiszen a Biblián kívül ez az ismert szöveg igen gazdag tárházat nyújtja a számok szimbolikus jelentésének felhasználására. Az *Isteni színjátékban* még mindig vannak feltárandó értékek, annak ellenére, hogy a világon szinte mindenhol igen sokan foglalkoztak már vele. Talán nem túlzás, ha kimeríthetetlennek mondom. Hiába választ el akármekkora időbeli és térbeli távolság ettől a remekműtől, mégis mindig lenyűgöző szellemi feladatot kínál a benne való elmélyedés.

Tanulmányomban tehát az *Isteni színjáték* egy piciny, de érdekes területével foglalkozom: mégpedig a számok szerepével az irodalmi kompozícióban és allegóriaképzésben. Köztudott, hogy a műben különleges szerephez jutnak a számok. Ha más nem is, de a hármas szám kiemelkedő szerepe rögtön eszünkbe jut. Az e szempontból történő alaposabb vizsgálódás után azonban feltárul előttünk, hogy a *Színjáték* többszörös számszerű összefüggések rendszerét mutatja.²

Dante művészetének allegorikus-szimbolikus ábrázolási módszere tipikusan középkori világszemléletet tükröz. Pitagorasz tanaiból táplálkozva született meg ekkor a keresztény gnózis és a zsidó kabbala is, melyeket Dante feltehetőleg jól ismert. A középkor keresztény gnosztikusai ezoterikus módszerekkel és különböző számösszefüggésekkel próbálták magyarázatot találni az emberi lét valódi rendeltetésének és a kozmikus princípium rejtett tudásának jobb megismerésére, melynek megszerzése által remélték az üdvösség elnyerését. Pál József szerint ebben a történelmi korban a legfontosabb intellektuális feladatnak azt tekintették, hogy felfedjék Isten írott nyelvének a teremtéskor lepecsételt titkait. Minden lényeges eseményben üzenet van, amit ki kell hallani a

szövegből vagy a dolgok néma világából. Minden "szó szerint" megjelenített kép mögött több értelem rejtezik.³ A költő így fogalmazza meg ezt:

„Io vidi ben, si come ei ricoperse,
lo cominciar con l'altro, che poi venne,
che fur parole alle prime diverse.”

(*Inferno* IX, 10–12.)

„Jól láttam, amint szavait cserélte
s egyik szót a másikkal eltakarta,
hogy más lett az eleje, más a vége.”⁴

(*Pokol* IX, 10–12.)

Ugyanebben az énekben ismét felhívja figyelmünket Dante a műben való elmélyedés fontosságára:

„O voi, che avete gl'intelletti sani,
mirate la dottrina che s'asconde
sotto il velame degli versi strani!”

(*Inferno* IX, 61–63.)

„Ó, ti, kik éltek józan értelemben,
lessétek, mily tan látható keresztül
elfátyolozva különös rímekben!”

(*Pokol* IX, 61–63.)

Kelemen János értelmezésével maximálisan egyetértve közlöm az e sorokhoz fűzött megállapításait: „A költő a józan értelműekhez fordulva leszűkíti a megszólítottak körét, majd arra figyelmezteti őket, hogy a versnek van egy, a felszínen nem megragadható, nem mindenki számára hozzáférhető, mélyebb értelme, amely nem más, mint egy titkos tan. Ez az interpretáció feltételez egy típus-olvasót, nevezetesen az ezoterikus tanokba beavatottak körét, akikhez az üzenet tulajdonképpen szól.”⁵

A mű egy másik részén Dante ismét használja a fátyolmetaforát:

„Aguzza qui, lettor, ben gli occhi al vero,
che il velo e ora ben tanto sottile,
certo che il trapassar dentro e leggiero.”

(*Purgatorio* VIII, 19–21.)

„Itt élesítsd, olvasó, merészen
szemed az Igazságra: gyenge fátyol
borítván, áthatolnod könnyű léssen!”

(*Purgatorium* VIII, 19–21.)

Tehát Dante többször is tudunkra adja, hogy művében olyan rejtett, doktrinális értelem van, amelyet azoknak kell megtalálniuk, akik a mélyére tudnak hatolni.

Célom tehát a következő: az *Isteni színjátékban* szereplő számok jelentőségének feltárása elsősorban a mű szerkezeti felépítésének szempontját kiemelve. Első hallásra lehet, hogy hihetetlenül hangzik, de a *Színjáték* csaknem összes éneke tartalmaz legalább egy számot, továbbá a számok és szavak elhelyezkedése, összekapcsolása szintén tudatos alkotói tevékenység eredménye. Remélem, hogy közben itt-ott fellebben a fátyol...

Dante, a lángész, munkája tervezésekor egészen páratlan utakra lépett, a nagy anyag elrendezésében a legszigorúbb szerkezeti szabályoknak vetette alá magát.⁶ Az *Isteni színjáték* matematikai egységet és szimmetriát mutat felépítésében,⁷ ugyanúgy mint az

¹ PÁL József, *Silány időből az örökkévalóba*, Szeged, JATEPress, 1997, 80.

² Az *Isteni színjáték* olasz szövege után, melyet DANTE *Tutte le opere*, Roma, Newton, 1993 (I Mammot, 11), 19–664. alapján idézek, mindig közlöm Babits Mihály fordítását.

³ KELEMEN János, *A Szentlélek poétája*, Bp., Kávé, 1999, 59.

⁴ BÁN, I. m., 111.

⁵ RADÓ Antal, *Dante*, Bp., Franklin-Társulat, 1907, 144.

¹ CSEHY Zoltán, *Parnassus biceps*, Pozsony, Kalligram, 2007, 57.

² BÁN Imre, *Dante-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1988, 116.

építészeti remekműveket tervezőik, Dante saját remekét számokra alapozva hozta létre. Elég csupán a szerkezetet megvizsgálni ahhoz, hogy bizonyítsuk a számok jelentőségét a műben.

A mű tárgya, a túlvilági utazás, a mű három részre való osztásához vezetett. A három fő rész, a három cantica: a *Pokol* (*Inferno*), a *Purgatórium* (*Purgatorio*) és a *Paradicsom* (*Paradiso*), tehát a három másvilági tartomány. Ezek közül a *Pokol* 34, a *Purgatórium* és a *Paradicsom* pedig 33–33 éneket, cantót foglal magában. Így az énekek száma összesen száz.

Az énekek felosztását tekintve véleménykülönbségek alakultak ki a *Pokol* esetében. Általános nézet, hogy a pokolbeli 34 énekből egyet a művész bevezetőjének tekintenek, s így az énekek felosztását $1 + 3 * 33$ -as elrendezésűnek gondolják. Azonban kialakult egy ettől eltérő felfogás is. Manfred Hardt szerint a *Pokol* csak a III. ének első versével kezdődik:

„Per me si va nella citta dolente...”

(*Inferno* III, 1.)

„Én rajtam jutsz a kinnal telt hazába...”

(*Pokol* III, 1.)

Maga a *Commedia* pedig $2 + 32 + 33 + 33$ tagolódást mutat, hiszen a *Pokol* beosztását nem uralhatja a szent szám, a hármas, azaz a Szentháromság száma.⁸

Bán Imre ezt támasztotta alá, hogy ha a *Pokol* összes soraiból levonjuk az 1–2. éneket, az így megmaradó 4444 sor már nyilvánvalóan szimbolikus számot képvisel, s Krisztus keresztjére utal. Krisztusra utaló sorok ugyanis a *Pokol* IV. énekének 52–54. sorai:

„Io era nuovo in questo stato
quando ci vidi venire un Possente,
con segno di vittoria coronato.”

(*Inferno* IV, 52–54.)

„Hogy idejöttem, nem sok évvel
utóbb láttam leszállni egy Erőt,
fején koronás győzelem jelével.”

(*Pokol* IV, 52–54.)

Ha pedig a *Pokol* énekeinek száma 32, akkor ez megfeleltethető a $3 + 2 = 5$ egyenletével, és így a cantica valóságos közepe a XIX. énekben, ennek 67. sorában van (ahol a szimoniákusok vannak).

Bán Imre logikus magyarázatát megdönteni látszik az, ha megvizsgáljuk az *Isteni színjáték* összes sorainak számát, majd pedig külön-külön a canticákat is.

A három cantica sorainak száma összesen 14.233 (Radó Antal, Madarász Imre, Tuszányi László, Murányi Lajos stb. szerint), melyből 4720 jut az első, 4755 a második, 4758 a harmadik részre. Bán Imre szerint az összes sorok száma 14.235, melyből a 2 sornyi többletet a *Pokol*-ban találta, ugyanis szerinte az *Inferno* 4722 sorból áll. A saját számításaim az előző nézetet erősítették meg (4720 sort találtam az *Inferno*-ban), de nem elképzelhetetlen, hogy egyéb szövegvariánsok, kiadások is léteznek. Mindenesetre látható, hogy a nagy mű terjedelme részenként enyhén emelkedik: ez megfelel a három birodalom fontosságú sorrendjének, lényegében mégis egyensúlyt tart. Itt szeretném megjegyezni, hogy a *Pokol* sorainak száma körül kibontakozó vita véleményem szerint nagyon a peremterületét képezi a Dante-kutatásnak, és csak akkor lenne érdemi jelentősége, ha valaki igazolni tudnánk Bán Imre számítását, hiszen a 4444-es szám vitathatatlanul szimbolikus jelentéssel bír.

⁸ *Episodi e figure*, szerk. G. BONACCI, Firenze, é. n., 329.

Amint láttuk, a *Commedia* három részének terjedelme csaknem azonos. Természetesen fontos ennél a műnél is a teljes szöveg középpontja: az *Isteni színjáték* középső része a *Purgatórium* XVII. éneke. Ennek az éneknek a 70. sora tekinthető a mű „abszolút centrumának”, a sor középpontja pedig a „noi” szó, „amelynek három betűje egy szótag.”⁹ Úgy vélem, hogy Dante teljesen tudatosan helyezte el ezt a három betűből álló szót ezen a helyen, hiszen mi más felelhetne meg jobban az alapvetően hármas számra épülő kompozíciónak. Meg kell említenünk azt is, hogy a mű egy-egy éneke is majdnem mindig kötött szerkezeti egységben lép elénk. A verssorok számát nem a véletlen, hanem a költő tudatos eljárása határozza meg.

A *Commedia* legrövidebb (115 sorból álló) két éneke a *Pokol* VI. és XI. éneke, a leghosszabb (160 sorból álló) éneke a *Purgatórium* XXXII. éneke. A leggyakrabban használt sorszámok a 136, 139, 142. A 136 soros ének tizenháromszor, a 139 sorból álló ének szintén tizenháromszor, a harmadik, azaz a 142 soros ének tizenöt alkalommal fordul elő. Többször szerepel a 145 sorból álló ének, négyszer a 154 soros és egyetlen egyszer a 157 soros (*Pokol* XXXII. éneke). Nem állíthatjuk, hogy egy-egy ének sorainak száma mindig szimbolikus jelentést hordoz, de a költő arányérzéke úgy látszik a három kijelölt terjedelmet (a 136, 139 és 142 sorból álló éneket) kedvelte elsősorban.¹⁰ Így az *Isteni színjáték* a világirodalom legarányosabb szerkezetű munkája, hisz nemcsak a canticák, de az egyes cantók is alig különböznek terjedelmüket tekintve.

A három főrész is $3 * 3$ -mas tagolódást mutat helyrajzi elrendezését tekintve. A *Pokol* és a *Purgatórium* szerkezete szimmetrikus, illetve ponton keresztül tükröződik egymásba. Szász Károly a canticák helyrajzi felosztásában a kilences számot tartotta alapvetőnek. Ugyanis a *Pokol* tornáca alatt 9 kör van; a *Purgatórium* előcsarnokból, 7 körből és tetején a mennel érintkező földi paradicsomból áll; a *Paradicsomot* pedig 7 planétaég, egy állócsillag és a primum mobilével és az Epyreum, az istenség mozdulatlan székhelye alkotja.¹¹

Bán Imre szerint ezt a kilencen alapuló felosztást „Dante mindig tízre, a tökéletességre számára egészítette ki mind a három cantica esetében. A *Pokol* a tornáccal együtt valóban tízes felosztású; a *Purgatórium* előcsarnoka valóban két körre oszlik (a várakozó lelkek két köre); s a *Paradicsom* canticáján belül az állócsillagok egét és a primum mobilét ismét tekinthetjük két külön helynek, s így a *Paradicsom* szerkezete is kiegészül tízes felosztásúvá.”¹² Benedetto Croce, a jeles olasz irodalomtörténész híres művében (*La poesia di Dante*) a canticák helyrajzi felosztásában inkább a hetes és kilences számok jelentőségét hangsúlyozta.¹³ Én magam is úgy vélem, hogy ez utóbbi két szám dominál a túlvilági tartományok beosztásában. Véleményemet azzal is alá kívánom támasztani, hogy a *Színjáték* szövegében a tízes nem egyértelműen a tökéletességet jelenti.

Dante a versformák közül a terzinát használta, ebben is talán a szent szám (3) iránti hódolatát fejezte ki. Dante nagy művének terzinái pedig 11 sztagos endecasillabokban íródtak.¹⁴ Így egy terzina $3 * 11$, azaz 33 szótag. A terzinák láncrímekkel kapcsolódnak egymáshoz, képletük: *aba, bcb, cdc...* Tehát jellemzően hármas rímek szerepelnek a költeményben, alátámasztva a hármas szám kiemelkedő szerepét. Érdemes azt is megfigyelni, hogy az endecasillabóval történő verselés elsősorban hangsúlyos verselés, s a főhangsúly általában a 4-es, a 7-es és a 10-es szótagon van.¹⁶ Mintha a főhangsúlyok is a számszimbolikára utalnának, hisz különbségük mindig hármat ad: $10 - 7 = 3$, $7 - 4 = 3$.

⁹ PÁL, l. m., 98.

¹⁰ BÁN, l. m., 123–124.

¹¹ SZÁSZ KÁROLY, *A világirodalom nagy époszai*, Bp., Révai Irodalmi Intézet, 1882, II, 398.

¹² BÁN, l. m., 105.

¹³ Benedetto CROCE, *La poesia di Dante*, Bari, Laterza, 1946, 58–59.

¹⁴ Mario FUBINI, *Metrica e poesia*, Milano, Feltrinelli, 1962, 59.

Ezen kívül a 10-es és a 7-es szám a költemény egyéb megközelítésében is kiemelkedő szerephez jut.

Dante hatalmas szintézise tehát a számok sokaságát vonultatja fel, s ezek fontos szerepet játszanak a mű struktúrájának felépítésében. Megfigyelhetjük, hogy Dante mennyire következetesen alkalmazza a szimbolikus számokat, mennyire él a középkori hagyománnyal, mégis tud kapcsolódni a *Biblia* szövegében fellelhető számokhoz, sőt folytatható hagyományként továbbadja az utókornak ezt a csodálatosan megkomponált művét. Azzal a meggyőződéssel zárom dolgozatomat, hogy Dante *Színjátékában* minden szónak és számnak a tudatos alkotói tevékenység jelölte ki a helyét, a költő nem bízott semmit sem a véletlenre.

Melléklet

Szám	Alapvető jelentései	Jelentése(i) az <i>Isteni színjátékban</i>	Példa az eredeti olasz szövegből	Példa Babits magyar fordítása alapján
1	Az egyetlen Istenre utal, a monoteizmus kifejezője, minden dolog ősalapja, a kezdet, az egység jelképe	Egyistenhit, az első földi lélek megnevezése (Ádám), az első kevély említése (Lucifer)	Ed io rispondo: Io credo in uno Dio solo ed eterno, che tutto il ciel move, non moto, con amore e con disio. (Paradiso XXIV, 130-132.)	S én ezt feleltem: Hiszek egy Istenben, egyben, örökben, aki mozdulatlan eget mozgat vágyban, szerelemben. (Paradicsom XXIV, 130-132.)
2	Mint a páros számrendszer bázisa jelképe a dualitásnak, az alteregóknak, az ellentéteknek, a két nemnek, az ikreknek, a konfliktusoknak, a megosztottságnak	Két ember összetartozása (Dante és Vergilius, Ulysses és Diomedés, Ugolino és Ruggieri, Assisi Szent Ferenc és Szent Domonkos, Ádám és Jézus Krisztus), ellentétek (pártharcok, Dante és Farinata szembenállása, igaz hit és eretnokség), két kulcs, két Nap elmélet	Si ch'io commendo tua opinione; che l'umana natura mai non fue, nè fia, qual fu in quelle due persone... (Paradiso XIII, 85-87.)	Kell hát, hogy ajkam szavadat dicsérje: hogy soha embertermészetbe annyi tökély nem hullt s hull, mint e két személyre (Paradicsom XIII, 85-87.)
3	Szakraális szám, a Szentháromság – Atya – Fiú – Szentlélek - jelképe, a világmindenség három szférája	Három vadállat, három kalauz, három főbűnös, három vezérelv	Li si cantò non Bacco, non peana, na tre persone in divina natura, ed in una persona essa e l'umana. (Paradiso XIII, 25-27.)	Itt nem a Bacchus s Paen dala ég föl, hanem: a két természet egy Személyben, és amaz Egy, mely áll három személyből. (Paradicsom XIII, 25-27.)
4	Legalapvetőbb jelentése a kereszt, mely a négy égtáj felé mutat, a négy kanonizált evangélium, a négy archéi is jelöli (föld, víz, levegő, tűz)	Négy Itáliáért harcoló hős (Camilla, Turnus, Euryalus, Nisus), Ugolino négy gyermeke, a négy csillag a négy sarkalatos erény jelképe, a négy mozzanatról összeálló gyónás (felkiismeret-vizsgálat, bűnbánat, vezeklés, tisztulás)	Ed egli a me: – Le quattro chiare stelle che vedevi staman, son di là basse; e queste son salite ov'eran quelle. (Purgatorio VIII, 91-93.)	S ő: "A négy fényes csillag már, amelyre reggel figyeltél, leszállt odaát: s ez újak jöttek im a régi helyre." (Purgatórium VIII, 91-93.)
5	Az érzékszerveket, így az érzéki embert szimbolizálja, nácsi szám-mert a három (férfi) és a kettő (nő) összege	Öt firenzei rabló, Ulysses halálának leírásánál az ötös szám fontos, Krisztus öt stigmája	Godi, Fiorenza, poi che sei si grande, che per mare e per terra batti l'ali, e per lo inferno il tuo nome si spande. Fra li ladron trovai cinque cotali tuoi cittadini, onde mi vien vergogna, e tu in grande onranza non ne sali. (Inferno XXVI, 1-6.)	Örül Firenze, oly nagy vagy te hírel, hogy tengereket s földet ver számyad, és nagy neved a mély pokolig ér el. Népedből ott rablók közt öten állnak olyak, hogy én szégyeltem magam értük, s neked se nagy dicsőségedre válnak. (Pokol XXVI, 1-6.)
6	Főként pejoratív jelentést fűzhetünk ehhez a számhoz: jelöli a végzetet, és ha háromszor szerepel, az Apokalipszis alapján az Antikrisztus száma	Hat lábú kigyó (I), a Pokol hatodik partja	Com'io tenea levate in lor le ciglia, e un serpente con sei piè si lancia dinanzi a l'uno, e tutto a lui s'appiglia. (Inferno XXV, 49-51.)	...pedig jól láttam, rájuk kandikálván. Egy nagy hatlábú kigyó rávetette magát egyikre, s elfeküdt a vállán. (Pokol XXV, 49-51.)

7	A misztika és a szentség száma, a Szentlélek hét ajándéka, de a hét főbűn is, a szivárvány színei, a hét napjai	Hét kapu, hét erény, a bölcsélet hét része, Thèba hét vezére, a Purgatórium felépítésében fontos szerep jut a hetesnek, Dantét hétszer mentette meg Vergilius, Niobé gyermekei	Lasciane andar per li tuoi sette regni; grazie riportero di te a lei, se d'esser mentovato la giu' dagni: (Purgatorio I, 82-84.)	s hét országon hagy átmenni, kérélek: viszek tőled köszöntést néki, ha nem átalod, hogy rólad ott beszéljek. (Purgatórium I, 82-84.)
8	A végtelent szimbolizálja, a kozmikus egységül jelképe	Nem szerepel a műben csak sorszámmévként		
9	Háromszoros hármasságként maga a tökély	Beatrice száma, a teológia és a természetfölöttiség jelképe, kilenc Múza	... e questo era d' un altro circumcinto, e quel dal terzo, e l' terzo poi dal quarto, dal quinto il quarto, e poi dal sesto il quinto. Sopra seguiva il settimo si sparto già di larghezza, che l' messo di luno intero a contenerlo srebbe arto. Così l' ottavo e l' nono; e ciascheduno più tardo si movea, secondo ch' era in numero distante più da l' uno. (Paradiso XXVIII, 28-36.)	És másiktól van övezeve e kis kör s utána harmadik és negyedik és a negyedik újra ötödiktől s ezt hatodik, hetedik követik oly tágan már, hogy Juno himökének ölelő karja szük lenne nekik. Majd nyolcadik s kilencedik jövének... s amint az Egytől messzebb száma, lassabb forgása e kép mindenik körének. (Paradicsom XXVIII, 28-36.)
10	A tökéletes szám, mint Isten száma él a köztudatban. Pitagorasz az égi szimfóniákat és a természet harmóniáját az első négy szám összegével (1+2+3+4=10), a tízzel jellemezte, mivel szerinte az Univerzum összes jelensége kifejezhető ezzel a számmal. A pitagoreusok az égi szimfóniákat a lehető legcsodálatosabb dolognak képelték, ezért kapcsolták össze a legtökéletesebb számmal, a tízzel, amely a befejezettséget is szimbolizálta.	Épp ellenkező jelentést tulajdoníthatunk ennek a számnak: zsarnokok és pokolbeli ördögök 10-10 fős társasága	Noi andavam con li diece demoni. Ahi fiera compagnia! ma ne la chiesa coi santi, ed in taverna co' ghiottoni. (Inferno XXII, 13-15.)	Mentünk a tíz vad ördögsíhedderrel gonosz egy társaság! de már ez így van, templomban szenttel, csárdában korhellyel. (Pokol XXII, 13-15.)

IRODALOM ÉS POLITIKA SZEKCIÓ

A szekció elnöke:

Prof. Dr. Ferenczi László Professor Emeritus

BUSKU ANITA

A honosítás ügye a reformországgyűléseken

A honosítás ügyével kapcsolatban mindenképp ki kell emelnünk: ugyan a reformkorban élesedett ki – hiszen ez egy modernizációs kérdés –, azonban előtte is komoly problémát jelentett. A legelső esetet 1542-ből találjuk, amikor az országgyűlés adományozta a honosságot az ezért folyamodónak.¹

Történetileg négy különböző minta alakult ki a honosítás gyakorlatára az évszázadok folyamán. Az első mód az *walkodó által* történő adományozás, amelyre egészen az államalapításig visszamenőleg találhatunk adatokat. A következő két típus a nemesi vármegye fennállása óta (kb. a 13. századtól) volt érvényben a magyarországi szokásjogban: az *országgyűlés*, illetőleg a *törvényhatóságok* hatáskörébe helyezve a döntés jogát a szóban forgó kérdésben. Ezekről, vagyis az adományozás kategóriájától eltérően az országgyűlés általi törvényalkotás szabályozza a negyedik módot: az állampolgárság általános elveken nyugvó, *törvényi szabályozását*. A különböző minták, mint említettük, két, alapvetően szembenálló módot képeznek, az alábbi összehasonlítást megengedve:

Az adományozás jellemzője		A törvényalkotás jellemzője
eseti	↔	nem eseti, hanem általános
az adományozó dönt	↔	nem a törvényalkotó dönt
az érdem számít	↔	nem az érdem számít
szubjektív	↔	nem szubjektív
nem egész Magyarországra érvényes	↔	egész Magyarországra érvényes
a kizáró ok jellemző	↔	a kizáró ok nem jellemző

Az adományozás tehát egyes *esetekre*, személyekre, míg a törvényalkotás *általános*, vagyis meghatározott feltételeknek megfelelő személyek körére vonatkozik. Fontos különbségként említhetjük, hogy az első esetben a honosításért folyamodó megnevezése után történik a döntéshozatal, míg a modernebb változatnak éppen az az egyik leglényegesebb jellemzője, hogy a törvény szövege előre meghatározza azon személyek csoportját, akik megfelelnek a feltételeknek, ez által honosságot nyerhetnek. A konkrét esetekben pedig csupán adminisztrációs szintű jelentőséggel bír, kik folyamodnak.

Az adományozó *döntési jogkörébe* tartozik tehát a konkrét esetek elbírálása, míg a törvényalkotó nem hozhat döntést mások állampolgárságáról, mindössze annak feltételeiről.

Mivel az adományozás az egyes személyekhez kötődik, ezért logikusnak tarthatjuk, hogy ebben az esetben az *érdemnek* különösen nagy szerepet kell játszania, viszont ellenkező esetben nem az érdem miatt kerülhet sor a változásra, hanem mert a folyamodó teljesítette a feltételeket.

¹ CSIZMADIA Andor, *A magyar állampolgárság fejlődése*, Állam és Igazgatás, 1969, 1075–1091, 1075.

Éppen ebből adódik egy következő különbség, hiszen egy-egy ember esetén elkerülhetetlen a *szubjektivitás*, még ha kifejezetten törekszik is arra valaki, azonban csoportok körének meghatározásával az egyes személyek által kiváltott ellen- vagy rokonszenv teljesen kiküszöbölhető, így az objektivitás feltétele teremthető meg. Ugyancsak az egyik legjellemzőbb szembenállást jelképezi a következő szempont: *külön feltételnek* kellett megfelelnie egy-egy szabad királyi városban a kérvényezőknek, és így csak arra, például Kassára kapta meg a *polgárjogot*. Hasonló volt a *jobbágy* helyzete, akinek az adott földesúr feltételeinek kellett megfelelnie, ezzel azonban csakis az érintett földesúrral szemben rendeződött a viszonya. Költözés esetén mindkét esetben új szituációval találkozott úgy a polgár, miként a jobbágy is. A *nemessel* ellentétben.² Ennek hátterében a magyar nemesi mentalitás áll, amelyet elég annyival jellemezni, hogy a nemesség aránya a társadalom egészéhez képest a reformkor idején is 4–5%-ra tehető, ami – Lengyelország után – a második legnagyobb arányt jelentette Európában. A nemesi származás automatikusan az ország teljes területére való érvényességet vont maga után. A törvényalkotás esetében ez utóbbi, alapvetően a jogkiterjesztés nézőpontja valósul meg, hiszen az állampolgári jog elnyerése *egész Magyarországra érvényes*.

Az adományozás esetében többféle *kizáró okot* is említhetünk, amelyek a honosítás kérőt akadályozhatták célja elérésében: alapvetően a vallási, nemzetiségi, származási és foglalkozási ellentéteket sorolhatjuk ide; ellentétben a másik esettel – legalábbis, ha későbbi viszonyokat nézünk, hiszen 1848-ban még hasonló volt a helyzet, például csak bevett vallású egyén jöhetett be.

Az 1800-as évek első évtizedeiben – mint említettük – a korábban is fel-felmerülő probléma már valóban orvoslást kívánt, nem volt továbbra is lehetőség a halogatás politikájára.³ Nem is olyan meglepő, ha belegondolunk, mit jelent valójában a honosítás kérdése. Szimbolikusan jelképezi a régi és az új rendszer szembenállását, hiszen részben a nyelvkérdés, részben a vallásügy vagy az ősiség bolygatásával egyenértékű a kérdés rendezése. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy éppen ezek az évtizedek alkotják a nacionalizmus feléledésének és virágkorának az időszakát, miképpen a polgárosodás, a modernizáció gondolatának elterjedését is, egész Európa-szerte.

Erre az időszakra válik lényegivé az önmeghatározás, az öndefiníciók felállítása, elég csak arra gondolnunk, hogy a nemzet, ország, magyar, hon, haza, nemes kifejezések mennyire hemzsegnak a kor publicisztikájában, szóhasználatában. A szavak jelentésének módosulása is tetten érhető, hiszen korábban a nemzet a nemesek közösségét jelentette, a magyar nem volt más, mint a 'magyar nemes', Magyarország alatt pedig a 'magyar nemesek közössége' volt értendő.

A honosításra vonatkozó kifejezésekben is megfigyelhető a változás, változtatás állapota, illetve az annak elérésére irányuló szándék.⁴ Általában a „honfiúsítás” alakkal találkozhatunk a kor írányanyagának vizsgálatakor, azonban a „magyarosodás, magyarosítás” (például Szemere Bertalan esetében), a „nemzetesítés” (Széchenyi István szándéka szerint) vagy a végül is elterjedt „honosítás”, illetőleg „honosítás” (Szalay László, Lonovics József munkáiban találhatunk erre többek közt adatot) sem volt ritka, hogy csupán néhányat ragadjunk ki.

A honosítás törvényi szabályozása már 1790/91-től jelen volt a politikában, legalábbis az erre irányuló törekvés. Országos bizottság dolgozott a probléma feloldásában, a

² CSIZMADIA, I. m., 1077.

³ Ahogyan ezt a kortársak közül többen is hamar felismerték, például Szalay László: „Semmi kétség, hogy napról napra szükségesebbé válik körülményeink” gondos tekintetbe vételével, mind jogi, mind politikai bázison intézkednünk e tárgyban”. SZALAY László, *Publicistai dolgozatok*, II, Pest, 1847, 189.

⁴ FAZEKAS Csaba, *Rímely Mihály pannonhalmi főpap az 1847–48. évi országgyűlésen*, Győri Tanulmányok 22, 2000, 65–154.

Regnicolaris Deputatio, pontosabban annak albizottsága (publico-politica deputatio) tervezetet készített a kérdés rendezésére, ebből azonban semmi sem valósult meg.⁵

Az 1839/40-es országgyűlésen némi változásra figyelhetünk fel a korábbi szokásokhoz képest, ugyanis csorbították egyesek jogait – bár megkapták a honosságot, azonban nem a korábban jellemző teljes jogot nyerték el –, hiszen nem kaptak országgyűlési szavazati jogot. Felmerült az általános rendezés igénye, viszont javaslat nem készült, így ez alkalommal sem történt előrelépés az ügy rendezésében.⁶

A következő, 1843/44. évi diétán már megszületett az ominózus javaslat, azonban az elfogadására – a reformkor törvénykezési gyakorlatába illeszkedő módon – már nem került sor. Ezen ülészak alatt már az alsó és a felső tábla is általános rendezést óhajtott; ez is mutatja, hogy szimbolikus jelentőségű ügyről volt szó. Szemere Bertalan és Ghyecz Kálmán szövegezte meg a törvényjavaslatot,⁷ amely azonban a tárgyalásig már nem jutott el. Ezt követően, 1846-ban Szalay László a Pesti Hirlapban cikksorozatokat közölt,⁸ hogy felhívja a figyelmet a kiemelkedően fontos kérdés rendezésének elsőbbségére. Ezen cikkek önmagukon túlmutató jelentőségűek, hiszen a nagyközönség elsősorban innen értesült a javaslat tartalmáról és jelentőségéről, mivel az nem került be az országgyűlési irományok közé. A publicista nem csupán ismertet azonban, hanem saját felfogásáról is számot ad: centralista álláspontot közöl, miközben javításokat ajánl.

A kérdés illusztrálására idézzük fel Lonovics József⁹ 1840. április 29-én tartott beszédét a honosításról.¹⁰ Szembetűnő konzervatív, katolikus érvelése, ennek keretében rá jellemző módon a direkt külföldi példákat hozta fel a magyarországi viszonyok ellenében, hiszen ez általa a liberálisokra jellemző argumentációt éppen ellenük fordíthatta. A püspök általános véleménye egyértelműen kiderül a szövegből: nem ellenzi, sőt így nyilatkozott: „Igen illő Nagyméltóságú Fő Rendek hogy a haza iránti érdemeiket a haza ismértje el s a honosítás magas dísszével jutalmazza.”¹¹ A probléma tehát nem a honosítás intézményével, hanem a jelenkori állapottal van, hiszen a nemesítés „legkönnyebb módja lett”.

Lonovics a felszólalása további részében két javaslatra reagált – ez nála egyébként szokásos rektorikai eljárásnak tekinthető¹² – az országos választmányra tett javaslatot támogatta, a honosítandók megkülönböztetését viszont ellenezte. „Érdemeikhez képest rész szerint vokssal rész szerint voks nélkül”.¹³ Mindkettőnek pontosan az ellenkezője valósult meg, mint említettük a diétai események tárgyalásánál. Hogy törvény nem született, vagy akár csak javaslat, nem túl meglepő, tekintve a magyarországi viszonyokat, azonban régóta nem volt rá példa, hogy eltérő elbírálást kaptak a honosságot elnyerők, vagyis különböző jogi státusba kerültek. Lonovics ebben az esetben sem tartotta jónak. Beszédre elhangzásakor azonban még nem tudhatta, milyen eredménnyel zárul az évtizedfordulóra eső országgyűlés. A főpap az ehhez hasonló megoldások helyett a következőket ajánlja: jobban meg kell válogatni ki érdemes másrészt, aki kevésbé érdemes, annak részben vagy

⁵ CSIZMADIA, I. m., 1079.

⁶ Az 1839/40. évi diétai események vonatkozásában többek között egykorán: KONKOLI THEGE [KONKOLY-THEGE] Pál, *Az 1840-dik évi országgyűlés*, I–II, Pest, 1847; SZÉCSEN Antal, *Az 1839–40-diki országgyűlésről*, Budapesti Szemle, 1882, 241–259.

⁷ CSIZMADIA, I. m., 1080.

⁸ SZALAY, I. m., 189.

⁹ Lonovics József (1793–1867) 1834-től csanádi püspök. A szakirodalomban legismertebb közéleti tevékenysége római küldetéséhez kapcsolódik, mely a szakirodalom figyelmét is felkeltette, 1840–1841-ben a pápánál járt, a vegyes házasságok egyházi jogi szabályozásának megoldása tárgyában. Többször is sor került érseki kinevezésre, azonban széke üresen maradt mindannyiszor. Személyéről IPOLYI Arnold, *Lonovics József érsek. Magy. Akadémiai igazgató- és tiszti tag emlékezete*, Pest, 1868 (melléklet az Idők Tanítójához); MARCZALI Henrik, *Lonovics küldetése Rómába Adalék a vegyes házasságok történetéhez*, Budapesti Szemle, 1890, 1–26; VÁRADY L. Árpád, *Lonovics József római küldetése*, Esztergom, 1924; HERMANN Egyed, *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*, Bp., 1934.

¹⁰ Felséges Első Ferdinánd Ausztriai császár, Magyar- és Csehországoknak e' néven ötödik koronás királyától szabad királyi Pozsony Városában 1839-dik évi június 2-kára rendeltetelt Magyar országgyűlésen a' Méltóságos fő-rendeknél 1840. februaris 25.-étől május 12-ig tartott országos ülésnek naplója. Pozsonyban, é. n. [1840] 546. az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára (OSZKKI), Fol. Hung. 2664 (Lonovics József beszédei), 111–112v, az idézetek a kéziratos forrásból, vagyis az eredeti jegyzetből származnak.

¹¹ OSZKKI, Fol. Hung. I. m., 111v.

¹² Vö. a Főrendi Naplóban rögzített, 1840. február 6-án elhangzott beszédével: I. m., 24.

¹³ OSZKKI, Fol. Hung. I. m., 112r.

egészben meg kelljen fizetnie a taksát. Ez általában 2000, Erdélyben 1000 aranyat jelentett.¹⁴

Vagyis a jogi vonatkozásokkal szemben a pénzügyi megoldásokat helyezi előtérbe, amely egyrészt a jogállások tagozódásának sem ad teret, másrészt külön haszna az, hogy mivel nehezebb lesz bekerülni, így nagyobb megtiszteltetést jelent majd. Illetőleg: a pénztár üres, és mivel ez az egyetlen bevételi forrás, ez sem elhanyagolható szempont. Nem hagyja azonban a levegőben lógni, melyek voltak elutasításának konkrét okai:

1. hiába iktatják törvénybe, ki kap szavazati jogot, hiszen sok esetben előfordul, hogy aki kap, az nem feltétlenül ér mindezzel bármit is, ugyanakkor az sem egyedülálló, hogy valaki nem kap, és mégis szavazhat, ergo ez a rendszer *haszontalan*,
2. uralkodói jog a jogok körének bővítése, így nem biztos, hogy szűkebb joga marad valakinek, hiszen a király változtathat rajta, vagyis ez *fenyegeti a rendszert*.

Az 1843–1844. évi országgyűlésen tíz megyétől származó indítványt nyújtottak be választmányilag kidolgozandó honosítási törvényjavaslatra – vagyis Lonovics terve mellé álltak nagy tömegben –, amely azonban a kerületi ülésben kisebbségben maradt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kívánta volna mindkét tábla rendezni a helyzetet. A korábban említett javaslat nagy jelentőséggel bír, azonban nem valósult meg benne teljesen az egyenlőség eszméje (7. §: akiket a diéta honosít, azok nemesek lesznek).¹⁵ Magyarország fejlődésére nagy hatással volt a nyugat-európai államok fejlődési irányvonala, ebben az esetben is ezt láthatjuk. A territorialitás elve, tehát a szülőhely fontosságának – ami az angol hagyományra jellemző – hangsúlyozásával szemben országunk a francia irányt választotta, hiszen a szülői, pontosabban az apai nemzetiség meghatározó volta szerepel a törvényjavaslatunkban.

Az 1847/48. évi diétán már – ismét Szemere által előkészítve – a törvényjavaslat tárgyalására is sor került.¹⁶ Decemberben a kerületi, majd januárban az országos üléseken került vitára. Ez utóbbi helyszínen kénytelenek voltak engedelmeket tenni: a vallás¹⁷ és a nyelv¹⁸ ügyében, azonban ezek után februárban végre a javaslatot átküldték a főrendekhez, ahol kimagasló fontosságuként aposztrofálták a kérdés rendezését.¹⁹ A megoldás azonban már nem is volt olyan egyszerű, és heves vitákhoz vezetett. Ez alkalommal is két táborra szakadt a főrendi tábla: Vay Miklós; Ocskay Antal kassai püspök; Rimely Mihály pannonhalmi főpát nevével fémjelezhető azok csoportja, akik a javaslatot félretéve előbb az alapelvek tisztázását kívánták, míg többek között Teleki László és Batthyány Kázmér a javaslat azonnali megvitatását és törvényes rendezését kívánta, nyilván összefüggésben ellenzéki politikájukkal.

Összegzőképpen leszögezhetjük, hogy a javaslat végül elfogadásra került volna, a márciusi fordulat miatt azonban a Tisza Kálmánhoz kötött stabilizációig nem került elő újra a kérdés. Az első olyan törvény tehát, amely az állampolgári jogokat szabályozta: az 1879/50. tc. volt.

¹⁴ CSIZMADIA, *l. m.*, 1076.

¹⁵ Szalay László ezt elutasítja, különösen a honosítás tárgyában írt hetedik cikkében (1846. november 8-ai dátummal: „Isten ne engedje!”), ahol idézi is a tervezet szövegét: „... kik ... maga a törvényhozás által honosítatnak, azok az ország nemesei közé tartoznak”.

SZALAY, *l. m.*, 222–223.

¹⁶ Érdekességképpen megjegyezzük, hogy három fejezetből és 33 §-ból állt a szöveg.

¹⁷ Bevett felekezetre vonatkozik.

¹⁸ A gyárosok és Horvátország tekintetében.

¹⁹ Többek között báró Vay Miklós, koronáról: „A honosítási kérdésnek elintézése átalakulási korunk egyik fő igénye...”. A Főrendi Napló szövegéből idézi FAZEKAS, *l. m.*

HIRCSU ÁKOS

A magyar hallgatói érdekképviselő struktúrája, működési mechanizmusai és új kihívásai

„A hallgatók országos képviselőit [...] a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája látja el, amely véleményt nyilváníthat, illetve javaslatot tehet a felsőoktatást érintő bármely kérdésben. A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája ellátja a hallgatók képviselőit a felsőoktatás országos szervezeteiben.”¹

A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája² egy „erősszervezet”, melynek a magyarországi felsőoktatási intézmények Hallgatói Önkormányzatai a tagjai, akik tagdíjat fizetnek.

A HÖÖK Közgyűlése

A Közgyűlés a szervezet legfőbb döntéshozó szerve, melyben minden intézmény a hallgatói létszámának megfelelő mandátummal rendelkezik. Ez a 2007. január 1-jei alapszabály-módosítással jött létre, hiszen azt megelőzően minden egyes kar egy mandátummal vett részt a döntéshozatalban. Ez alapján a 800, vagy annál kevesebb hallgatót képviselő E-HÖÖK-ok, illetve F-HÖÖK-ok³ 1 mandátumot, a 800 és 2500 közti hallgatói létszámot képviselők 2 mandátumot, ezt követően pedig minden „megkezdett” 800 hallgató után 1 további mandátumot hordoznak a képviselők. Ez némiképp arányossá teszi a képviselői rendszert, bár a teljes felsőoktatás aránytalanságai bőven érződnek az elosztásban. Az alapszabály – rendkívül helyesen – nem tesz különbséget a képzési formák között (ahogyan az FTV sem), így a levelezős és távoktatásos hallgatók is egynek számítanak az intézményi mandátumok megállapításakor. Ez a fajta mandátumelosztási elv a folyamatos változások okán szükségessé teszi a felülvizsgálatot, amit minden év január 1-jei állapot szerint a Felügyelő Bizottság tesz meg, és annak eredményéről tájékoztatja a tagönkormányzatokat.

A HÖÖK Választmánya

A Közgyűlésen kívül szintén jelentős döntési jogkörökkel felruházott, ám mégis sokkal inkább döntés-előkészítő és konzultatív jellegű testület a Választmány, ami – jórészt – területi alapon szerveződik. Az ország 7 régióra van osztva, melyből egy – Budapest – 5 képviselőt, míg minden más régió egy-egy képviselőt (a régióelnököt) delegál az ülésekre, egy naptári év időtartamra. Távollétében – a szintén a Régió-Választmányi Ülészintén, az elnök jelölése alapján megválasztott – helyettese képviselheti az adott régiót annak mandátumával. (A Régió-Választmányi Ülésen a közgyűlési mandátumelosztással azonos számú szavazatot hordoznak a régióhoz tartozó intézmények delegált képviselői.)

Az egyetlen nem területi alapon szerveződő „régió” a NÁFIOR, vagyis a „Nem Állami Felsőoktatási Intézmények Országos Régiója”,⁴ aminek tagjai az alapítványok, egyházak stb. által fenntartott intézmények érdekképviselői szervei.

A HÖÖK-on belül léteznek szakmai bizottságok is, amik a speciális ismereteket igénylő, elsősorban a szakmai kérdésekben foglalnak állást szervezetben belül. Ilyenek például: a Jogi, a Pedagógiai Bizottság vagy a Bölcsész Szakmai Szövetség. Ezen kívül említésre méltó még az úgynevezett „EFOTT”⁵ bizottság, ami az EFOTT-tal kapcsolatos

¹ 2005. évi CXXXIX. tv. 79. § (1), továbbiakban: FTV.

² rövidítve: HÖÖK

³ TI, Egyetemi Hallgatói Önkormányzatok, Főiskolai Hallgatói Önkormányzatok

⁴ HÖÖK Alapszabály (a továbbiakban A.Sz.), 1. sz. melléklet, 1.7.

⁵ Egyetemisták és Főiskolások Országos Turisztikai Találkozója

döntéseket hivatott meghozni, mint például a pályázatokat rangsorolni, de aktívan részt vesz a szervezésében és lebonyolításban is.

A HÖÖK elnöksége

A HÖÖK döntés-végrehajtó szervezete az elnökség, ami 10 főből áll. Közülük egy elnök, egy vagy két alelnök és a speciális feladatokkal megbízott többi elnökségi tag. Az elnökség 9 tagját a megválasztott elnök javaslatára választja a Közgyűlés, tehát az elnökség megválasztásakor egy „kétkörös” szavazás által kerülnek ki a két éves ciklus hallgatói vezetői. Így a rendszer leginkább egy prezidenciális berendezkedésű államhoz hasonlítható, hiszen az elnökség valamennyi tagja közvetlen függelmi viszonyban áll a szervezet elnökével, mivel javaslatára nélkül nem lehet az elnökségbe kerülni. Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy a választások során az abszolút többségi elv, a „The First Past The Post”⁶ érvényesül, hiszen a kialakuló párosok közül csupán a győztes elnökjelöltet támogatók közül kerül ki valamennyi tisztségviselő, míg az „ellenzék” teljesen kimarad a végrehajtó hatalomból. Így a rendszer leképezi a parlamentáris demokráciák működési mechanizmusait, továbbá egyes altípusokat ötvöz, azonban ez a tény a szervezet egységességét sodorhatja hosszútávon veszélybe.

A HÖÖK Felügyelő Bizottsága⁷

A törvényeknek és a saját szabályoknak való megfelelést a háromtagú Felügyelő Bizottság ellenőrzi. A Felügyelő Bizottság elnökét maga választja a Közgyűlés által megválasztott tagjai közül. (A Felügyelő Bizottságot szintén a tisztújító Közgyűlésen választják meg a mandátumhordozók.) A Felügyelő Bizottság az elnökséget követően minden alkalommal beszámol tevékenységéről a Választmány és a Közgyűlés ülésein. Személyi kérdésekben a Közgyűlésen, valamint a régiók tisztújításakor a titkos szavazás lebonyolításáért, a nyílt szavazások alkalmával a mandátumok összesítéséért felelős. A HÖÖK testületeinek valamennyi hivatalos ülésén a Felügyelő Bizottság feladata a határozatképesség megállapítása is.

Döntéshozatal egy HÖÖK-ön belül és a HÖÖK szerepe a kari/intézményi döntéshozatalban

Milyen kérdésekben kell egy HÖÖK-nek döntést hoznia? Elsősorban olyanokban, melyekben felsőbb szerv – Kari Tanács, Szenátus, bizottságok – döntenek. Elsősorban ezeken a fórumokon kell a hallgatói érdekeket képviselnie. A döntés minden esetben testületi, melynek meghozatalakor több szempontot kell figyelembe vennie. Ezt a pontot értelmezik legtöbbször félre a HÖÖK-ökkel kapcsolatban, ugyanis egy ekkora reprezentációval rendelkező egység nem engedheti meg magának, hogy ne gondolkodjon globálisan is egy problémáról. Ha ugyanis a HÖÖK csak a közvetlen, rövidtávú hallgatói érdekeket tartja szem előtt, akkor hosszú távon nagyobb károkat okozhat, mint amilyen előnyöket szerez a hallgatóságnak rövidtávon. Ennek legkézenfekvőbb módja, hogy az intézmény oly mértékben károsul egy döntés meghozatala által, hogy működése veszélybe kerül. Ekkor értelemszerűen a hallgatók tanulmányai is veszélybe kerülhetnek, ami semmiképpen nem lehet cél.

Mint általában az érdekképviseleti szervekben, a hallgatói önkormányzatok esetében is létezik a döntés-előkészítés. A döntés előkészítés a legtöbb információval rendelkező szereplők feladata, így az elnökségé, vagy a választmányé. Egy jól szervezett testület így már egy egységes állásponttal tud a Közgyűlés elé állni, ami a végső döntés meghozatalára hivatott. Ezt követően kerül sor a döntés végrehajtására, ami a felsőbb

döntéshozatalban résztvevő delegált képviselők feladata és kötelessége, hiszen az egységes fellépés nélkül nem éri el a szükséges hatékonyságot az FTV által garantált egyharmad, de legrosszabb esetben is egynegyednyi hallgatói képviselet.

A felsőbb döntéshozatalban általában komolyan mérlegelik a HÖÖK véleményét, nem csupán „politikai súlya”, hanem tág rálátása miatt is.

Döntéshozatal a HÖÖK-ban

A HÖÖK Közgyűlés összetételekor részleteztem a legfőbb ismérveket és azoknak megfelelően látható, hogy egyes tagönkormányzatok jelentősen nagyobb súlyt képviselnek a HÖÖK-on belül, mint mások. Szembeötlő, hogy a Közgyűlésben legnagyobb mandátumszámmal rendelkező E-HÖÖK 43, míg a legkevesebbel rendelkező I mandátumot hordoz.⁸ Pár nagy intézmény képes egymással összefogva meghozni stratégiai döntéseket, minden más intézmény véleményével szemben is. (A modell egyébként a Magyar Rektori Konferencia képviseleti rendszerét vette alapul a mandátumszámok meghatározásakor.)

A Választmányon belül is van egy érdekesség, ugyanis az 5 budapesti szavazat, valamint az elnök egy szavazata abszolút többséget jelent a 11 fős testületben.⁹

Ezek alapján kijelenthető, hogy a struktúra a mindenkori vezetés pozíciójának megőrzését segíti elő, vagyis a „stabil kormányzás” biztosítását tartja szem előtt.

Önállósodási folyamatok a HÖÖK-on belül

A hallgatói társadalom differenciált volta miatt az elmúlt évtizedekben – különböző szinteken – megindultak bizonyos önállósodási folyamatok. Ezek közül egy érte el a szintet, hogy komolyabban foglalkozni kelljen vele, ez pedig a DOSZ (Doktoranduszok Országos Szövetsége), mely szervezet szintén a Felsőoktatási Törvényben is megjelenített civil szervezet, ám magához a szervezethez, illetve annak intézményi formáihoz önálló jogosítványok nem lettek rendelve. A helyzet kialakulása több okból is problémákat jelent.

Elsődlegesen azért, mert a HÖÖK-ök szervezeti struktúrájában – szinte kivétel nélkül – megjelenik a doktorandusz-hallgatók képviselete. Így a doktorandusz-hallgatók érdekeit a HÖÖK-ök – egyetértési jogaik által is – hatékonyabban tudják képviselni, mint egy jogosítványok nélküli, igazából behatárolatlan szervezet.

A másik gondot az jelenti, hogy a DOSZ nem alulról építkező szervezet, ami legitimitációját a képviselt körtől nyeri közvetett, vagy közvetlen formában, hanem egy pár ember által létrehozott egyesület, aminek csupán ez a szűk kör a tagja. Így sérülnek a demokratikus jogok is, hiszen a képviselt körnek semmilyen beleszólása nincs abba, hogy kik lesznek legfelsőbb szinten a képviselői.

A FTV továbbá egy olyan fogalomzavart is teremt, hogy hogyan is kell értelmezni a DOSZ-t, hiszen intézményi szinten is megemlíti a szenátusba történő delegálás alkalmával, ám mint országos szervezet, ha élhet jelölési jogával, akkor az intézmények autonómiáját igencsak durva módon sértené meg. Ezt már korábban a Gazdasági Tanácsok esetében is törvénytelennek ítélte meg a Legfelsőbb Bíróság, így vélhetően ez a helyzet sem tekinthető a szélesebb körű jogszabályi környezetbe illeszkedőnek, annak megfelelően.

Ahol a DOSZ, mint intézményen belüli szervezeti forma megjelent, eddig minden esetben integrálódott a HÖÖK-be, hiszen így szélesebb körű jogokat tud gyakorolni, nem beszélve arról, hogy a szenátusban jelenlévő szavazatok egynegyed – egyharmad közötti arányát tudja így támogatóként maga mögött. A legegyszerűbb megoldást a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen találták ki, ahol is átnevezték a HÖÖK-öt Hallgatói és

⁶ A győztes mindent visz.

⁷ HÖÖK A.Sz. 24. §.

⁸ HÖÖK A.Sz., 1. számú melléklet, 2.

⁹ HÖÖK A.Sz., 1. számú melléklet, 3.

Doktoranduszhallgatói¹⁰ Önkormányzattá, így tartva meg a képviselőlet évtizedes egységét és erejét.

A Hallgatói Önkormányzatok rekrutációja

Minden szervezet fontos feladata a „ciklusokon átívelő” önfenntartás, mely egyben a megújulás záloga is lehet. Egy HÖK, vagy a HÖÖK életében ez kiemelten fontos, hiszen nagyon rövid idő áll rendelkezésre egy tisztségviselő vagy képviselő számára, hogy a jogszabályi környezetet, a HÖK, az intézmény, és a kar szervezetét megismerje és kifejtse tevékenységét az érdekképviselőlet terén. Ebbe a néhány évbe kell belesűríteni a megismerést és az ismeretek alkalmazását, ami a jelenlegi burjánzó bürokrácia és a jogi értelemben teljesen „körülbástyázott”, mégis állandó változáson keresztülmenő lehetőségek, előírások közepette semmiképpen sem nevezhető könnyű feladatnak. Ez talán a legnagyobb kihívás a szervezet életében, ugyanis a képzések elengedhetetlenek a „generációs lépcsőfokok” között.

KOVÁCS TÍMEA ANDREA

Egy Nobel-díjas emlékei a vietnami háborúról

Dolgozatom főszereplője, Henry Alfred Kissinger,¹ a 20. századi amerikai külpolitika egyik meghatározó alakja. Ezen rövid írás Kissinger szemszögéből a Nixon éra vietnami politikáját kívánja bemutatni mindeközben arra keresve a választ, hogy hogyan élte meg Kissinger a vietnami háborút, milyen belső konfliktusai voltak Richard Milhous Nixon² elnökkel.

Kissinger nemzetbiztonsági tanácsadóként került kapcsolatba a vietnami háborúval, bár hivatalba lépése előtt is foglalkozott az ázsiai kérdések dilemmáival, s már a vietnamizáció politikáját is megalapozta, hiszen Nelson Aldrich Rockefellernek³ írt beszédeiben már megjelentek a Nixon–Kissinger-i külpolitika alaptézisei.

Nixon és Kissinger vietnami politikája

Az 1968-as novemberi választásokon nem indult el Lyndon Baines Johnson⁴ elnök. Az elnöki székben helyét Nixon vette át, akire az a feladat várt, hogy kivonja a csapatokat, mellyel rögtön ellentmondásba is keveredett. Hiszen előtte elnökök sora hangoztatta, hogy milyen kulcsfontosságú Amerika számára Vietnam.

Nixonnak határozott elképzelései voltak már elnöökké választása előtt is e kérdésben. Már 1968-ban kijelentette, hogy „nincs rá mód, hogy megnyerjük ezt a háborút. De természetesen ezt nem jelenthetjük be nyíltan. Úgy tűnik, pont az ellenkezőjét kell hangoztatnunk, hogy az alkupozíciónkat javíthassuk”.⁵ Kissinger is bírálta az eddig folytatott amerikai külpolitikát. Világosan látta, hogy a hagyományos harcászati módszerek csődöt mondtak a gerillaharcok során. Azonban azzal tisztában volt, hogy az USA nem adhatja fel a harcot, mert az presztízsvesztéséget jelentene, beismernék vele a vereséget, és csorbítaná Amerika szavahihetőségét. Kissinger hitt a szavahihetőségben és ezzel együtt az amerikai becsületességben, melyet többször és nyomatékosan hangoztatott a vietnami háború alatt.

A vietnami háború lezárására vonatkozólag Nixon által „örült fickó” elméletének nevezett tézis vált dominánssá. Az elképzelés szerint az észak-vietnamiak megfélemlítésével nyerhető meg a háború, el kell velük hitetni, hogy az elnök minden lépésre elszánt „örült fickó”. Azt remélték, hogy így tárgyalásztalhoz kényszerítik az ellenséget.⁶

Kissinger a végsőkig kitartott a tárgyalásos alternatíva mellett és hitt abban, hogy gyorsan véget tud vetni a háborúnak. A vietnami fegyverletétel elérésére kidolgozott egy összekapcsolás elméletet. A politikai stratégia lényege, hogy több témát, melyek merőben eltérnek egymástól, összekapcsolnak ugyanúgy, mint a szovjet–amerikai tárgyalások során.

¹⁰ A hibás helyesírás a FTV-ből átvett szövegbe került. A jogszabály szövege sem egységes, mégis a hibás helyesírást vette át a legtöbb E-HÖK.

¹ Született Heinz Alfred Kissinger, Amerikába menekülésük után változtatta nevét Henryre.

² Az 1960-as elnökválasztáson sokan Eisenhower utódjának tekintették, de végül vereséget szenvedett Kennedytől. 1966-ban visszafordult a politika felé és támadni kezdte Johnson politikáját, majd újra a Republikánus Párt szócsové lett. Az 1968-as elnökválasztást, pedig már megnyerte. Stabilitást, rendet, nyugalmat ígért. Az Amerikai Egyesült Államok 37. elnöke volt (1969–1974).

³ 1974–77-ig volt Ford alelnöke.

⁴ Az Egyesült Államok 36. elnöke (1963–69).

⁵ Walter ISAACSON, *Kissinger életrajz*, ford. CZEHLÁR Ildikó, Bp., Panem–Grafo, 2001, 149–446, 149.

⁶ Harry Robbins Haldeman szerint Kissinger találta ki, azonban ennek ellentmond, hogy ő a tárgyalások mellett kardoskodott.

A Nixon elnök által híressé tett vietnamizáció⁷ értelmében az amerikai csapatok helyét a harcra fókuszálva a dél-vietnamiak vették át. Ezzel az amerikai csapatok létszáma lassan csökkent a vietnami háborúban. A program 1969 júniusában indult el, de az ötlet már 1968-ban megszületett, még az elnökválasztás finisében.

Azonban a vietnamizáció megosztotta az amerikai vezetőket. Volt, aki támogatta, mint Melvin Laird védelmi miniszter, volt aki elfogadta, mint Nixon, és volt aki elvetette, ilyen volt Kissinger. A katonai vezetők pedig a háború feladásaként értelmezték. Dél-Vietnam elnöke Nguyen Van Thieu egy Nixonnal való találkozó során maga javasolta az elnöknek és Kissingernek⁸ a kivonulást,⁹ ahogy a vietnami vezető hívta az „átcsoportosítást”.¹⁰ Az amerikai vezetők úgy vélték, hogy a vietnamizáció ellenére megtéveszthetik az ellenséget és az amerikai politika nem gyengül, hanem erősödik.

Azonban kérdéses, hogy az elhúzó csapatkivonások ezt az érzést keltették volna az ellenségben, hiszen három évig tartott az amerikai csapatok „átcsoportosítása”. Az amerikai program vizályokat és ellenmondásokat szült az amerikai politikában azért is, mert egyoldalú csapatkivonásról volt szó, míg a tárgyalászatnál az amerikaiak a kölcsönös visszavonulást preferálták. Egy támogató, a védelmi miniszter szerint: „tudtam, hogy az idő nekünk dolgozik, mivel a közvélemény nem volt hajlandó a háborút tovább támogatni. Henry ezt nem értette, mivel ő nem politikus volt”.¹¹

A program vizályt szült Laird és Kissinger között. Azonban ez az ellenszenv, nem olyan jellegű volt, mint Kissinger korábbi munkahelyi vitái. Nem ő kerekedett felül a másik félen, hanem most őt izolálták és hagyták ki döntésekből. Kissinger minden eszközt megragadva próbálta a program meggátolását és végrehajtásának lassítását, mert úgy vélte Laird szerint, hogy „a vietnamizáció tönkreeszi az ő diplomáciáját”.¹² Más feljegyzéseit is felhasználta, hogy akadályokat görgessen a megvalósítás elé. Feltételként az „ellenséges tevékenység csökkentését, a tárgyalászatnál való előrehaladását és a dél-vietnami hatékonyság fejlődéséhez” akarta kötni az „átcsoportosítást”.¹³ Végül rövid időre sikerült is, azonban hamarosan mégis több mint 40.000 főt vont ki az elnök Vietnamból. Isaacson szerint „Nixon nem akarta, hogy az amerikai csapatkivonások Vietnamból csupán egy reménytelen helyzetre adott elkerülhetetlen válasznak tűnjenek, ezért felhasználta a vietnamizáció fogalmát, és az egészet becsomagolta egy koherens, tervszerű filozófiába”.¹⁴

És ez lett a Nixon doktrína,¹⁵ melynek csírája 1968-ban megszületett egy Kissinger által írt esszében: „az ötvenes és hatvanas években gyógymódokat kínáltunk; a hatvanas évek végén és a hetvenes években a feladatunk olyan szerkezet kialakítása lesz, amely mások kezdeményezéseit fogja támogatni... A lokális felelősségérzet kialakulását nem elnyomunk, hanem bátorítanunk kell”.¹⁶ Ez a doktrína vált Nixon külpolitikájának védjegyévé.

1969 nyarán a titkos béketárgyalások megindultak Amerika és Észak-Vietnam között. Az amerikai béke delegáció tagja volt Kissinger, Anthony Lake,¹⁷ Vernon Walters,¹⁸ míg az észak-vietnamiakat Xuan Thuy¹⁹ és Mai Van Bo képviselte. Azonban ezeket a

⁷ Eredetileg „de-amerikanizálás” elnevezésű program, Laird védelmi minisztertől kapta a vietnamizáció elnevezést.

⁸ Kissinger reálpolitikájával nem összeegyeztethető, hogy a diplomácia és a katonai erő külön egymástól függetlenül működjen.

⁹ Isaacson szerint előzetes hírszerzési információkból ismerte az amerikai szándékot.

¹⁰ ISAACSON, *i. m.*, 226.

¹¹ ISAACSON, *i. m.*, 228.

¹² ISAACSON, *i. m.*, 228.

¹³ ISAACSON, *i. m.*, 229.

¹⁴ ISAACSON, *i. m.*, 230.

¹⁵ Az eredeti elnevezése Guam-doktrína utalva az első helyre, ahol az elnök beszélt róla.

¹⁶ ISAACSON, *i. m.*, 230.

¹⁷ Henry Cabot Lodge, amerikai nagykövetség asszisztense, később Bill Clinton nemzetbiztonsági tanácsadója.

¹⁸ A hírszerzési osztály vezetője, majd az ENSZ amerikai nagykövete.

¹⁹ Észak-Vietnam külügyminisztere, majd a párizsi béke delegáció tagja.

tárgyalásokat a Fehér Házból irányították, így az érintett kormányszervek, például a külügyminisztérium nem tudtak róla. Az első találkozó alkalmával 1969 novemberéig adott türelmi időt az amerikai fél, hogy előrelépés történjen a tárgyalások során. Természetesen Amerika arra is felkészült, hogy esetleg a vietnami kérdésben nem következik be változás. Novemberben Nixon beszédében már elvetette a megtorló csapatok bevetésének a lehetőségét és kérte az amerikaiak támogatását. Szüksége is volt rá az elnöknek, hiszen az USA-ban több ezren tüntettek a háború ellen és nem történt előrelépés a tárgyalászatnál.

A vietnamizáció dinamikus módon működött 1970-re. Ám a tárgyalások csak 1970. február 26-án kezdődtek újra az észak-vietnamiakkal Frankfurtban, ahol Kissinger ismertette velük az amerikai álláspontot, ám a kommunista vezető több ponton megkérdőjelezte az amerikai vietnami stratégiát, így például a vietnamizáció programját is, melynek keretében véghezvitt kivonások: „aláássák az amerikai tárgyalási pozíciót. Ha az USA nem tud megállni a félmillió hadseregével, »hogyan fognak győzni, ha a bábormány csapataira hagyják a küzdelmet?« – kérdezte le Duc Tho. Ez a kérdés, vallotta be később Kissinger, »eléggyé gyötört engem“.²⁰

Ezt követően 1970. március 16-án, majd április 4-én került sor találkozóra.²¹ Ám érdemi eredmény híján, Kissinger elvetette az újabb tárgyalás lehetőségét, így a tanácskozások megszakadtak. Ennek következményeképpen a vietnami kérdésben a katonai akciók kerültek előtérbe.

Kambodzsa mint célpont

Nixon elnöki beiktatását követően az amerikai vezetők figyelmüket egy Vietnammal szomszédos országra irányították. Világossá vált számukra, hogy az észak-vietnami erők kiképző táborokat létesítettek Kambodzsa területén, melyek felszámolására megoldást kellett találni. Az egyik kiutat jelenthette számukra a bombázás, Kissinger szerint azonban „egyikünknek sem volt elég erős gyomra ahhoz, hogy elviselje a közvélemény dühét, amit a bombázások újraindítása okozott volna”.²² 1969 februárjában egy dezertőr vallomása és a felderítés segítségével meghatározták az északi utánpótlás vonalát, ekkor javasolta mégis a nemzetbiztonsági tanácsadó a bombázást.

1969. február 22-én az észak-vietnamiak offenzívát indítottak, melyet az amerikai vezetők provokációnak vett. Az északiak e lépése politikailag kapóra jött az amerikai elnöknek, mert a bombázásokat nem akarták indok nélkül elindítani. Február 23-án Nixon utasítást adott, hogy a Fish Hook területet le kell rombolni. A parancsot követően több amerikai magas rangú katonai vezetőnek Brüsszelbe kellett utaznia egyeztetésre, mert az elnök és Kissinger is európai körúton volt. A találkozó során a nemzetbiztonsági tanácsadó és a katonai vezetők megbeszéltek a bombázás menetét, a támadás végrehajtásáig előtárták a titoktartást és az utólagos elismerést is. Ezen a találkozón az elnök személyesen nem vehetett részt, hiszen jelenlétével veszélyeztette volna az akció titkosságát. Így került sor elnöki utasításra 1969. március 15-én a bombázások megindítására Kambodzsa ellen, amit 1969. március 17-én hajtottak végre B-52-es bombázókkal. Az amerikai Reggeli fedőnevet viselő akció sikertelen lett, hiszen az elsődleges célpontot, a Fish Hook területet, nem sikerült megsemmisíteni. Így újabb és újabb titkos bombázásokra került sor, melyek az Ebéd, az Uzsonna, az Estebéd, a Desszert és a Vacsonna fedőnevet viselték, mindezek a Menü program részét képezték. A titkos amerikai akciók 1970 májusáig tartottak, de a sikertelen légitámadásokat követően az elnök elrendelte Kambodzsa szárazföldön történő megtámadását is amerikai csapatok részvételével.

²⁰ ISAACSON, *i. m.*, 243.

²¹ Minden találkozóról készült jelentés ám a dél-vietnami vezetőknek nem mindenről számoltak be az amerikaiak.

²² ISAACSON, *i. m.*, 160.

Azonban, Isaacson szerint „ahogy a program növekedett és a megtévesztés egyre szövevényesebbé vált, a titkosság lassan fontosabb lett magánál a bombázásnál is. Az idő előrehaladtával Kissinger és Nixon egyre kisebb figyelmet fordítottak a bombázási hullámok eredményeire. Viszont arra egyre megszállottabban vigyáztak, hogy minden titokban történjen”.²³ A kambodzsai bombázások befejezése előtt, 1969-ben a Nixon adminisztráció a vietnamizáció programját indította el.

A Kambodzsza elleni légitámadást követően az elnök elrendelte a semleges állam invázióját, mely tovább fokozta a háborúellenes tüntetések számát. Ebben az időben kezdett Kissinger és az elnök viszonya megromlani, melynek oka a bel-²⁴ és külpolitikai okokban²⁵ keresendőek. Hiszen a külpolitikában a kambodzsai hadműveletek kudarcot vallottak abból a szempontból, hogy a Fish Hook területen a Dél-Vietnami Központi Iroda, COSVN²⁶ főhadiszállást, mely elsődleges célpontjuk volt az amerikaiaknak nem sikerült megtalálni. A hivatalosan semleges Kambodzsza területén a kommunista erők ellen intézett támadások, mind a légi és mind a szárazföldi, azt eredményezték, hogy az ország nagyobb területén szóródtak szét Észak-Vietnam erői. Hogyan indíthatott Amerika egy semleges ország ellen háborút? Kissinger szerint az érintett állam semlegességét nem Amerika, hanem a kommunista rezsim sértette meg először. Mindeközben Kissinger és az elnök háttérstábjának a tagjai sorra mondtak le, kifejezve így ellenérzésüket a Kambodzsza elleni invázióról.²⁷ Ezen kívül Kissingernek szembe kellett néznie a tüntető diákszervezetekkel, akikkel megpróbálta felvenni a kapcsolatot és elmondani az ő álláspontját. Véleménye szerint mindezt azért volt szükség, hogy a jobboldal reakcióitól megmentse Amerikát, hiszen „a kortársaimtól eltérően nekem volt tapasztalatom a modern társadalom szervezetének törekenységéről”.²⁸

1971-ben Párizsban ugyan újraindultak a tárgyalások Amerika és Észak-Vietnam között, ám itt nem történt előrelépés. Ez év októberében az amerikai elnök felajánlotta a helyi tüzszünet lehetőségét, ezzel a bejelentéssel azonban a vietnami-amerikai párhuzamos visszavonulást adta fel. Ám az északi erők támadást indítottak, de 1972-ben az amerikai katonai offenzíva hatására megálltak. 1972 augusztusában a kommunisták a tárgyalások folytatását szorgalmazták. A tárgyaló felek kölcsönös engedményeket tettek egymás felé. Viszont ez az év az Amerikai Egyesült Államokban választási év volt, így Kissinger igyekezett a béke elnökválasztás előtti megkötésére. Ám az elnök a választások utánra kívánta elhalasztani, ebben volt támasza a Kissinger mellett tevékenykedő Alexander Haig. A mielőbbi béke aláírása ellen volt továbbá Thieu dél-vietnami elnök is, mert elvetette az egyoldalú amerikai kivonulást elképzelését. Nixon viszont nem kockáztathatta a választások előtt egy olyan béke megkötését, ami Amerika vereségét tenné nyilvánvalóvá.

1972. október 8-án Párizsban mind az amerikai mind a vietnami delegáció javaslatokkal érkezett. A béketervben lefektették a tüzszünet kimondását, Thieu elnök helyén maradását, az amerikai csapatok egyoldalú kivonulását, a hadifoglyok kiszolgáltatását. És nem zárta ki annak lehetőségét a béketerv, hogy Amerika a dél-vietnami, míg a Vietkong az észak-vietnami területeket támogassa,²⁹ mindezeket kívül létrehozták a Nemzeti Megbékélési Kabinetet. Nixon többször is utasította Kissingert a béke elhalasztásra, de ezeket az üzeneteket a nemzetbiztonsági tanácsadó figyelmen kívül hagyta. A tárgyalások során elvetették a Laoszra és Kambodzsára kiterjedő tüzszünetet, s kilátásba helyezte Kissinger

²³ ISAACSON, i. m., 167.

²⁴ Nixon megakartja William Pierce Rogersen, a külügyminiszteren kívül Lairdet is kerülni egy döntés meghozatalkor, ám Kissinger elmondta Lairdnek és ezzel magára haragította Nixont.

²⁵ A vietnami kérdésben megosztottak, mert Nixon az elnök választás előtt nem akart békét kötni, míg Kissinger ezt szorgalmazta.

²⁶ Angolul Central Office, South Vietnam.

²⁷ Charles SELLERS, Henry MAY, Neil R. McMILLEN, *Az Egyesült Államok története*, ford. HAHNER Péter, Bp., Maecenas, 1995, 398.

²⁸ ISAACSON, i. m., 267.

²⁹ Henry KISSINGER, *Diplomácia*, ford. BAIK Éva, KÁLMÁN András, MAGYARICS Tamás, RÓZSA György, SZABÓ Klára, Bp., Panem-McGraw-Hill-Grafo, 1996, 688-689.

segélyek adását, mind a déli, mind az északi területeknek. Október 11-én megszületett az egyezmény, de erről az amerikai nemzetbiztonsági tanácsadó Thieu-t nem tájékoztatta, csupán az aláírás előtt pár nappal. Ám akkorra már a dél-vietnami elnök hírszerzői forrásokból értesült az egyezményről és annak tartalmáról. Mínderre Thieu így emlékszik: „ekkor döböntem rá, hogy a tárgyalás teljes egészében a hátunk mögött és a hozzájárulásom nélkül zajlott le... Mindössze annyit kértünk, hogy partnerként kezeljenek bennünket, erre még a véleményünket se kérték ki”.³⁰

A minderről mit sem tudó Kissinger felvázolta az egyezményt Thieu-nak, melyet heves vita követett. Nixon az eseményekről így szólt Kissingernek „a fő elvárásom az, hogy Thieu meggyőződéséből fogadja el a megállapodást. Kellemetlen volna, ha utólag azzal vádolna meg bennünket, hogy mi kényszerítettük bele a dologba”.³¹

Végül Thieu nem írta alá a béketervet. Erre az eseményre Kissinger úgy emlékszik vissza, hogy ez volt: „diplomáciai pályafutásom legnagyobb kudarca”.³² Míg Kissinger Saigonban tartózkodott és várta Washingtonból az elnök utasítását és többször írt biztató leveleket Hanoi Nixon nevében, addig Haig, aki nem tartott Dél-Vietnamba, meggyőzte Fritz Kraemerrel³³ karöltve az elnököt, hogy folytassák a bombázásokat. Kissinger miután visszatért Amerikába és tudomást szerzett erről titokban kiszivárogtatta a megegyezést a sajtónak. Azonban az északi kommunista vezetők is nyilvánosságra hozták a megállapodást. Így az elnök kellemetlen helyzetbe került és kérésének eleget téve végül a nemzetbiztonsági tanácsadó vezetésével tartottak sajtótájékoztatót a Fehér Házban. Ám Kissinger ezt arra használta fel, hogy megpróbált nyomást gyakorolni a déli vezetőkre azzal, hogy kijelentette, hogy kitar az egyezmény mellett. Az északiak félrevezetése és a titkolózás nemzetközi botrányba torkollott, melyet később Kissinger ironikusan így értékel: „sikerült egyesítenem Vietnámot. Most már mindkét fél fűj rám”.³⁴

Mindeközben az 1972-es amerikai elnökválasztás Nixon fölényes győzelmét eredményezte, így már minden energiáját a vietnami kérdésre fordíthatta. Ekkor elküldte Haiget Thieu-hoz, aki kéréseit továbbította az elnök felé. Végül ezeknek a déli kívánságoknak az ismertetése Kissingerre hárult, de a kommunista vezetőknek süket fülekre találtak. Mindeközben Washingtonban kiszivárogtatták, hogy Kissinger Nixon nevében küldött leveleket az északi vezetőknek, az elnök tudta nélkül. A Kissinger és Nixon közötti feszült viszonyt tovább mélyítette, hogy a nemzetbiztonsági tanácsadó elzárkózott az újabb bombázásoktól, amennyiben a tárgyalások megrekednek. Az elnök kötelezte tanácsadóját a számára előre leírt kérdések feltételére és az arra adott válaszok rögzítésére és kikötötte, hogy ha így se jutnak előrébb a megbeszélések, akkor elkezdik a bombázásokat. Az előre írásba foglalt kérdéseket nem vette figyelembe és a tárgyalások december 13-án eredmény nélkül zárultak. Így 1972. december 18-án B-52-esekkel kezdtek meg többek között Hanoi bombázását.³⁵ Kissinger nem értett egyet a harc nem kiválasztásával, de december 16-án tájékoztatta a médiát a hadműveletekről, és a felelősséget egyértelműen az elnökre hárította.

A bombázások súlyos anyagi károkat és rengeteg civil áldozatot követeltek. A bombázási hullámot ugyan karácsonykor egy napra felfüggesztették, de azt követően december 30-ig folytatták. Ekkor Hanoi jelezte tárgyalási szándékát.³⁶

1973 januárjában kilenc nap alatt megszületett az új béketerv, mely már a korábban ismertetett októberire épült. Létrehoztak továbbá egy demilitarizált zónát, s elvetették a két

³⁰ ISAACSON, i. m., 439.

³¹ ISAACSON, i. m., 440.

³² ISAACSON, i. m., 442.

³³ Kissinger második világháború alatti mentora.

³⁴ ISAACSON, i. m., 446.

³⁵ KISSINGER, i. m., 692.

³⁶ MAGYARICS Tamás, *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, Bp., Eötvös József, 2000, 323.

önálló állam gondolatát.³⁷ Az északiak déli területen való maradását egyoldalú megállapodásként kezelték, ezt Thieu nem fogadta el, így két dokumentum készült a tűzszüneti megállapodásról. Az októberi egyezményben már megígért segélyekre is kitértek, amit újjáépítési program keretében kapna meg az ország a tervek szerint. Ezzel a megegyezéssel az elnök és nemzetbiztonsági tanácsadójának viszonya stabilizálódott, nyugalom telepedett a kapcsolatokra. Kissingernek a béke során kiemelkedő szerepe volt. Sikertült az észak-vietnamiakkal elfogadtatnia kétértelmű pontokat, mint például „beleegyezett abba, hogy Hanoi csapatai délen maradhatnak, de gondoskodott róla, hogy Washington és Saigon utólag azt mondhassa, csak részben fogadták el az elvet. Ebből a célból írt egy levelet Nixonnak, s azt kérte tőle, hogy küldje azt tovább Thieu-nek január 17-én. Ebben azt hangsúlyozta, hogy »nem ismerjük el idegen csapatok jogát arra, hogy dél-vietnami földön maradjanak«. Ez homályban hagyta azt a tényt, hogy bármely részén is tartózkodjanak Vietnamnak, Észak-Vietnam nem tekintette csapatait »idegennek«”.³⁸

Egy vitatott Nobel-díj

Kissinger 1973 októberében, újdonsült külügyminiszterként ellentmondásos körülmények között, megkapta a béke Nobel-díjat a vietnami béke megteremtésért. Azonban a kitüntetést és a vele járó pénzüsszeget Le Duc Thoval nyerte meg, aki visszautasította mondván: „Dél-Vietnamban még nem jött létre a béke”.³⁹ Kissinger elfogadta, igaz nem személyesen vette át, mert maga helyett Thomas R. Byrne norvég nagykövetet küldte el,⁴⁰ de a pénzüsszeget jótékonyági célra fordította. Később vissza akarta adni, miután Saigont elfoglalták az északiak és Thieu lemondott. Hiszen 1973. január 27-én ugyan aláírták a békeszerződést, de a vietnami háború nem ért véget. Az északiak 1974 decemberében megtámadták a déliek állásait, majd a kommunista erők nagy offenzíva keretében a következő év márciusában elfoglalták Huét. Még ezt megelőzően Thieu dél-vietnami miniszterelnök elrendelte a visszavonulást, 1975 áprilisában pedig lemondott és elmenekült, majd a hónap végén a kormánya is kapitulált. Így Saigon, a későbbi Ho Si Minh város az északiak kezére került és a háború véget ért.⁴¹ Míg Kissinger a párizsi békében való tevékenységért megkapta a Béke Nobel-díjat, addig Nixon lemondásra kényszerült 1974-ben.

Konklúzió

A vietnami háború Kissinger emlékeire alapozott bemutatásából is kiderül, hogy az elnök és nemzetbiztonsági tanácsadója, majd külügyminisztere közötti kapcsolat nem volt felhőtlen. A belső konfliktusok, az elnöki parancsok figyelmen kívül hagyása többször feszült légkört teremtett Kissinger és Nixon között. Ám ezek a munkahelyi viták Kissinger életpályáját végigkísérik. A kényelmetlen helyzetekből sokszor kiségitette az iskolai és a hadseregben eltöltött évek folyamán kifejlesztett sajátos szarkazmusa. Közvetlen környezete szerint: „a kialakult humoros légkör alapján úgy tűnt, hogy tudatosan igényli azt, hogy az általa okozott sértések következményeit csökkentse. Megvolt ahhoz az érzéke, hogy tudja: szüksége van a humorra, hogy leereszse magát, és ezt olyan intelligenciával fejlesztette ki, ami bámulatos volt”.⁴²

Azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a visszaemlékezései több ponton megkérdőjelezhetőek. Ám mindezek ellenére egy olyan külpolitikai szakértő emlékeit

³⁷ *Advocacy & Intelligence Index for POW-MIAs*, <http://www.aipowmia.com/sea/ppa1973.html>, 2007.10.01.

³⁸ ISAACSON, i. m., 467.

³⁹ ISAACSON, i. m., 493.

⁴⁰ *Nobel Foundation*, http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1973/kissinger-acceptance.html, 2007.10.18.

⁴¹ *Múlt-kor*, <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=6192&page=2>, 2007-03-18.

⁴² ISAACSON, i. m., 182.

kívántam bemutatni, aki az emberi esendőségei ellenére zseniális érzékeléssel érzett rá a külpolitikai kérdések megoldására, intelligenciáját, a Harvardon szerzett tapasztalatait kiválóan kamatoztatta politikai pályafutása során.

SZABÓ-SZELE ZSÓFIA

Szabó Magda életútja külföldi sikerei tükrében

Amikor ez az előadás elhangzott, 2007. november 13-án, akkor Szabó Magda még az élők sorába tartozott. Aztán pár nappal később, november 19-én este értesültünk a szomorú hírről: Szabó Magda elhunyt. Álljon most itt ez a tanulmány emlékül, tisztelegve az író munkássága előtt.

„Külföldön hamarabb felismerték benne a nagy író, mint a hazai kritikusok közvélemény” – e szavakkal búcsúzott Lator László Szabó Magdától ravatala előtt. Nem véletlenül. Hiszen Szabó Magda műveit 48 nyelvre fordították le, és számos országban díjjal is jutalmazták írói munkásságát.

Művei ugyanis nem ismernek, ismertek határokat még a „kettészakadt világ” idején sem. Mindegy, hogy Kelet- vagy Nyugat-Európában járunk, mindegy, hogy Szabó Magda verseiről, gyermekkönyveiről, ifjúsági vagy felnőtt regényeiről, esetleg drámáiról vagy színpadi darabjairól van szó, mindnek van fordítása, nem is egy.

Első idegen nyelvű könyve 1960-ban jelenik meg (csupán két évvel a magyar megjelenés után), és a *Freskót* rögtön két nyelven is olvashatjuk: németül és lengyelül. Aztán gyorsan követi a cseh, a horvát, a francia, az ukrán és a svéd nyelv is, ettől kezdve ugyanis szinte nincs olyan év, amelyben ne adnának ki valahol egy Szabó Magda művet idegen nyelven.

A hét nyelvre lefordított *Freskót* is felülmúlja azonban Szabó Magda második kötetének, *Az őznek a sikere*. A már felsorolt nyelveken kívül finnül, lettül, hollandul, angolul, szerbül, spanyolul, olaszul, dánul, románul, szlovákul, norvégul, törökül és még japánul is megjelenik.

De gyermek- és ifjúsági regényeivel sem bánnak mostohán. A *Bárány Boldizsár*, a *Mondják meg Zsófikának*, a *Sziget-kék*, az *Álarcosbál*, a *Születésnap*, a *Tündér Lala* és az *Abigél* is megtalálható a külföldi könyvtárakban. Sőt ezeket már kereshetjük litván, bolgár, észt, örmény, szlovén és grúz nyelven is.

Ifjúsági regényeivel egy időben Szabó Magda más regényei is eljutottak a külföldi olvasókhöz. Így a *Disznótor* című regénye is, amely a magyar kiadással egy időben németül is megjelent, majd kiadták csehül, angolul, finnül és románul is.

Az író következő regényének, a *Danaidának* csak német fordítása jelent meg, akárcsak az *Alvók futásának*, de ennek köszönhetően legalább a német olvasókhöz eljutottak Szabó Magda novellái is.

Színarabjai közül a *Leleplezést* és a *Kígyómarást* jelentették meg határainkon kívül is, sőt ez előbbi színpadra is állították, utóbbit pedig hangjátékban is megörökítették.

Legnagyobb visszhangot kiváltó művei közé mégis a *Pilátust*, a *Régimódi történetet*, a *Katalin utcát* és *Az ajtót* sorolhatjuk. Ezeket a műveket általában már a magyar

megjelenés évében kiadták külföldön is, sőt egy nyelven belül is több kiadást értek meg. Talán nem véletlen, hogy külföldi elismeréseit is ezekért vehette át.

2003-ban *Az ajtó* című művével nyerte el a legjobb külföldi regénynek járó *Femina*-díjat Franciaországban, majd 2005-ben szintén ezért a regényéért kapta meg Dél-Olaszország legtekintélyesebb irodalmi elismerését, a *Mondello*-díjat.

2007-ben a francia *Cevannes*-díjban részesült, amelyet a legjobb irodalmi regénynek, a *Katalin* utcának ítéltek oda, 46 ország 86 szerzőjének regényei közül.

Szintén 2007-ben a *Pilátus* című művét az olaszok részesítették *Anfora* Centroeuropa-díjban mint a legjobb közép-európai mű szerzőjét.

Hogy mi lehet a titka ennek a hatalmas érdeklődésnek és sikernek? Nehéz megfejtetni. Talán kezdetben közrejátszhatott kelet-európaisága. A *Danaidáról* írt egyik német kritikában ugyanis ezt olvashatjuk: „kommunista államban az író az epika eszközeivel olyan művet teremtett, amely a nagy nyugati pszichológiai regények mellett foglal helyet.”¹

Szerepe lehetett sikereiben nőiességének is. Azt gondolom ugyanis, hogy kíváncsiak voltak arra, vajon hogyan ír egy nő, és lelkesen méltatják, hogy „Szabó Magda csaknem híjával van azoknak az erényeknek, amelyeket a nőíróknak tulajdonítanak.”²

Fontos szerepet játszhatott a fordító is, hogy jó kezekbe kerültek a művek, és hitelesen, élvezetesen tudták visszaadni az író szavait. (Nem egyszer említik, hogy egy-egy díj odaítélésénél Szabó Magda mellett a fordítót is jutalomban részesítik.)

De mindezeknél is fontosabb, hogy mindegy, milyen nyelven és melyik országban olvassuk, a lelkünkhöz szólnak ezek a művek oldalról oldalra. És akit egyszer megérintettek az író művei, az nehezen hagyja abba az olvasását. Mi más is lehetne erre a legjobb bizonyíték, mint hogy 48 nyelven olvassák az emberek ennél is több országban.

Végül szólnom kell a *Megmaradt Szobotkának* című könyvről, amely 1983-ban jelent meg németül, és amelyet a német kritikus úgy ismertet olvasóival, mint amely „maradandó emlékműve ennek az emberpárnak.”³ Álljon itt befejezésül a könyv egyik legszebb gondolata: „Hagyj időt a kritikának, hagyj időt az emberi tudatnak, számodra már nincs ilyen mértékegység: idő, számunkra még igen. Úgy indulj el, hogy amiről azt hitted, most van vége, most kezdődik.”

Isten Vele!

¹ TASI József, *Szabó Magda művei külföldön* = T. J., *Solve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, szerk. ACZÉL Judit, Debrecen, Griffes, 2002, 67.

² I. m., 66.

³ MIHÁLYFI Márta, *Szabó Magda művei külföldön*, Nagyvilág, 1987, 1564–1565.

Árdeli két hold: Szabó Dezső és Erdélyi József

„két dudás került egy csárdába”
(Féja Géza)

Dióhéjban

Az elemzés tárgya Erdélyi József és Szabó Dezső művészi és emberi viszonyának ambivalenciája. Életük három érintkezési pontját jelölöm be a népi írói mozgalom térképén, s argumentum-vonalakkal kötöm össze ezeket. Kapcsolatuk első stációja: Erdélyi József Az elsodort falu szerzőjének pártfogoltja, aki az író titkáráként működik. Következő metszéspont Erdélyi József lapalapítása: a közös szellemi frontvonalon egy Fegyvert¹ használnak. Végezetül az Árdeli szép hold című kötetrel kapcsolatos véleményekre és eseményekre koncentrálok. Szabó Dezső a „gyilkos hülyeség” jelző szerkezettel illetve Erdélyi József szószármaztatásait. A két literátor jelen tanulmányban tárgyalt fő ütközési terepe tehát a nyelvészet.

Erdélyi József

Erdélyi József (1896–1978) a huszadik századi népi líra kulcsfigurája. Alulról érkezik, a bihari táj szülötte. Megfordul a Nyugatnál, a közéletben is hallatja hangját. Szociális forradalmat hirdet, perbe fogják osztályellenes izgatás vádjával², aztán antiszemita hírokat penget. Lobbanékony nyugtalansággal szervez: lapot fundál, irodalmi és művészeti szövetségeket alapít, pártoskodik és nyelvészkedik. 1939-ben jelenik meg az Árdeli szép hold: Egy költő gondolatai a magyar nyelvről című kötete a Püski Sándor (1911–) fémjelzte Magyar Élet kiadásában. Könyve előszavában meg nem értettségeről panaszkodva veszi lajstromba ellenfeleit, bírálóit, sorrendben: Babits Mihályt, Németh Lászlót, Kodolányi Jánost, Móricz Zsigmondot, Szabó Dezsőt és Zilahy Lajost. Hiszi, hogy eredményei „...egyedüliek az egész világirodalomban”. Magasról tekint le az offciális tudományra: „Az én nyelvészetemhez képest minden más olyan elmaradott, mint a mai vegytanhoz képest az alkimia.” A könyv Ádámcsetka fejezete a halál és hal áll szavak között talál összefüggést. „Egyértelmű szónak” tartja mindkettőt.³ Ez a feltételezés váltja ki leginkább pályatársai meghökkenését,⁴ köztük Szabó Dezső felindultságát, amit terjedelmes pamfletben is tollhegyére tűz.

Szabó Dezső és Erdélyi József

Felerészt magyar, felerészt román származásúak. A két magányos csillag már a húszas években azonos röppályán mozog. A fiatal poéta a húszas évek elején Szabó Dezső titkárára, Első „Rex Desiderius” asztaltársaságának tagja. Erdélyi József első verseskötete 1922-ben jelenik meg: Szabó Dezső a Táltos Kiadó munkatársának ajánlja, s ha munkaszerződést nem is kap, de legalább költeményeit nyomdába küldi a kiadó. A vékony, mindössze 64 oldalas fizethet Szabó Dezső író előszót.⁵ Erdélyi József Fegyvertelen című önéletrajzi írásában olvasható, hogy a kiadónak „...volt még egy különös feltétele is a megjelenésre. Szabó Dezső előszavával kellett megjelennie. Eszem ágában sem volt előszót kérni senkitől sem. De amikor Szabó Dezső asztalomra tette a Centrálban a

kéretlen és váratlan kész előszócskát s kijelentette, hogy azon egy szót sem hajlandó változtatni, vagy úgy jelenik meg, ahogy megírta, vagy sehogy, rögtön átláttam a szitán: könyvem csak Szabó Dezső előszavával, Szabó Dezső előszaváért jelenik meg, ha megjelenik. Cudar egy előszó volt pedig, ami azt illeti. »Magyar költészet ma nincs, ami van, jobb lenne, ha nem volna...« Így kezdődött Szabó Dezső nagylelkű előszava. Folytatása: itélet elevenek és holtak felett, vége: a nagy supp után takarékos simitás a szerző fején, amiért »nem akar új hangot felvadászni«. Ilyen előszót sem fogadott még senki, de nem is adott, mint amilyen Szabó Dezső »első meg utolsó« előszava...»⁶. Bár macskaköröm közé zárja citátumait a költő, Szabó Dezső valójában imigyen kezdi sorait: „Az Ady-generáció után (Juhász Gyula, Tóth Árpád, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály) nincs magyar líra. Ami van, jobb ha nem lenne” – szögezi le az író nyitóhangként, majd pontokba szedve tipizálja a magyar poézist. Először is Ady-epigonokkal, másodsor az izmusok – úgymint futurizmus, aktivizmus, onanizmus és másféle-izmus – megkerültjeivel, harmadszor pedig az Arany–Petőfi–Ábrányi–Pósa-epigonokkal húrozza be a magyar latot. Utóbbiak megturánult svábocskák, tótcocskák, oláhocskák és másocskák – vélekedik.⁷

A két oldalas előszó utolsó bekezdésében kerül csak szóba Erdélyi József írásművészete. Így hangzik az Erdélyi József által pontatlanul idézett, rá vonatkozó Szabó Dezső-i textus: „Ezek a versek, melyek elé életem első és utolsó idegen műhöz írott előszavát írom, nem akarnak feltétlenül új hangokat felvadászni. És mert egy egészségesebb, őszintébb lírához való visszatérést s itt-ott felcsillanó ígéretet látok bennük: szeretném, ha a közönség szeretetével megvalósuláshoz segítené az ígéretek.”⁸ Erdélyi József az idézőjel ellenére nem szöveg-azonosan, de tartalomhűen adja vissza Szabó Dezső gondolatait.⁹

Erdélyi Józsefben tüskét hagy az epizód, s rövidesen odébb is áll; Szabó Dezső ugyanis egy megjegyzésével újfent költészetét, művészi hiúságát döfi mellbe. Féja Géza (1900–1978) életregényében a szakítás közvetlen kiváltó okának prózai, már-már abszurd magyarázatát ekképpen jegyzi le: „A fiatalokat eléggé lenézően kezelte. Erdélyi Józsefet pályája kezdetén titkárnak alkalmazta: soha rátermettebb emberre nem bízhatta volna titkait. Viszonyukat úgy jellemezhetném, hogy két dudás került egy csárdába. Faggattam Szabó Dezsőt, hogy miért esett Erdélyire a választása?

Kovakövet meg acéldarabot hordott a zsebében. Az utcán leguggolt, szikrát csiholt, úgy gyújtott rá. Ezért vettem védőszárnyam alá.¹⁰

De miért következett meg hasonlóság eléggé rövidesen?

Erdélyi folyton a verseit olvasta fel, és alattomos oldalpillantásokkal leste hatásukat. Torkig voltam a verseivel, és figyelmeztettem: »Fiam, a verseidnél jobban érdekel emésztési tevékenységem. Mégis, ha szüntelen ilyen irányban érdeklődnél, kitenném a szűrődet. Még inkább kiteszem, ha verseiddel kinzol.«

Ekkor megsértődött, és távozott.

Mit tart a verseiről?

Ízik a nyers sósákra emlékeztet.

Erdélyi csakugyan feladta titkári állomását (sic!), és város szerte a Mester ellen acsarkodott. Szabó Dezső később sem méltányolta Erdélyi egy ideig fölfele ívelő költői

¹ ERDÉLYI József, *Fegyvertelen: Önéletrajz*, Bp., Turul, 1942, 60–61.

² Szabó Dezső anyai, Erdélyi József apai ágon román származású volt. Igaz, Erdélyi elrománosodott magyar nemesként tartotta számon öseit.

³ SZABÓ Dezső bevezetője = ERDÉLYI, *Ibolyalevél*, i. m.

⁴ A címadó vers és négy társa a Nyugatban jelent meg először. A folyóirat kritikusa, Szívós Zsigmond a lap augusztus 1-jei számában olvasható recenziójában „illetéktelen vállvergetésnek” nevezte Szabó Dezső előszavát. Szerinte „kirívó rövidítés és irigy (sic) nagyképszerűség az egész”. Kötetben: *Nyugat, 1908–1929, Válogatás: viták, programok, kritikák*, vál. KENYERES Zoltán, Bp., Szépirodalmi, 1988, 452–453.

⁵ Ezt a szikragyjúrási módszert Szabó Dezső *Segítség!* című regényében is rögzíti mint Bihari József szokását.

pályáját. Rendszerint az első benyomás döntött nála, ezért mindvégig műveletlen lírai vadalanynak tartotta.¹¹ Az egyenlőtlen függőviszonynak ezzel vége, a Szabó Dezső árnyékából szabadult költő sorra jelenteti meg könyveit, ismert művész lesz: követők lépnek a nyomába. Szabó Dezső sem tétlenkedik, második nagy terjedelmű regényében alakot formál Erdélyi József életrajzából, személyiségjegyeiből. 1925-ben megjelent *Segítség!* címmel közre bocsátott opuszában Bihari Józsefként ismer rá a költőre az olvasó. Bihar megyei oláh paraszt család fia, aki a nagyszalontai magyar gimnáziumban szíjja magába a magyar nyelvet és Petőfit. A fővárosba jön zseninek, világsodájának, emberek királyának, de nem kellene a versei a szerkesztőségekben. Különcködése és vadsága dacára mégis jó fiú. Natúrzeni.¹² Szépirodalmi tartományba helyezett adokkapok ez, amiből kitűnik, hogy – Andrassy Kurta János találó szavaival élve – „igen sokat évődtek egymással.”¹³ A sértő tollú író és a sértődékeny költő. Írásban és szóban, műfajokon átívelő sokoldalúsággal. A kapcsolat azonban eleven marad.

Erdélyi József saját fórumra vágyik: 1935-ben folyóiratot alapít *Fegyver* címmel. Önletrajzának második kötetében írja: „A Sylvester-nyomdában készült a vékony füzet, az első szám címbetűit én rajzoltam, nem is volt jó, a második szám címfeliratát megterveztettem, az már elég csinos volt.”¹⁴ A fejlécezt készítő meg nem nevezett szobrász Andrassy Kurta János (1911), akit Szabó Dezső ajánl segítségül Erdélyi Józsefnek.¹⁵ A Szabó Dezsőt is megmintázó harmadikutas szemléletű képzőművész így emlékezik vissza a lapalapítás körülményeire: „Erdélyi a festészet mellett a nyelvészetnek is reformátora kívánt lenni. Fantasztikus elméleteket hordott össze a vogul medve-énekek medve mítoszából, de akkoriban éppen a »Halál és a halál« kapcsolatát magyarázta szóban és írásban.”¹⁶ Erdélyi József nyelvészkedésének jelképévé vált hát ez a hipotézis. Már az első világháború után megírja a halál szó történetét, de orvostanhanglató lakóháza kinevetik érte.¹⁷ Szófejtési szenvedélye végigkíséri pályáját, ám a nyelv fejlődését vizsgáló tevékenysége hangsúlyosabb szerepet kap 1945 előtt. Kortársai számára nyilvánvaló az oeuvre eme vitatott elemének fontossága. A *Magyar Élet* nemzetpolitikai szemle Órállo rovatában Szij Gábor írói néven publikáló Szijgyártó László Erdélyi József Fegyvertelen című memoárjának recenzióját így zárja: „A Fegyvertelen olvasván feltétlenül fel kell figyelünk arra, hogy a vallomások tengelyében a költő nyelvészkedése áll. Felbukkan az első lapokon, s ezzel búcsúzik a költő az utolsó mondatban is. Vajjon szabad-e ezt még mindig költői különcködésnek vagy véletlennek tekintenünk? Azt hisszük, nem. Aki egész életrajza súlyát is művének erre az oldalára teszi nyomtatékul, az megérdemli, hogy »fantazmagóriáival« érdemben is foglalkozzunk. Itt az ideje: lehámozni a tévedéseket arról, ami a költő nyelvészkedésében feltétlenül igazság.”¹⁸

Tatay Sándor önletrajzi regényében nyelvűgöző hatásúként jellemezve tekintett vissza Erdélyi József beszédeire: „Csakhogy, ami az ő szóáradatában, képáradatában fellebbezhetetlenül igaznak hatott, elvesztette hamvát a másodközlésben, és akkor már körülrahatták kérdőjelekkel. Ha nyelvészetről beszélt, minden olyan igaz volt és szép, olyan logikus, olyan megcáfolhatatlan, hogy újra meg újra hívőül szegődtem, de mikor tovább akartam adni, siket fülekre lettem, csak mert nem ő mondta, hanem én.”¹⁹ Az időben hátrapillantó író társ azonban nemcsak a nyelvészetről ejt szót, hanem a *Fegyver* című lapról is: „Egyszer láttam csak fellobbanni, dühvel kifakadni, mikor a leendő

munkatársak között előfordult Szabó Dezső neve. Jól emlékszem, hármunkon kívül Fodor József volt ott akkor, és a kis Orosi Jóska.

„Azt az egyet nem. Szabó Dezsőt nem! – kezdett mindjárt ilyen keményen. – A rombolás ördögét sosem!” Aztán néhány nap múlva Szabó Dezső kéziratát hozza Erdélyi József a szerkesztőségre, dicsérve a monstruózus író kiválóságait. Jelentős honoráriumot fizet a szerkesztőség Szabó Dezső művéért. „Nem hiszem, hogy a nagy író valaha is kapott volna akkora honoráriumot, mint amilyent a Fegyver fizetett neki. Mert ez is forradalmi cselekedete volt a költőnek, hogy honoráriumot fizetett folyóiratban megjelent cikkért.”²⁰

A recenzens

A kolozsvári születésű Szabó Dezső (1879-1945) nyelvészeti kutatásokkal kezdi pályafutását. Első önállóan megjelent műve A vogul szóképzés. Nyelvészeti tanulmány, 1904-ben adja az olvasók kezébe a Franklin-Társulat. „Négy évig nyelvésznek készült, s mind tanárai, mind diákársai e tekintetben igen nagyra tartották.[...] Szakemberek szerint, aki a vogul nyelvet tudományosan akar foglalkozni, Szabó Dezső hatvan esztendővel ezelőtt írt²¹ munkáját ma sem mellőzheti” – írja monográfusa, Gombos Gyula (1913 – 2000), a *Magyar Élet* folyóirat volt munkatársa, a *Magyar Út* című lap egykori szerkesztője.²² Alkata, közélet iránti érdeklődése azonban a politikummal sűrűn átszőtt irodalmi alkotómunka felé lendíti. A Nyugat gárdájának tagja lesz, szellemi pert indít Tisza István konzervatív miniszterelnök ellen, majd a kommunálattal vörös tintával ír a „legszelebb harmóniát jelentő kommunizmus reményéről.”²³ Az elsodort falu című regénye szakítás a baloldallal, a még regnáló proletárdiktatúrával. A tanácskötársaság bukása után az ellenforradalmi idők vezérpublicistája lesz. 1923-ban azonban már panaszos hangon emel szót a Horthy-rendszer ellen. Túl jobban és balon, meghirdeti a magyar világnézet megalkotásának igényét. 1934 nyarának végén bocsátja útjára a Szabó Dezső Füzeteket, pamfletokkal, novellákkal és publicisztikai írásokkal jelentkezve. Nemzeti ívású demokratikus történelmi műhely a vágya, mely kimunkálja a népi karakterű szociális átalakulást. Közben a füzetek elnevezését a 31. számtól kezdődően Szabó Dezső Újabb Művei címre módosítja.

Az Árdeli szép hold bírálata

Az Árdeli szép hold előszavában a szerző Szabó Dezsővel folytatott rövid dialógusát idézi fel: A „Mester” azt kérdezi tőle, tudja-e, hogy ilyen eszméi csak őrtűnek szoktak lenni? Erdélyi József csalódottan regisztrálja: a fogalomalkotás tanával szemben a „legjobb író és nyelvtudós” is tömegembernek bizonyult.²⁴ A szó elszáll ugyan, de az írás marad, mert Szabó Dezső tollat ragad: 1942 derekán egyszemélyes folyóiratának utolsó száma egykori titkárát, a költői nyelvészkedést s a népi írói mozgalom harmadikutas lapjait,²⁵ képviselőit bírálja. Kor vagy kór? A magyar írók védelmében című írásában így értékeli Erdélyi József kötetét: „megjelent a Magyar Élet kiadásában Árdeli szép hold (sic!) címen egy olyan könyve, melynek megjelenése minden nem elszántan analfabéta

²⁰ Uő., 149-150.

²¹ A sorok 1966-ban láttak napvilágot.

²² GOMBOS Gyula, *Szabó Dezső*, Bp., Püski, 1989, 81.

²³ SZABÓ Dezső, *Ady*, Bp., Magvető, 1982, 29-48.

²⁴ ERDÉLYI József, *Árdeli szép hold*, Bp., Püski, 1939, 10.

²⁵ A Magyar Utat és főszerkesztőjét, Gombos Gyulát keményen támadja, mert rovatot biztosít Erdélyi József nyelvészkedésének. Talán ennek az affárnak a háttéréről ír memoárjában a Magyar Út egykori redaktora. GOMBOS Gyula, *Eszmélet* Bp., Püski, 1999, 136. -ben ezt arra vezeti vissza, hogy Szabó Dezső megharagudott, mert hite szerint az orgánum nem állt ki SZABÓ Dezső *Újabb Művei* ponyvarendelt alóli felmentése mellett. Az író nem tudhatta, hogy a cikket a cenzúra kidobta. Meglehet, szerepet játszott ez a félreértés a *Kor vagy kór?* című offenzív pamflet megszületésében. Az viszont tény, hogy a pamflet apropója: az Egyesületközi Együttműködés Magyar Út hetilapban közölt levele. A szervezet követelte a sajtókamarától, védje meg Kodolányi Jánost a Magyar Nemzet támadásaitól, akár szankciók alkalmazásával.

A Magyar Élet című szemlést is bírálta, noha a lap számos írását közölte, de emellett „Szabó Dezső különszámmal” is tiszteltet munkássága előtt.

¹¹ FÉJA Géza, *Szabadcsapat*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965, 82-83.

¹² SZABÓ Dezső, *Segítség!*, (1-3) Bp., Genius, 1925

¹³ ANDRÁSSY KURTA János, *Egy marék siker. Avagy hatalmi harc a művészetben*, (1) Bp., 2002, 134.

¹⁴ ERDÉLYI József, *Fegyvertelen: Önletrajz*, Bp., Turul, 1942, 183.

¹⁵ Andrassy Kurta János személyes közlése.

¹⁶ ANDRÁSSY KURTA János, *Egy marék siker*, 135-136.

¹⁷ ERDÉLYI József, *Árdeli szép hold. Egy költő gondolatai a magyar nyelvről*, Bp., Magyar Élet, 1939, 140.

¹⁸ Szij Gábor, *Erdélyi József: Fegyvertelen*, Magyar Élet, 8(1943)2, 16.

¹⁹ TATAY Sándor, *Hét szék évizedt: Lyuk a tetőn*, Bp., 1983, 148-149.

embert megdöbbenhet. Ismeretes, hogy bizonyos nyelvészkedés épp oly állandó agybonlási típus, mint az üldözési mánia. És fájdalom, a magyarok közt mindig akadtak hajlamosak erre a betegségre. Ebben a nyelvészkedő visum repertumban vannak ilyen új sajtószellemet oly dicséretesen megteremteni akaró erkölcsi elszánások: pl. a halál szó nem a halni (moriri) ige képzett főneve, hanem: eredetileg a hal állat jelentette: hal-áll. Természetes, hogy ha valaki egyszer az eféle (sic!) galagolyásba belebolondul, annak nincs megállás. Így mondhatom: hogy a szakál szó eredetileg: szak-áll-at jelentett. Mert őseinknél csak a tudósok, szakemberek hordhattak hosszú szőrű állat. A sakál szó viszont: sakk-áll-at jelentett. Mert lebediai tartózkodásunk alatt csak sakk-matador őseink tarthattak házikutya helyett szelídített sakált. Ezek a szelídített sakálok a sakk-matadorok kapuja előtt álltak őrt. És mert álltak, s mert sakk-matadorok kapui előtt álltak: sakk-áll-oknak, később kevesebb erőfeszítéssel: sakáloknak nevezték őket. A kanál eredetileg: kan-áll, mert a kan állatok (sic!) állcsontjából csinálták. Nem folytatom, mert az én acélegészségemnek is vannak határai.²⁶

A könyvkiadó

„És íme: a hazafias, morális társadalmi alakulat²⁷ kiadvállalata, a Magyar Élet, gondos kiadásban hozta ezt a gyilkos hülyeséget. A tárgyilagos (sic!) és kritikai kifejezésért minden felelősséget vállalok. Kire bízta a kiadó vállalat (sic!) vezetését? Egy részeg utcseprőre, vagy egy teljesen lelkiismeretlen pénzvadászra?” – folytatja kíméletlenül fentebb idézett írását Szabó Dezső. A pamfletesen szúrós, vaskos stílussal Erdélyi Józsefet megsebző író a legjelentősebb népi könyvkiadót, Püski Sándort is megsérti. Kérdése: költői kérdés. A jogász végzettségű könyves ember a népi mozgalom szervezője, műveinek (természetesen Szabó Dezső által is jól ismert) gondozója, az Árdeli szép hold felelős kiadója. Mi több: a Magyar Élet Irodalmi Kiadvállalat a pamflet megjelenésekor már túl van Szabó Dezső három kötetes művének második közrebocsátásán.²⁸

Vég-szó

Szabó Dezső a budapesti ostrom napjaiban meghal. Utolsó lakásának otthont adó Rákóczi téri háztömb falára emléktáblát állít a Nemzeti Parasztpárt. Andrassy Kurta János alkotását Nagy Ferenc miniszterelnök avatja fel 1946 őszén. Erdélyi József a Vörös Hadsereg elől nyugatra menekül, majd rövid budapesti tartózkodás után Illyés Gyula tanácsára Romániába bujdosik. Pontosabban szülőföldjén, a Magyarországtól újra elcsatolt Árpádon húzza meg magát titokban. Egy év és négy hónapos rejtőzködést követően visszatér a fővárosba, s jelentkezik a politikai rendőrségen. Három évet kap a jobboldalon kifejtett politikai tevékenységéért, tizenkét hónap után amnesztiával szabadul. 1954-ben visszatér az irodalmi életbe, tíz könyvet publikál, többször fordul a világ kereke, de nyelvészet iránti érdeklődése elkíséri a sírig.

MODERN IRODALOM SZEKCIÓ

A szekció elnöke:

Prof. Dr. Kabdebó Lóránt Professor Emeritus

²⁶ SZABÓ Dezső, *Kor vagy kór? : A magyar írók védelmében* (A hivatkozott rész nem fellelhető. A szerk.)

²⁷ Utalás a népi mozgalomra.

²⁸ SZABÓ Dezső, *Az egész látóhatár* (1–3), Bp., Magyar Élet, Tanulmányok, 1939, 1941, 1943.

ELEK OTTÓ

1957: a revízió éve

Forradalmak után valahogy megszaporodnak az ítélő, értékelő, összefoglaló művek, elegendő a Kemény Zsigmond teremtette hagyományra visszaemlékezni. Nem történt ez másképpen az 1956-os forradalom után sem, az 1957-es évvel kezdődően, néhány rövid év erejéig az irodalmi köztudat számára is nyilvánvalóvá kellett tenni bizonyos alapelveket. Ezek az alapelvek nyilvánvaló hazugságokra épültek, melyeket a *Fehér könyvek* néven ismert kötetek irányoztak elő, s tettek kötelező érvényűvé. Az irodalmi művek, átjutván a cenzúra szűrőjén, mindössze annyit cselekedtek, hogy az előírt dogmákhoz igazodva próbálták elhíttetni az olvasóközönséggel azt, ami nagyrészt nem történt meg azokban az őszi napokban. Az 1957-ben megjelent művek az epika szintjén drámát, tragédiát mutattak fel a történelmi hitelesség okán, de a művek mélyszerkezete, az alkatarzis és az általuk képviselt eszmeiség a kimondott szavakkal ellentétes folyamatokra utaltak.¹ Hiába is próbálnánk ezeket a műveket a szocialista realizmus keretei közé gyömöszölni, mert szocialistaként ugyan még megállnák a helyüket, realistaként már korántsem. A következőkben azt a folyamatot szeretném felvázolni, amely odáig vezetett, hogy az október 23-tól november 4-ig tartó, igen rövid időintervallumot a kádári propagandagépezet minden áron vissza akarta vezetni a tabunak számító szóhoz, a *revízió*hoz (nem nélkülözve annak horthysta ízét), ugyanakkor maga is revízió alá vetette a közelmúltat (nem riadva vissza annak meghamisításától sem).

Regények az ötvenes évek végén

Az egyik ilyen kötet volt 1958-ból Földeák János *Tékozlók* című regénye, ami a forradalom fiataljairól szól. Amint a témaválasztásból is látható, a *pesti srác* mítosza nem véletlenül bontakozott ki a későbbiekben, már akkor is benne volt a köztudatban a tény, hogy a harcolók és az elesettek nagy része 18 éven aluli volt. A regényben ugyan budai srácokról esik szó, de ez nem is annyira földrajzi, mint inkább karakterológiai kategória, hiszen ezek a fiatalok mindannyian ugyanabból az okból kifolyólag álltak a forradalom zászlaja alá: a szokatlan, nem mindennapi szabadságfok csábította őket arra, hogy fegyvert ragadjanak, és bizony előfordultak ezzel együtt visszaélések, hatalmaskodások is. A regénybeli srácok Újtelepen, a Határ út környékén szerveződtek csapattá, vezetőjük egy kémkedésért elítélt, volt katonatiszt lett, természetesen horthysta, akinek nem csupán a múltja, hanem a személyisége (erőszakos, rabiátus) is olyan, hogy kizárólag a negatív hős szerepére predesztinálja.

A szerző szerint ezek a suhancok kizárólag kalandvágyból, kivagyiságból, a reakció által hirtelen elvakítva cselekszenek, valódi céljuk nincs, tehát tulajdonképpen a forradalomról nem esik szó köztük, a kommunistaellenesség frázisaiban ki is merül forradalmi lendületük. Morálisan egyre lejjebb csúsznak: részegeskedés, erkölcstelenség, lopás, rablás, fegyveres rekvirálás, féltékenységéből elkövetett gyilkosság, gyávaság, megteveszthetőség jellemzi őket. A kommunisták ezzel szemben talpig becsületesek, ártatlanok, vér soha nem szennyezte a kezüket, sőt, az ÁVO rémítetteiről még csak nem is hallottak. A regény befejezése méltó a kádári koholt hazugságokhoz: a lakosság örömmel fogadja a szovjetet, a tankok végre rendet teremtenek.

A *Tékozlók* keletkezéstörténetével azért érdemes foglalkozni egy kicsit. Földeák nem száz százalékgig a fantáziájára támaszkodott, mert ténylegesen létezett az az ellenálló

¹ KENYERES Zoltán, *Az első évforduló, Kortárs*, 1997/4, 51.

csoport, akikről a mintát vette, csak épp nem úgy, ahogy ő elgondolta. A csoport tagjait elfogták és bíróság elé állították, mint a Maléter-féle repülőcsoportot, mivel bizonyítani akarták, hogy Maléternek befolyása volt a tagokra, és bárhol bevethette őket.

A zártkörű, úgynevezett népbírósi tárgyalásra a sajtó szűk részét engedték be, érdekes módon főleg nyugatiakat, de Földeák is ott lehetett, végignézte a tárgyalást. Valószínűleg megkapta a vádiratokat is, a rendőrségi vizsgálati anyagokat, az ügyészégi anyagokat, és ezek alapján írta meg a regényt.² Ami az írói viszonyulást illeti, neki azt kellett bizonyítania ezzel a könyvével, hogy '56 tényleg a tékozlóké volt, vagyis azoké, akik eltékozlták az országot, nem jó irányba, nem jó cél érdekében harcoltak. A csoport egyik tagja Jasper Gyula, aki Jaskó Ervin néven került a könyv lapjaira, a jóhiszemű, de megtévesztett fiú szerepét játszva, és persze későbbi sorsáról már nem esik szó. A csoport bázisa tényleg egy szabadtéri színpad öltözőjében volt, mint ahogy Földeák írta, de a többi nagyrészt írói kreáció. Földeák számára saját bevallása szerint '56 csak fájdalmat, szenvedést, megdöbbenést hozott, pedig korábban elítélte a szovjet uralmat, erről tanúskodik *Így nem hittem még* című verse is; „micsoda férgek ágáltak rajtunk, idegenek és betolakodottak.” Munkásíró volt, az is maradt élete végéig, rendszerhű és baloldali: 1987-ben azért lépett ki az Írószövetségből, hogy kifejezze a párt iránti szolidaritását, ezzel együtt az újonnan, demokratikus módon megválasztott, ellenzéki vezetőséggel szembeni tiltakozását.

1964-ben jelent meg Moldova György regénye, a *Sötét angyal*, amely következetesen a „felkelők” kifejezést használja a forradalmárokkal kapcsolatban.

Cselekménye 1956. november 5-én indul a harcok végétével, hőse Valent Csaba, harcoló csoportjának legfiatalabb, 17 éves tagja, aki a Bosnyák tériekkel még két napig harcolt, majd a csoportok szétzülése után Kőbányára indult, ahol az ellenállás a legerősebb volt. Csaba ellenállócsoportot szervez kortársaiból, röpiratokat terjesztenek, ám diktatóri következetessége miatt a többiek elszélednek mellőle. A kerületi KISZ alapítóbálon bukik le röplapjaival, a fogság, majd a visszailleszkedés éveit során lassan elhalványul benne '56 emléke. Ha felszínesen tekintünk a regényre, akár a pesti srác fejlődéstörténete is lehetne, csak hogy erre rácsófol az író egyik gondolata, miszerint viszolyog az ilyen kopott, operettizáló mítoszoktól.³ Igaz, hogy ez a véleménye a rendszerváltás után keletkezett, amikor október 23. nemzeti ünnepé lett, vagyis a tisztelet kötelezővé vált. Éppen ezért nem is tartja magát '56 szellemi örökösének: több mint 30 évig csak utalásszerűen illet érinteni a témát, majd hirtelen mindenki ezzel kezdett foglalkozni.

Szintén az 1960-as években keletkezett Moldova György regénye, a *Magányos pavilon* (1965). Cselekménye 1956. október 26-án kezdődik, de a forradalom igazából csak afféle díszlet az erőltetett szerelmi történet mögött. Me gjezem, ezzel Moldova nincs egyedül az '56-os irodalomban, érdemes összevetni Karinthy regényével, a *Budapesti ősszel*. Moldova egy hüvösvölgyi kórházba helyezi a történetet, messze a harcoktól. Főhőse Smidt Flórián, egykori ávos tiszt, aki Rajk lefogása után került börtönbe, pontosabban egy köfejtő telepre. Nyilván Reesk víziója merülhet fel közös tudáskészletünkben, illetve Kósa Ferenc filmje, a *Tízezer nap* képsora. Smidt küldetésének tekinti, hogy azokat a sebesült ávosokat mentse, akiket a felkelők a kórházakban is kerestek: névtelen hős, megvetéssel tekint a párttagokra, mert azok vörös örvösöket elhajítva, kvázi hitüket megtagadva élték túl a megpróbáltatást, a harc után pedig újból nagy autókön furikáznak titkárnőjükkel együtt. „Az, ami legrosszabb volt 1956-ban, még nem múlt el. Nem békíti meg őket a nagyobb fizetés vagy hogy nyugati tánczenét hallgathatnak. A hatalmat akarják most is, a teljes hatalmat.”⁴

² *Föl kellett nőni*, Jasper Gyulával Nyilas Attila beszélget, www.inaplo.hu/na/2001_08/091.htm (A hivatkozott cím a kötet szerkesztés időpontjában nem kereshető vissza. 2008. 10. 28. A szerk.)

³ MOLDOVA György, *Az utolsó táltvány*, Bp., Urbis, 2004, II, 25.

⁴ MOLDOVA György, *Magányos pavilon*, Bp., Magvető, 1981, 184.

mondhatja főhősével a regény vége felé, egy olyan hőssel, akinek a legfontosabb érték a hithűség, a töretlen elvi kitartás. Ez Moldova személyes tanúsága a forradalom kapcsán, ezért mondja végül Smidt, hogy ha a rendszert újból veszély fenyegetné, újból megvédené.

Moldova részvétele a forradalomban azóta ismertté vált, legalábbis saját vallomásai alapján. Egy tankból rálóttek, ezért fegyvert szerzett, de nem használta, mint utcai harcos, hanem a színművészeti főiskolásokkal öröködött az épület előtt.⁵

A *Magányos pavilon* alaptörténetét ezekben a napokban szedte fel a közzsajzon forgó történetek közül: egy prostituált ápolta egy orosz katonát, akinek a tankja kiégett. A regény az Új Írásban jelent meg először, sokan lekommunistázták miatta, pedig nem egyértelmű a tendencia, sokkal inkább az elvhűség kérdését tárgyalja. Ide tartozik egy másik életrajzi mozzanat is: még gyermekkorában, az iskolából hazafelé tartva inzultusok érték zsidósága miatt, a szerző szerint a megpróbáltatásban foganhatott életének vezérszemeje: szembeszállás az erejét fitogtató hatalommal és részvét minden üldözött nyomorult iránt – legyen az illető akár kulákparaszt, akár államvédelmis.⁶ Az ars poetica utóbbi részének megfogalmazása tehát a *Magányos pavilon*.

A sajtó revíziója

1956 végén Solohov, a nagy példakép arról győzködte a Népszabadság olvasóit, hogy az októberi eseménysorozat ellenforradalom volt,⁷ de a hivatalos eredetű, torzító szándékú propaganda már novemberben kezdetét vette. November 19-én szovjet írók csoportja tett látogatást az Írószövetség székházában, az ott elhangzott beszélgetésekre hivatkozva olyan közlemény látott napvilágot a Lityerturnaja Gazetában (az Irodalmi Újság szovjet testvére), ami korántsem fedte a teljes valóságot, ezért tiltakozásra készítette a magyar írókat.⁸ A közlemény nagyjából azt a képet festette a magyar írói társadalom egészéről, hogy szemben áll az ellenforradalommal, illetve kitart a kommunizmus mellett. Nyilván az írókat naivság volt ilyen homogén egységnek beállítani, de a propagandának nem is a racionális gondolkodás kialakítása a célja. Bölöni György, az Élet és Irodalom szellemi vezére, valamint Illés Béla, a munkásmozgalom hű krónikása francia lapokban nyilatkozott meglehetősen vonalas szellemben, de ugyanígy Dobi István (az Elnöki Tanács elnöke, az MSZMP KB tagja) és Marosán György is ellenforradalmi rágalmat terjesztett az irodalmi életéről. Az Írószövetség, hogy tiltakozzon a valótlan beállítások, a vádak ellen, december 28-i gyűlésén népfelkelésnek minősítette az ellenforradalomnak titulált eseményeket, azonban Madarász Emil, Trencsényi-Waldapfel Imre és Gereblyés László azt követelte, hogy közösséget kell vállalni az új kormánnyal.⁹ Ezek után került sor Solohov már említett cikkére, mely az ellenforradalmiság bizonygatása mellett megrovással illette a makacsodó írói társadalmat.

⁵ MOLDOVA, *Az utolsó tőlény...*, I. m., II, 19.

⁶ MOLDOVA, *Az utolsó tőlény...*, I, 36.

⁷ Népszabadság, 1956. dec. 28.

⁸ POMOGÁTS Béla, *Irodalmunk szabadságharca*, Bp., Gondolat, 1989, 96.

⁹ *Uo.*, 105.

Miért az éjszaka piszkálja fel a költészetet? Petri György Reggel című versének elemzése

Petri György első kötetének (*Magyarzatok M. számára*) első verse a *Reggel*, utolsó kötetének utolsó verse pedig a *Már reggel van* címet viseli. Halálos betegként tudatosan szerkeszthette meg az életművét lezáró kötetet, úgy hogy az keretet alkosson az első kötettel. Ez önmagában is érdekessé teszi a vizsgálandó szöveget.

A *Reggel* című vers nem tartozik Petri gyakran idézett művei közé. Részletesebb elemzése tudomásom szerint még nincs, említeni is alig-alig említik a Petri-lírával átfogóan foglalkozó írások. (Annál többször kerül szóba „párverse”, a kötet második költeménye, a *Reggel szoktál jönni*.)¹ Amiért számunkra érdekes, az a már említett életműbeli kitüntetett elhelyezés, valamint a keret-párvers megléte, továbbá a Petri-féle öregség és halál kérdésének is fontos dokumentuma az első költemény. Utolsó sorai: „elég az idő amit öregedtünk / e hümmögések kurta idejében.”

A vers első olvasásra töredékek – Keresztúry Tibor szerint „létfagmentumok” – laza kapcsolatú halmazának tűnhet. Ezt az állítást alátámasztja a szerző azon vallomása, mely arról számol be, hogy a *Magyarzatok...* szövegeit eredetileg egy összefüggő versnek tervezte, ennek elkészült darabjaiból állt össze a *Reggel* című vers.² A vers részletes formai elemzése feltárja ezen, egyébként is csak az első felületes olvasáskor valószínű, preszuppozíció hamisságát, majd az értelmezése bizonyítja, hogy a szöveg meglehetősen tudatosan szerkesztett kompozíció.

Azt, hogy van létjoga Petri esetében egy olyan típusú elemzésnek, amelyet a következőkben megkísérlek, amely a poétikai, zenei, nyelvi-fonetikai versépitő eszközöknek, retorikus fogásoknak és a vers motívumhálózatának feltárásán fáradozik, a Petri líra egyik legbensőségesebb ismerőjének Várady Szabolcsnak az írásán kívül, Petri saját verseihez fűzött magyarázatai is bizonyítják.³

A versnek érzésem szerint van egy igen határozott zeneisége, ez azonban nem áttetsző, nem tűnik elő teljes gazdságában első látásra, mivel nem a bevett formai eszközökre támaszkodik, vagy a megszokottól eltérően alkalmazza azokat.

Az itt feltűnő „motívumok” közül, később több az életmű visszatérő szerves elemévé válik. Ilyen például a reggel és a sivatag képe.

A központozás teljes hiánya, a mondatrészek gyakori elhagyása, az áthajlások, mind-mind az olvasást és a megértést nehezítik a versben. Ily módon a szöveg értelmének elsődleges megragadása is óriási kihívás elé állítja olvasóját, akinek a szintagmatikus egységek felfedezéséért is meg kell küzdenie. Az egyes szavaknak a jelöletlen mondatokban elfoglalt helyét is meg kell találnia a mondattani struktúra potenciális változatainak feltárásával, mert lényegében csak ezután lehetséges az értelmezés.

A szöveg szabálytalan, változó terjedelmű szakaszokra, a több versszakból álló szövegrészek tipográfiai jelekkel elválasztott egységekre tagolódnak. Mindezt átfogóan, a „Miért az éjszaka?” költői kérdésének több-kevesebb módosulással való repetíciója is egyfajta tagolást jelent. Az 1., 40. és a 104. sor határolja ezeket az egységeket. A vers egy hiányos kérdéssel indul: „Miért az éjszaka?” Egy olyan kérdéssel, amely szintaktikai hézagossága, vagyis az állítmány hiánya folytán egy előzetes, számunkra ismeretlen

¹ FENYŐ D. György, *Petri György napja: Négy korszerűtlen Petri-elemzés = Az örökhétől a napsütötte sávig: Tanulmányok Petri György költészetéről*, szerk. FENYŐ D. György, Bp., Krónika Nova, 2004, 30.

² KERESZTÚRY Tibor, *Petri György*, Pozsony, Kalligram, 1998, 63.

³ VÁRADY Szabolcs, *Zene és zenéltség Petri György költészetében = Az örökhétől a napsütötte sávig*, I. m., Bp., Krónika Nova, 2004, 8–18.

beszélgetés meglétét feltételezi. (Ne feledjük, hogy a *Magyarázatok...* kötet cím is a „diskurzusban levés” pozícióját sugallja.)

Az előzetes kommunikációs események ismeretében a kihagyás természetesen nem okozna fennakadást a megértésben, csupán az ismétlés elkerülését szolgálja. A kérdés erendő figyelemfelkeltő hatása megerősödik magának a teljes kérdésnek megismerésére irányuló vágy által. Ez az elliptikus felütés megragadja az olvasó figyelmét, a kétszeres hiány betöltésének igényét ébresztve fel. Továbbá, mint a versben később kiderül, a cím és az első sor oppozíciója a költeményben megfogalmazott problematika foglatát adja. Ám egyelőre csak gyanakodhatunk azon furcsaság miatt, amiért egy vers, amelynek az a címe *Reggel* így kezdődik: „Miért az éjszaka?” Válasz helyett azonban mintha az éjszaka metaforáját és annak kifejtését, a kép allegóriává épülését kapnánk a következő sorokban. A két szakaszon keresztül bemutatott „éjszaka agónia” különös zeneiségével tűnik ki. A 6. és 7. sorok anafirikussága: „holott kikötőbakokra leroskad / holott sajtó lábokban”. A 8. sor paranomaziás alliterációja: „véssterhes visszerekben”. A 9. sor ismételt paranomaziás belső rímellese: „ejtőzik talán rejtezik”. Utóbbinál örvendetes, hogy nem fordul olcsó rímellestésbe, ami adná magát a tőhangváltó változatban meglévő pár (rejtőzik-rejtezik) miatt. Petri itt is jó érzékkel találja meg a finoman agyafűrt rímet, az olcsó giccs kinálkozó lehetősége helyett. A 10. és 11. sor alliterációi és a zöngés zöngétlen pár miatti félalliterációi, „végül is vonszolja magát / fenyegető világosság felé” az előbb említett jelenségekkel együtt szintén e két szakasz zeneiségét szolgálják.

A 11. sor fordulatot jelez: a „...fenyegető világosság...” az éjszaka végét jelenti. A reggel és a fény, mint a Petri-lírában általában már ebben a költeményben is teljesen negatív kategóriák. A klasszikus éjszaka-nappal viszony romantikus megfordítása ez, ahol a nappal helyett az éjszaka töltődik pozitív tartalommal, a fény pedig, negatív érzetű: „Az éjből hátra / van még vagy a negyedényi – / nyújtózom hát, s a / másik oldalamba fordulok: / még lehet egy kicsit élni.” – írja a *Féltá* című versében.⁵ A negativitást elsősorban a bizonytalanság, az elbizonytalanodás élményét jelenti. Már az éjszaka is csak „...tövetegen vonszolja magát...” le-leroskad. Ez a bizonytalanság a szöveg szaggatottságában, szintagmatikus szinten megnyilvánuló transzmutációs töredezettségében tükröződik. Például feltűnő a hiperbaton a 14. és 15. sorban. Az eredményhatározói szó szerkezet tagjainak (hideggé [...] lesznek) elválasztása közbeékelte mellékmondatokkal („mint a kő földbe temetett arca”). Itt egyébként a képzeteknek az állandósult, gyakran egymás mellett álló szókapcsolatok mentén felépülő asszociációs következtetése is megfigyelhető: a párnák hideggé lesznek, mint a kő = a „kőkemény párna” gyakori jelzős szerkezetből; kő földbe temetett arca = a „párnába temetett arc” kapcsolatból. A „kő földbe temetett arca” lehullott szoborfejet juttathat eszünkbe. Mindez később még jelentéssel is töltődhet az ünnep alakalmából, a várost elborító „ezerarc” teszi majd kísérteties e képet. A szimpliké szerű alakzat a 16. és 17. sorban szintén a zeneiséget hangsúlyozza: „Álmok képletes és szó szerinti / értelemben vett álmok.”

A szakasz végének fokozott képisége igen feltűnő a 16–20. sorig. József Attila költői képeivel foglalkozva Hankiss Elemér alkotta meg a komplex kép fogalmát.⁶ Itt is ilyet találunk: az „álmok, mint nadrág szára” hasonlatának a megszemélyesítésével, amit a stilisztika többé-kevésbé egyetértésben metaforának tekint,⁷ valamint a „világosság szöge” metaforával való kombinációja találó komplex képet ad.

A következő szakaszban a személyes élmények és a természet-tapasztalat összekapcsolása figyelhető meg. Akárcsak József Attila „táj-ürügyei” kapcsán a *Külvárosi éj* című művében. A reggeli fakó ég hasonlítása a halott szerelmes arcával az élmény, tájra

⁵ FODOR Géza, *Petri György költészete*, Bp., Szépirodalmi, 1991, 28.

⁶ *Uo.*, 29.

⁷ HANKISS Elemér, *József Attila komplex képei*, Kritika, 1966/10, 11–22.

⁸ Vö. KEMÉNY Gábor, *Bevezetés a nyelvi kép stilsztikájába*, Bp., Tinta, 2002, 118.

vetülésének tekinthető. A 23. sor „ismerőség bocsánat nélküli” pedig, vonatkozhat a hasonlóra („halálos fakó ég”), ám inkább vonatkozik a hasonlítottra („holt szerelmem szürke arca”), az állítmány hiánya miatt elliptikus kijelentésben felderengő megbánás miatt.

A következő szakasz, a 24–33. sorig „a reggelnek/nappalnak mint az élet prózájának, a lélekölő városi életnek és általában az életundornak”⁸ a kifejeződése, valamint a hétköznapok szürkeségétől egyáltalán nem elütő ünnepé. Mint azt Petritől tudjuk, ez november 7-e volt.⁹

A vers következő soraiban, a 29–39., szorosabban véve a 34–39. sorig a költői ihlet mibenlétének versbeli, tehát reflexív, rákérdező értelmezése tekintetében Petri a tanulmányíró József Attilához fordul.¹⁰ „A villamoslépcső ellenszelével / üres kávéval / az írógéppel (amely felidéz egykorú / ágyúkat autókározzériákat) / ellensúlyozhatom az éjszaka / valóságos jelentőségére fokozhatom le / az ihletet mely néhány tömör képbe / koncentrálni kiküszöbölhetni / vélte a világot / negligálhatni / a szétszűrődő vagy csipkés határokat.” Az *Esztétikai töredékekben* ezzel rokoníthatóan ezt olvashatjuk: „...a világ és az ihlet egymás ellentettjei a valósághoz vonatkoztatott létükben. A valóság elnyeli a világot, míg az ihlet ugyanakkor, amikor a kiválasztott egyetlen valóságelemet teljes valóságnyivá növeszti azáltal, hogy véle minden más valóságelemet megsemmisít, elfod az egzisztencia elől, – elnyeli a valóságot.”

A Petri-idézet utolsó sorai pedig már a wittgensteini nyelvfilozófia felé való tájékozódásról tanúskodnak,¹¹ különösen ha a vers későbbi helyén ismétlődő „szétszűrődő vagy csipkés határok” kontextusát nézzük. Az idézetben a „Nyelvem határai világom határait jelentik.” wittgensteini kijelentés igazságának felismerése rejlik azon paradoxon egyidejű belátásával, hogy „ami maga fejeződik ki a nyelvben, azt mi nem fejezhetjük ki a nyelv által.” („Lények tárgyak / kagylózúgása / akar szavakká alakulni / egyszerre elősegítve és elnapolva / mit adnom kell / a magyarázatot.”)

A 40–45. sorok a retorikus hatáskeltő eszközök jelen kontextusban egyedülálló halmozásával emelkednek ki. A 40–41. sor a versindító kérdés módosított, kiegészített ismétlése: „Miért az éjszaka szabadítja fel a költészetet?” Az interrogáció repetíciója a második nagyobb szerkezeti egység kezdetét jelenti. Az éj immár visszavonhatatlanul visszavonul. A szövegben a központozás – kivéve a kijelentőtől eltérő modalitású mondatokat jelző írásjeleket – teljesen hiányzik. Itt a retorikus kérdést újabb kérdés követi: „Pedig hát itt az ünnep / hogy vívjak ellene / az éj efemer fegyvereivel?” Ezek után egy felkiáltást találunk: „Hitzegően hajnalodik!” A 47. sor paranomaziás belső rime tűnik fel, amelyet az tesz különösen hatásosá és sikerültté egyéj, grammatikai alanya eltérő. Egyrészt ő a megszemélyesített éjszaka, másrészt az én. Mindkettő egyetlen személy, a lírai szubjektum állapotára vonatkozik, aki az első esetben tárgyként, a második esetben alanyként jelenik meg. Mindez az „ünnep hullamerev állkapcsában levés” reménytelenségét (48–49. sor) hangsúlyozza ki. „Az ünnep hullamerev állkapcsa” képet nagyon eltalálnak vélhetjük, különösen, ha észrevesszük a párhuzamot, a hullamerevség időbeli lefolyása, (kb. 24 óra alatt merevedik meg a test) valamint az ünnepnap szintén 24 órás időtartama között. Az orvosnak is készülő Petri esetében talán nem kell csodálkoznunk az effajta tudás rejtett versbeírásán.

⁸ FODOR, l. m., 28.

⁹ PETRI György, *Magyarázatok P. M. számára = Petri György munkái IV. (Próza, dráma, vers, naplók és egyebek)*, Bp., Magvető, 2007, 613–681.

¹⁰ *Uo.*, 641.

¹¹ *Uo.*, 670.

A következő egység (50–59. sorig) egy látszólag véletlenül felbukkanó hétköznapi jelenetet foglal magába. A kép jelentőséggel csak a vers későbbi pontjain töltődik, amikor egyes elemei motívikusan ismétlődve megint feltűnnek.

Azt azonban már most megállapíthatjuk, hogy „a gyerekek még kaland a kora reggel” megállapítás (52–53. sor) feltűnően opponál a beszélő eddigi bemutatott tapasztalataival. A kisfiú talán a beszélő anamnézisekét, kórtörténetének korábbi fokán állásával kap helyet itt. A pénztárosnő („még egészen jó”) lába a szexuális képzelgés objektumaként itt sodorja a verset a testiség megjelenítése felé.

A 60. sor „Itt nem lesz ünnep” kijelentése ellentétező visszautalás a 42. sorra: „Pedig hát itt az ünnep.” A kirakott „ezerarc” a várost ellepő Lenin-képekre emlékezteti az olvasót. E ponton telítődik a költemény elején lévő „kő földbe temetett arca” képjelentéssel. A versnek ez az egyetlen eleme, amely az adott kor ismerete nélkül talán alig értelmezhető, mivel a diktatúrán kívüli világban nehezen találni párhuzamát.

A 63. sor „szem, száj és orral eléktelenített” felsorolásában a detrakciós alakzatként szereplő, egyébként meglehetősen szokatlan szuffixumelhagyással találkozunk. A 64–65. sorban megjelenő „antropomorf nap / gyermeki csúfságában” motívikus visszautalásként a pénztárosnő kisfia tér vissza eltorzulva. A gyermek szemlélődése, világra nyitottsága szemben áll a mindent elborító ezerarc, szemet egyhangúan betöltő túlzásával, magának a kített képek vaksiságával, életteleniségével, amelyet „a betélt szem” visszaokád rángva.

Ettől a ponttól kezdve a versnek a motívumok ismétlésén alapuló haladása válik dominánssá. A 68–69. sorban a „kis kurva lilaharisnyás lába” a pénztárosnő tekinteteknek kített lábát idézi fel. Itt is hétköznapi jelenet íródik versbe, kiválasztása is valószínűsíthetően az ismétlődő elemek feltűnése miatt történik. A 70. sorban a „kiürült szeme” az előző strófa „betélt szem” képével opponál. A „Folyó rohan / lábánál héjjal és szeméttel / rakodva” József Attila reminiscencia. Az emberi kapcsolatok hiányoznak, interakció csak a képzelet játékként jelenik meg; ám ennek leírása is hiperbatonszerű megszokással történik, amit a szöveg tagolása tovább élesít (72–76. sorig).

A 77–79. sorokban: „Az éjszaka úgy ernyed el / mint egy átlagos nemi szerv / néhány rossz rándulás után” egy viszonylag gyöngye hasonlat, nem csupán az obszcenitása miatt, amely elő lett ugyan készítve azáltal, hogy a vers folyamatosan csúszik bele előbb a pajzanságba majd a tragárságba, a pénztárosnő „egészen jó lábától” a „kis kurva” lábáig. Roppantul zavaró, ám Petrire jellemző eljárás ez, ahol a meghökkentés hamisan kötelezettségnek vélt kívánalma, vagy a Petri-védjegyként elkönyvelt, máskor talán sokkal sikerültebben alkalmazott köznyelvi és szleng regiszterek erőltetett versbe emelése miatt, a költemény veszít erejéből. Rossz hasonlat, képszerűségét tekintve is, mert az éjszaka elillan, megszűnik. A nemi szerv viszont – amely az elemnyedés ténye miatt itt kétségkívül pénisz – nem tűnik el. Továbbá a „rossz rándulás” valamint az „átlagos nemi szerv” negatív töltetű jelzős szerkezetek az éjszaka eddigi hangsúlyozott jelentőségét, kiemelt szerepét nem támogatják. A vers eddigi felépített, kifejezni akart „tartalmát” is eltéríti, kimozdítja e hasonlat, és mondhatjuk cél nélkül, mert nem találjuk jelentésbeli folytatását a szövegben. A vers ugyanis inkább a korhangulatot idéző negatív elemekkel, életképekkel folytatódik. Az éjszakának mérséklődő jelentőségével esetleg negatív tartalmakkal való feltöltődésével azonban nem találkozunk.

A 80–82. sorok Petri egyik kulcsmotívumát vezetik be: a sivatagot, mint az idő és térérzék megbomlásának metaforáját: „a sivatagban ezer lépés annyi / mint egy / mert az embert körbeviszi a lába.” Ezt Fodor Géza a 60-as 70-es évek fordulójának kiábrándultság-érzéséből, kilátástalanságából eredezteti.¹² Szigeti Csaba meglátása szerint „a por” Petrinél

mindig az elmúlás és a kor metaforája.¹³ Említettük már, hogy a motívum végigkíséri Petrit a pályán, egészen az utolsó versekig: „homok évek / évtizedek / sivatagi / szele sziszeg” – írja az utolsó kötet *Halálomba belebotlok* című versében. A 83–84. sor cinizmusba hajló megállapítása az Illyés versre alludál: „csinálhatsz amit akarsz / akarásod is ők csinálják”

A 94–95. sorban ismét megjelenik a folyó, immár minden szimbolikus jelentését bevonva a vers terébe. Termékenység és halál, örök mozgás, de állandóság is, a történelem és az idő metaforája egyben. Ám a szöveg világába belépve ez is „szürkévé” lesz. A szűrkeség a költő alapvető tapasztalata már e versben is. A „szétszerelt világ” érzete itt is hangsúlyos annak ellenére, hogy a homogén-fakóság hangulatának, a benne-létből fakadó életérzésnek a leírása talán az idézett *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* című költeményben, valamint a *Hatvannyolc: tele* című vers utolsó szakaszában sikerül legjobban: „rágyújt, aztán kinéz – s örül, / ha kívül vastag köd gomolyog / ablakáig sűrűn, fehéren.” A 104–105. sor a vers alapkérdésének újbóli variált ismétlése, valamint a harmadik nagyobb szerkezeti egység középpontja. A következő strófa (106–119. sor) az előbbi szerkezeti egység motívumait ismétli, kombinálja, újraéli.

Az éj itt lüktető sebüregként metaforizálódik, ezzel, úgy tűnhet, nemváltás következett be. A korábbi pénisz-éj vagina-éjjé változott, „sebüreggé”, melyből vérként buzog a folyó. A bűnbánat-lila harisnya a 110. sorban a „kis kurvát” idézi, majd a következő sorban, a kurva egyértelmű rímszavának kétszeres szimploké-szerű ismétlése is erre emlékeztet: „durva semmithívés durva /sejtelme”. A „romló lábikrák” a versben megjelenő mindkét nőt felidézlik.

A következő sorokban megnyilvánuló költői anyaggal való bánásmód, hasonlóan majd a „Hogy elérjek a napsütöttes sávig” című versben tér vissza: „érzékiség és érzelem / közé metafizikai harisnya / amely egy trampli édes lábat kihangsúlyozott az / áhitatosan költői sejtésnek / s egyúttal a kontáruul gyors kívánás / rövidzárlatának.” A költő általi versbeli „megajándékozás” mint kegy, a tulajdonság-kölcsönzés, azaz valami csekély értékű tárgy értékkel felruházása kevésbé filozofikus módja így néz ki a későbbi műben: „Hülyeség. Aquamarin szemed neked van. / A nőnek? Mit tudom én. / Mint gálcos víz? / Csak akarok valamit ajándékozni annak a szerencsétlen párnának, / mondjuk, a szemed színét, meg egy ritka szót, hogy ne legyen olyan undorítóan elesett, / magam pedig legyen valamivel megérthetőbb.” A következő strófa (120–125. sor) az aktus kísérletének kudarcával vet véget a nemiség versbeli jelenlétének. A vers ebben az öt sorban szinte dalszerű formába vált: páros rímű, 8–8–9–9–8 szótagos jambikus sorokból áll a szakasz. A már említett 133. sor („a szavak újabb szavakhoz vezetnek”) a további ismétlések feleslegességének belátását hozza. Mindez csupán a magyarázatot odázza el, amely amúgy is reménytelen vállalkozásnak tűnik. Az utolsó szövegegység első két versszaka anaforikus szerkesztéssel jelzi az idő múlását, ám a nagy egész mozdulatlanságát is („a világ közben továbbment...” és „a reggel továbbment...”).

A vers egésze kapcsán felmerülő paradox kérdés mégis az, hogy mit gondoljunk a jelen vers, az éppen írt mű minőségéről, ha elfogadjuk, hogy az éjszaka szabadítja, piszkálja fel a költészetet, és tudjuk azt is, hogy „már reggel van?” Az alkotó ironikus reflexióját kell-e itt fölfedeznünk, amiért a megírás aktusa egy, a költői ihlet által érintetlen, „érvénytelen” időben történik? Vagy el kell fogadnunk a versre vonatkoztatható értékítélet gyanánt is amit az utolsó sorokban ír: „Elég az idő, amit öregedtünk / e hümmögések kurta idejében.” Mert kérdéstünkre a „hümmögés” éppenséggel jó válasz.

¹² FODOR, I. M., 40–44.

¹³ SZIGETI Csaba, *De Dignitate Amoris – Petri György „szexuális költészetéről”*, Jelenkor, 1992/6, 564.

MIHOLICS TÍMEA

Egy műfaj változásai – az ekloga

Az ekloga kifejezés köztudottan egy irodalmi műfaj jelölő, ám az már kevésbé ismert, hogy milyen változásokon, változtatásokon ment keresztül az évszázadok folyamán. E műfajhoz sokan neveket is hozzá tudnak kapcsolni, azt viszont kevésbé sejtik, hogy egy-egy korban mennyire „felkapott” volt, s valójában sokkal több költő művelte, mint gondolnánk. Előadásomban elsősorban a műfaj tartalmi-formai kritériumaival, illetve ezek alakulástörténetével kívánok foglalkozni. Másodsorban a változásokat létrehozó-alakító szerzők életművében próbálom őket elhelyezni.

Magát a műfajt, amit mi eklogán értünk, eredetileg nem ezzel az elnevezéssel illette megalkotója, a görög Theokritosz. A költő i. e. 300-ban, Sziciliában született, de később az egyiptomi Alexandriába költözött. A Nagy Sándor által metropolisszá építettett város az előnyök mellett hátrányokkal is rendelkezett: benne Theokritosz egy, a természetből elidegenedett életbe csöppent. A marhapásztorok dialógusait, esetleg monológjait megjelenítő, hexameterekben íródott költeményeit eidyllionnak (mai szóval: idillnek) nevezte. (A görög szó jelentése képecske, életkép.) Ezekben a versekben a természet lágy öle, a békés egymás mellett élés, a harmónia, a mámoros, boldog szerelem kínálta alaphangulatba keverednek bele a pásztorok életéről, illetve a költészetről folytatott beszélgetések. Már Theokritosznál sem egyszerű, puritán marhapásztorok a szereplők, szavuk (a költő tudatának megjelenítéseként) a városi ember műveltségéről árulkodik. Az eszményi világképek, a körülmények meghittségének ábrázolása később elvált a műfajtól, s az idill fogalmában egyfajta életérzés megjelenítőjévé vált. Theokritosz későbbi követőit (mint Bion¹ vagy Moszkhosz²) bukolikus költőként tartjuk számon. A bukolosz görögül marhapásztor jelent, a szó tehát a theokritoszi költemények szereplői után irodalmi fogalommal alakult.

A rómaiak, mint minden szépet és hasznosat, a pásztorok költészetét is „kölcsonvtették” a görögöktől. A kölcsonvétel Vergilius esetében azonban individualizálással egészült ki. Pásztori költeményeivel lépett nyilvánosság elé i. e. 37-ben.³ *Bucolica* címen gyűjtötte őket egybe, de később 10 darabot kiválasztva belőle eklogának nevezte őket. (Eclogae = szemelvény, szemelvénygyűjtemény, válogatott versek.) Némely eklogában Vergilius megtartja a hexameteres, párbeszéd formát, a szereplők neveit, némely, mint pl. egyik leghíresebb darabja, a *IV. ecloga*, monológ. Ebbe a középkori keresztény hívők a Megváltó eljövételének próféciaját látták:

„Eljön a Szűz, ismét már jön Saturnus uralma.
Már a magasságból küld új ivadékot a mennybolt.
Óvd csak e most született csecsemőt, Lúcina, ki majdan
Véget vetve a vaskornak, hoz a földre aranykort.”

Nem véletlen tehát a középkor Vergilius-kultusza (ld. Dante *Isteni Színjátéka*), s hogy a latin nyelvű költőt egy időben szentté akarták avatni. A valóság mást sugall: a konzul (Pollio) gyermekének születésére készült alkalmi versről van szó.

A theokritoszi idealizált táj Vergiliusnál már az *I. eclogában* disszonanciával telítődik: az ő korában a polgárháborúk, a hatalomért folytatott öldöklések, a területekért vívott harcok az idilli egységet újra és újra megbontani kísérelik. A *IX.*

ecloga bukoloszainak, Lycidasnak és Moerisnek dialógusát is át- meg átszövi a fenyegetettség, a félelem érzése. A csak emlegetett Menalcas személye azonos Vergiliusszal, aki maga is részese volt az erőszakos földosztások miatti kellemetlenségeknek, szenvedője volt a kiszolgáltatottságnak. Így válik Vergiliusnál a műfaj az önéletrajz, az ars poetica és egyúttal a politikai gondolatok közvetítőjévé.

A 18. században a pásztori költészet egész Európában igen nagy népszerűségnek örvendett. A korabeli hazai, költészettannal foglalkozó könyvek az eklogát a drámai műfajok közé sorolják. A magyar rokokó költőinek latin nyelvű eklogái gyakran csak a címükben utalnak a műfajra, tartalmilag csak a nevek átvételében. Általában a pásztori élettől eltávolodva a keresztény kultúrkör témájához kapcsolódnak.⁴

Faludi Ferenc 1773-ban írta az *I. eclogáját*, s összesen hat ilyen számozott költeményt készített. A latin számozás mellett (*Ecloga prima, Ecloga secunda* stb.) az első kivételével alcímük is van (*Pásztori versengés, Az aggódó pásztor, A kesergő pásztorok*). A versek tanúsága szerint a költő világnézete az 1770-es években gyökeresen megváltozott. Az udvari élet erkölcselenségéből kiábrándulva menekült a tisztább, természetközeli, idilli világba, megtartva a pásztori költészet theokritoszi-vergiliusi motívumait, a párbeszéd formát (helyenként elbeszélő strófákkal felváltva azt). *A' pásztor költészetéről való oktatás* című elméleti munkájában a fogalom definícióját is, a műfaj kritériumait is tisztázza:

„A' Pásztor Költés a' mezei életnek minden hozzá férhető kellemetességekkel való le ábrázolása. [...] Eklogáknak is mondják a' Pásztor Költeményeket. Ekloge, Görög szó, 's annyit térszen, mint válogatott akár mitsoda dolgoknak egybe gyűjtetések. Jónak találták az utánn így nevezni a' mezei életéről íratott kitsiny Költeményeket, melylyeket egy Kötetbe egybe szedtenek. Így származott az a' nevezet is, Virgyílnak Eklogái, az az, Virgyílnak a' mezei életéről való rövid írásainak gyűjteményök. [...] Sokszor Idilliáknak is mondatattak. Eidyllion, hasonlóul Görög szó, és kellemetes kitsiny képet jelent. [...] Ha mi kölömbőség vagon az Idillia, és Ecloga között, az épen nem sokat térszen. A' Költeményesek sokszor egyikét a' másika helyett vészik. Azonbann úgy tetszik még is, mint ha a' szokás azt kíváná, hogy az Eklogábann több légyen az élet, és a' mozgó mivelés; ellenbenn az Idillia képezetekkel indúlatokkal gyönyörködtessen.”⁵

Faludi pásztorainak neve az eredetiekhez hasonlatosak (Menalcas, Meliboeus), de míg más verseiben már kísérletezett az időmértékes verseléssel, a hexameternek itt nyoma sincs, helyettük magyaros felező 12-es sorokat találunk:

Ecloga tertia – Megint pásztorversengés

THYRSIS

„Mint az eresztett méz, oly édes éneked.
Azért a szép kupát méltán elveheted.
Nem rossz az ajándék, ha jól megvizsgálsz, od,
A szép tavaszt itt is, íme, feltalálod.”

⁴ SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyváradban*, MKSz, 115(1999), 298.

¹ Torokországban született görög költő az i. e. 2. században. Az úgynevezett bukolikus költők közé tartozott, Theokritosz követője volt.

² Görög költő, született az i. e. 2. században.

³ ADAMK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Bp., Seneca, 1994, 237.

⁵ I. fejezet: *A' pásztor költésnek magyarázata*, 's annak az ő tárgy.

Nemcsak a ritmus, hanem a szóválasztás is magyaros. Faludi Ferenc eklogáiban a pásztorok öltözékének, illetve eszközeinek megnevezése (bocskor, ostor, csákó, furulya) és a helységnevek is (Bakony, Pápa, Veszprém) hazánkhoz köthetők.

Az ekloga műfajának felelevenítése a 20. században Magyarországon Radnóti Miklósnak köszönhető. A doktori fokozatot szerzett, tanári diplomás költő az 1930-as évek Magyarországon állás nélkül maradt. A Tóth Árpád Társaság tagjaként barátja, Trencsényi-Waldapfel Imre juttatta álláshoz a Kerényi Károly klasszika-filológus, vallástörténész által indított Kétnyelvű Klasszikusok sorozatába való bevonásával. Kerényi és baráti köre még 1930-ban megalapította a Sztemma-kört, mely az antik kultúra újrafelfedezését és terjesztését tűzte ki feladatául.⁶ 1935-ben megindították a rövid életű *Sziget* c. kiadványt is, melynek neve a kör tagjai szerint nem a világtól való elidegenedést vagy menekülést, hanem épp a kulturális értékek megőrzését, szigetre menekítését jelképezi egy kaotikussá váló világban. Trencsényi-Waldapfel Imre terelte Radnóti figyelmét Vergilius *IX. eclogájára*, melyet a költő 1938-ban ültetett magyar nyelvre. A műfajjal való találkozás sorsdöntő: Radnóti még ebben az évben megjelentette a *Meredek út* című kötetében az *Első eclogát*, majd 1944-ig további hatot írt, illetve *Száll a tavasz* címmel egy előhangot, *Előhang az eclogákhoz* alcímmel. (Ez utóbbi költemények posztumusz kötetében, a *Tájékos égben* jelentek meg 1946-ban.) Hatodik ekloga nem létezik. Az irodalomtörténészek ma is különböző álláspontot képviselnek hiányával kapcsolatban. Nem zárható ki az a lehetőség, miszerint elkallódott a bori munkatáborban. A legelfogadottabb nézet szerint viszont a *Töredék* című költemény volna a hiányzó darab.

Vergilius eklogáival sok a kapcsolódási pont. Mindkét költő háborús időszakban menekült az idilli világba, Vergilius fosztogató polgárháborús időszakban, Radnóti a második világháború idején, míg az *Első eclogában* a spanyol polgárháborúra utal. Ritoók Zsigmond megállapítja, hogy Vergilius korában ugyanúgy üldöztek és bujtattak „bűnösöket”, törvényt kívül helyezettek (proskribáltakat), mint az 1940-es években.⁷ Pásztori verseiket a költészethez való menekvés, a béke iránti vágy jellemzi. Radnóti megtartja a hexameteres formát a *Száll a tavasz... – Előhang az Eclogákhoz* címűben, bár pentameterrel zárja a művet. Hexameteres az első, a harmadik, az ötödik, a hetedik és a nyolcadik ekloga. Párbeszédes az első, a második, a negyedik és a nyolcadik. Pásztorok szerepelnek szintén az elsőben, a másodikban, a negyedikben és a nyolcadikban. Mindezek alapján úgy tűnik, az első és az utolsó (nyolcadik) ecloga felel meg formailag leghívebben a műfaji kritériumoknak. Ritoók szerint minél korábbi eklogáról van szó, annál inkább kötdik az ókori hagyományokhoz, míg a *Nyolcadik eclogában* szembekerül a vergiliusi világgal. Az *Első eclogáról* ez valóban elmondható. Már a mottó is a *Georgiconból* veszi Radnóti: „Quippe ubi fas verum atque nefas: tot bella per orbem tam multae scelerum facies...” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordításában: „Itt, hol a bűn az erény, harcok dúlják a világot / oly sok alakban lép fel a vétek...” Ferencz Győző a *Nyolcadik ecloga* szerkezeti felépítését tekintve Vergilius *IX. eclogájához* köti a verset.⁸ Szintén Ferencz jegyzi meg, hogy Radnóti olyan finomságokat is átvesz Vergiliustól, mint a helyvel kínálás. A *IX. ecloga* végén Vergiliusnál Lycidas szavai így hangzanak: „Ülj ide, Moerisem!” Radnóti *Első eclogájában* a Pásztor invitálja a Költőt: „Mért vagy olyan szomorú, nem akarsz ideülni a köre?” Ezt kiegészítem egy másik példával Faludi Ferenc *Ecloga primájából*, melyben a gesztus hasonlóképp így hangzik, mikor Tityrus csalogatja Mirtyllust: „Nyájos a tűz, ülj le, lágy gyep van alattad.”

Az idill és a bukolika is mindvégig jelen van Radnóti költészetében, de a kezdeti pásztoroköltemények inkább a falusi élet jeleneteit ábrázolják, az idill pedig a biztonságot jelenti, a legutolsó költeményekben viszont csak az irántuk érzett égető vágy sejtethető.

Ami a kísérletezést jelenti, Radnóti a műfaj olyan kritériumait, mint a versformát, az előadásmódot és az idillt is saját költői ízlése szerint alakította. A nem hexameteres költemények közül a *Második eclogában* különböző alexandrinusok váltakoznak (az *Erőltetett menet* soraihoz hasonlóak), a *Negyedik eclogában* változó hosszúságú és szabályosságú jambusi sorok. A *Száll a tavasz...*, vagyis az előhang előadásmódja elbeszélő jellegű. A *Harmadik ecloga* egyes szám első személyű fohászok a Pásztori Múzsához. A költői kérdést („...szerelemről írhatok én még?”) és az utolsó sor megszólítást is tartalmazó könyörgését tekintve („Ó pásztori Múza, segíts hát!”) s a fohász sajátosságaiból is adódva mégsem egyszerűsíthető monológgá, inkább felfogható egy modernizált dialógusként. Az ötödikben és a hetedikben azonos narrátor szerepet érvevesztül: a levélíróé, tehát a pásztorversek műfaja közelít az episztolához. E leveleknek „címzettjei,” megszólítottjai vannak („Drága barátom” és „Látod-e Drága”), s a szerző – főleg a *Hetedik eclogában* – szinte beszélget velük, választ vár tőlük, kérdéseket fűz hozzájuk, mintha itt is kitágítaná a monológ szabta kereteket, dialogikussá tágítva azokat. Az idillt tekintve, mivel a legfontosabb motívum Radnóti eklogáiban a költőhaláltól való félelem, az életöröm, a békeség és a boldog szerelem csak ritka vendégei ezeknek a költeményeknek. Sőt, a *Hetedik eclogában* anti-idill tárul az olvasó elé, az ilyen sorokban: „Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák / ostroma meg-megújul, de a légsereg elnyugodott már”. Mindez érthető, ha tudjuk, hogy a lágerben írta szerzője, az ottani borzalmas életkörülményekről tudósít kedvesének.

Radnóti virtuóz versteknikájáról tanúskodik hexameterének tökéletessége. A hexameter a görögországi archaikuskor legkedveltebb ritmusa volt. A megnevezést először Hérodotosz⁹ használta az i. e. V. században. Jelentése görögül 'hat ütem.' Eredete egy különleges haditánchoz kapcsolódik (kalamae körtánc), amely a támadást és a visszahúzódat utánzó hullámzó mozgásból áll.¹⁰ A legkorábbi ránk maradt, írásos görög művekben, a homéroszi eposzokban alkalmazott hexameterfajta közül talánunk a nyolc költeményben holodaktilikusat, mely (az utolsó ütem kivételével) csupa daktilusból áll: „Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak”. A *Hetedik eclogában*, ritmuskövetőt, melyben a lábhatár egybeesik a szóvégekkel: „...s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya...”, szintén a *Hetedik eclogában*. Szapphikusat, melyben az első és utolsó láb spondeus: „...most lágyan mosolyog, de ha éjszaka fagy köti tükrét...” – az *Első eclogában*. Periodikusat, melynek ütemeit felváltva alkotja daktilus és spondeus, képlete tehát DSDSDS („Nem tavasz ez még, játszik az ég, nézd csak meg a tócsát”) – az *Első eclogában*, illetve fegyvertánc-hexametert, melynek ritmusképlete DDSDDS („Pásztori Múza, segíts! úgy halnak e korban a költők...”) – a *Harmadik eclogában*.

A költő valószínűleg külön ciklusba rendezte volna az eklogákat, erről tanúskodik, hogy az előhangot csak a *Harmadik ecloga* megírása után készítette el. Hogy vergiliusi mintára ő maga is tízet készített volna belőlük, már nem tudjuk meg, a kompozíció töredékes maradt. Radnóti eklogái szerzőjüket nemcsak a Nyugat harmadik nemzedékének újklasszicistáihoz sorolják, hanem európai és világirodalmi kontextusba helyezik őket. A hagyomány azonban folytatódik. Barátja, Trencsényi-Waldapfel Imre írta meg nekrológjaként a *Kilencedik eclogát*, melyben az elhunytat gyászolja, arról ad számot, mennyire várták ő és barátai a költő visszatértét. „Tudtam, hónapok óta, talán esztendeje is

⁶ SZEPES Erika, „*mini fatörzsből gyöngye ága*”: Radnóti Miklós baráti köréről = Radnóti Miklós és kora: Előadások az ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskolájában, szerk. GORDON GYÖRI János, Bp., ELTE Radnóti Miklós Gyakorlóiskola, 2003, 228–240.

⁷ RITOÓK Zsigmond, Vergilius – Radnóti – ma = Radnóti Miklós és kora, I. m., 14–24.

⁸ FERENCZ Győző, Radnóti Miklós élete és költészete, Bp., Osiris, 2005, 431.

⁹ Hérodotosz (i. e. 485–425) a történetírás atyjának szokták nevezni. Halikarnasszoszban született; sokat utazott, Athénban telepedett le, majd Dél-Itáliába vándorolt. SZERB Antal, *A világirodalom története*, Bp., Magvető, 1962, 45.

¹⁰ SZEPES Erika, SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981.

már, / és mégis bújtam, a gyásztól, gyáván kérve halasztást, / gyáván bújtam, ahol lombot bont még a reménység”.

A Radnóti utáni magyar irodalomban is akadnak a műfajnak hódolói. Gondoljunk Weöres Sándornak a 60-as években nagy port kavart versére, a disztichonokban íródott *Antik eklogára*, melynek az antik műfajhoz a címén kívül legfeljebb annyiban van köze, hogy egy férfi és egy nő pásztorórájáról szól, s ez talán nevezhető idilli hangulatnak: „...inkább karmolt és harapott, s csókkal borítottam széjjelnyílt ajakát és ragyogó fogait, vállá fehérét, mell-kupoláit, lenge csipőjét, táncos térde közé csúsztatva kerestem a rést, s vágyam nedve szökellt combjára s a gyűrt rokolyába.” Csukás István is készített *Ekloga* címmel egy daktilikus verset, gyermekkorát, régi idők kedves emlékeit idézi meg benne. Szélsőséges példákat tudnék még sorakoztatni. Jánky Béla haikuját, mely az *Ekloga* címet viseli, és a japán verstípus kritériumai szerint egy 5-ös, egy 7-es és ismét egy 5-ös sor váltakozása az egész: „Ölik a pászort. / Elhaló furulyaszó / tereli nyáját,” illetve Gyimesi László *Aquincumi eclogáját*, amely a bukolikus költemények minden kelléktárát felvonultatja.

A Theokritosz által az i. e. 3. évszázadban létrehozott bukolikus költészet világszerte egy olyan folyamatot indított el, amely korszakoként igen meghatározó jelensége lett a költészetnek. Hazai és világirodalmi alkotók sora találta alkalmasnak a jelen politikai és személyes mondanivalójának egybefűzéséhez, egy vágyott vagy remélt világba menekülés útjához, melyben a formai virtuozitás is szerepet kap. A műfaj sajátosságai nem olyan merevek, hogy ne tehetnék lehetővé az egyéni stílusokhoz való alkalmazkodást, az újradefiniálást. S úgy látszik, erre nem csak a magyar irodalomban támad újra és újra igény.

NÉMETH GERGELY

Herczeg Ferenc Bizáncjának szövegváltozatai

Korábbi céljaim között szerepelt Herczeg Ferenc színdarabjainak filológiai vizsgálata. A terjedelmes életmű miatt azonban mára egy konkrét színdarab, a *Bizánc* újraolvasása és feldolgozása lett a fő kutatási területem. Doktori disszertációm két fő részből áll majd, alaptémájául pedig e szöveg szolgál. Itt most ízelítőt nyújtok a készülő munkából.

A dolgozat első része igazi filológiai munkát követel. Fel kell térképezni ennek a drámának minden, a szerző életében megjelent kiadását, a színházi sűgópéldányokat és a rendezői szövegeket is. Ez korántsem egyszerű feladat, ha figyelembe vesszük, hogy hány előadást ért meg a darab csak a Nemzeti Színházban 1904 és 1927 között:¹

1.	1904.	április	22.
2.			23.
3.			24.
4.			25.
5.			27.
6.			29.
7.		május	3.
8.			8.
9.			13.
10.			20.
11.			23.
12.			26.
13.		június	4.
14.			11.
15.		szeptember	8.
16.			23.
17.		október	18.
18.		november	16.
19.		december	19.
20.	1905.	január	29.
21.		április	3.
22.		szeptember	7.
23.		november	19.
24.	1906.	október	6.
25.	1907.	január	15.
26.		március	5.
27.		december	9.
28.	1908.	szeptember	23.
29.	1911.	január	1.
30.			5.
31.			11.
32.			18.
33.		február	4.

¹ Az 1904-es rendezői szövegkönyv bejegyzéséből.

34.		március	20.
35.		június	6.
36.	1912.	január	1.
37.	1913	április	8.
38.			29.
39.	1915.	január	30.
40.		március	?
41.		március	?
42.		április	5.
43.		április	?
44.		október	17.
45.	1916.	március	16.
46.		október	16.
47.	1917.	szeptember	27.
48.		október	16.
49.	1918.	szeptember	18.
50.		november	9.
51.	1919.	november	1.
52.			8.
53.			21.
54.			28.
55.	1921.	február	17.
56.			23.
57.		március	8.
58.			21.
59.		április	22.
60.		május	16.
61.		június	19.
62.		szeptember	17.
63.		december	21.
64.	1922.	április	16.
65.		?	?
66.		november	27.
67.	1923.	?	?
68.		szeptember	15.
69.	1924.	november	21.
70.		?	?
71.	1925.	március	15.
72.		június	8.
73.		november	2.
74.	1926.	január	31.
75.	1927.	január	10.
76.		június	13.
77.		október	12.
78.			13.
79.			14.
80.			15.
81.			16.

82.			17.
-----	--	--	-----

A Szegei Szabadtéri Színpadon:²

1.	1936.	augusztus	1-16.
2.	1937.	július- augusztus	31-14.
3.	1938.	július- augusztus	23-15.
4.	1939.	július- augusztus	28-15.

A fenti összesítés még korántsem teljes, hiszen az ország többi színházának előadásai még további kutatás tárgyát képezik. Ugyanígy a *Bizánc* kötetben megjelent kiadásai is. Az eddigi eredmények: 1911, 1922, 1925, 1941, 1943. Ezen szövegek összehasonlítása, illetve a főszöveg kiválasztása is további aprólékos kutatás tárgya. A Magyar Rádió archívumában remélhetőleg megtalálható a Nemzeti Színház 80. előadása (1927. október 15.), ezt ugyanis rögzítették.

A dolgozat második része a *Bizánc* körüli történeti kutatás lesz. Egyrészt történeti kutatás, hiszen olyan a darabban állunk szemben, melyet Hevesi Sándor a *Bánk bán* és *Az ember tragédiája* mellett a legjobb magyar drámának minősíti. Mindenesetre tanulságos, hogy a 20. század első felének írója hogyan érez rá nemcsak saját kora, hanem a 21. század sorskérdéseire is. Fontos lesz a darabot „megtisztítani” a ráakott politikai terheltségtől, és drámai műként újraolvasni. Herczeg hozzáállása művéhez sem teljesen egyértelmű. Egyszer finoman tiltakozik, máskor inkább vállalja, hogy a kor egyik vezető politikusának, Tisza Istvánnak – akinek nézeteivel Herczeg nézetei is legnagyobb mértékben megegyeztek – a politikai problémáit és ezeknek a magyarság sorsára kiható következményeit írja le: „...mivel legőszintébb megnyilatkozásaim formám mégiscsak a költészet, utalok két színművemre, *Bizánc*-ra és *Árva László király*-ra, ezekben kifejezést nyertek azok a balsejtelveim, melyekkel a jövőbe tekinttem.”³

Számunkra azonban már lehetőség nyílik arra, hogy a művet drámai műalkotásként, politikai kötöttségektől mentesen értelmezzük. A szerző olyan jellemekkel dolgozik benne, amelyek kortól függetlenek. Megjelennek benne a harcosok kereskedők, akik a pénzért mindenre képesek. A saját céljuk elérése érdekében a talpnyalásra képes családtagok, ismerősök, akik, mikor érdekeik úgy kívánják, erkölcsi aggályok nélkül hagyják magára addigi „társukat”. Van benne buta feleség, akinek az emberi érték nem számít, a pompa, a rang érdekli csak. Olyan jellemeket állít élénk, akiktől hétköznapjainkban irtózunk.

Műfajleméletileg Bécsy Tamás drámaontológiáját használok kiindulási pontként:⁴ környezet és alkotó, illetve a környezet és befogadó viszonyt. Környezet (objektum) „a valóság teljességének az a >>köre<<, amelyből a művész a művet létrehozza, tulajdonképpen filozófiai értelmű *objektum*.”⁵ Az objektum nem nevezhető egyértelműen valóságnak, hanem minden olyan tényezőt tartalmaz, amely „az adott mű létrejöttében meghatározó szerepet tölt be.”⁶ A szubjektum kettős értelmű lehet. Jelentheti a művészt és a befogadót. A befogadó szempontjából a környezet nem ugyanaz, mint a művész szempontjából. Eltérő az alkotó és a befogadó társadalmi léte, a belső világa, értékítélete. Különösen igaz ez, ha nem is ugyanabban a korban élnek.

² *A Szegei Szabadtéri Játékok története 1930 és 1939 között*, <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/szabadtteri/szabadtteri.html> (2008. 10. 28)

³ HERCZEG Ferenc, *Emlékezései*, kiad., bev. NÉMETH G. Béla, Bp., Szépirodalmi, 1985, 391.

⁴ BÉCSY Tamás, *A dráma lételméletéről: Művészetontológiai megközelítés*, Bp., Akadémiai, 1984, 27.

⁵ BÉCSY, i. m., 26.

⁶ BÉCSY, i. m., 26.

Népies „román” és káoszba forduló kozmosz (Jókai Mór: Sárga rózsza)

Az alkotó benne élt egy környezetben, ebben a környezetben készülnek a művek. Ez a környezet más- és másképp hat mindenkire, a vele egy korban élőkre is. A külső hatások megjelenése a műben viszont már függ az alkotó egyéniségétől. Ám, amikor a befogadó olvassa a művet, az őt körülvevő hatások alatt, illetve saját belső személyiségére jellemző mentalitással olvassa azt. A mű tehát nem válthatja ki ugyanazt a hatást a befogadóból, mint ami az azt létrehozó körülmény volt, mert a befogadó környezete más, mint az alkotó környezete volt. Vagyis mások a reakciói a befogadásakor és a befogadás után másként fogja értelmezni akár a környezetét is (a mű visszahat a befogadón keresztül a környezetre).⁷ Természetes tehát, hogy mindenki máshogy, esetleg mást értett meg az őt körülvevő és befolyásoló világból (Nem veszek itt figyelembe olyan „zárt” világokat, amelyekben a külvilágtól függetlenül lehet élni). Ha az író leírt valamit, könnyen bele lehetett érteni ideológiai nézeteit is – különösen, hogy nem is rejtette véka alá azokat. Az a nézet azonban más a művész és más a befogadó szempontjából. Az a társadalom felől érkező hatás, mely a korabeli befogadót érte – Herczeg Ferenc korában – erősen átpolitizált volt. Ma azonban már lehetőségünk van arra, hogy a minket körülvevő környezetből induljunk ki műve újraolvasásakor, és a korabeli nézőpontoktól mentesen újraolvassuk. Erről fent már írtam.

A dráma klasszikus, az arisztotelészi követelményeknek megfelelő szerkezeti felépítést követ. A cselekmény helyszíne a bizánci palota, egy nap alatt történnek az események, és az egy szálon futó cselekmény a birodalom elfoglalásához vezet. Az alaptörténet valós történelmi eseményen alapul, Bizánc 1453. május 29-i elfoglalásán, mikor II. Mohamed török szultán (a műben Mohamed) XI. Konstantinosz Palailogosztól (a műben Konstantin császár) elfoglalja Konstantinápolyt. A szöveg felépítése is klasszikus: névből, dialógusból és szerzői instrukciókból áll. Konfliktus van benne, melynek következményeképpen a szereplők közötti viszony az olvasó/néző előtt megváltozik. A szerzői instrukciók, a helyszín-jelölések, s a szerző saját visszaemlékezése⁸ egyértelművé teszik, hogy ez a darab színpadra szánt alkotás. További elemzéseimben sem kizárólag mint irodalmi alkotásról beszélek róla, hanem mint színpadra szánt műről is. Éppen ezért a színháztudomány szakirodalmát is fel kell használni a mű újraolvasásához. Ehhez a Pannon Egyetem Színháztudományi szakáról is kaptam segítséget.

Talán ez rövid bemutatás után érthető, hogy a hatalmas életműből miért ezt a korai darabot választottam, mely sok vitát váltott ki régen és még ma is...

A szakirodalom többek között azt állítja a *Sárga rózsza* című Jókai-regényről, hogy csaknem teljesen hiányzik belőle a kalandosság, és a korábbi szövegekéhez képest józanabb romantika – a Mikszáthot is előlegező ábrázolásmód – jellemzi.¹ A letisztultabb forma és tartalom így egyúttal egy új művészi irány, és út lehetőségeit rejtje magában. Mindez talán azt sugallhatja, hogy a *Sárga rózsza* nehezen vagy nehezebben állítható párhuzamba a mítoszi-eposzi vonásokat is tartalmazó Jókai-művekkel.

Az alapfelvetésem ugyanakkor az, hogy a szakirodalom által némileg más természetűnek tartott *Sárga rózsza* éppúgy szerves része annak a mitologizáló narratívának, mely a Jókai-életműre jellemző, s melynek például *A kőszívű ember fiai*, *Az arany ember* vagy a *Fekete gyémántok* című szövegek a reprezentatív alkotásai. Bizonyos különbség a kétféle regénytípus között azonban kétségtelenül van, és ezt a különbséget szükséges is megfogalmaznunk.

A Jókai-regények mitologizáló elbeszélésmódját egyfajta feltáró jellegű narratívának tekintem, ami abban áll, hogy a szöveg a konkrét cselekmények mögött zajló, az eszmék és erkölcsi kategóriák szintjén lejátszódó, metafizikai történéseket is elbeszéli; mégpedig úgy, hogy feltárja, az olvasó elé tárja őket: nem implikált tartalomként rejtje ezeket a mű, hanem kimondott, explicit szövegrészekként. A narrátor nem csupán az olvasó interpretációs képességeire bízta a metafizikai történések feltárását, hanem maga is megteszi ezt.

A *Sárga rózsza* című alkotás abban különbözik a többi Jókai-szövegtől, hogy ebben a pusztai regényben a mitologizáló narratíva kevésbé feltárt, sokkal inkább implicit tartalomként van jelen, inkább a másodlagos jelentéssíkon fogalmazódik meg. Mindez talán részben a népies tematikának, az etnográfiailag is hiteles és részletes ábrázolásmódnak köszönhető. A népi világ bemutatása az életképszerű népi szerelmi történet – mely ilyen központi státuszba eddig a Jókai-életműben nem lépett – ugyanis olyan markáns jelentést képez, hogy az olvasó hajlamos azt hinni, hogy jelentésképzés ennek a szintnek a megértésével le is zárult. Ez azonban hiányos szövegértelmezés lenne, mert a mű mélyszerkezetében rendkívül fontos metafizikai történések zajlanak.

A *Sárga rózsza*t tanulmányom címében népies románcnak neveztem. Ez előzetesen némi magyarázatot kíván. A *népies* kifejezés egyfelől azt jelöli, hogy a kisregény nem népi, mert nem népköltészeti alkotás, hanem népies, mert népi tematikájú, de a népi világot műköltészeti eszközökkel bemutató. A románc, mint műfaji megnevezés mindenekelőtt köznyelvi értelemben alkalmazható a szövegre, hiszen szerelmi történetet beszél el. Izgalmas feladat lehet azonban párhuzamot vonni a kisregény és az irodalomtudományi értelemben vett románc között.² Egy implicit mitologizáló narratívájú, elsődleges jelentésében népi történetről van szó: ezt a szövegtípust jelölöm én e tanulmányban *népies*

⁷ Hogy a befogadó miként éli át a művet, mi és hogyan működik benne a befogadásakor, arra itt most nem térek ki.

⁸ HERCZEG, i. m., 428.

¹ „Itt [a *Sárga rózsza*ban] már a komikum és a kalandosság csaknem teljesen kiveszik.” (NAGY Miklós, *Jókai Mór alkotásai és vallomái tákrében*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 226.) „A *Sárga rózsza* intim, idillbe hajló, a lelekábrázolás terén az eddigigé sokkal józanabb romantikájával közvetlen közelébe kerül Mikszáth első elbeszélésgyűjteményeinek.” (Uo., 226.) Sötér István a regény riportszerűségéről beszél. „A hortobágyi élet bemutatásának írói módszere rokonabb a riporttal, mint a genre-ral...” (SÖTÉR István, *Féltér: Tanulmányok a XIX. századról*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 469.) Hasonló jegyek okán pedig Gerold László egyenesen naturalizmuszt emleget a mű kapcsán „... a *Sárga rózsza* (1893) jegyzőkönyvszerűsége, amely legfőbb bizonyítéka a maig népszerű kisregény naturalizmusának.” (GEROLD László, *Új Jókai kép: Bori Isre tanulmányai Jókairól* = G. L., *Meglelt örökség: Tanulmányok, esszék kritikák a XIX. századi magyar irodalomról, színházról, hagyományról és moderniségről*, Újvidék, Forum, 1994, 170.)

² Vö. Northrop FRYE, *A kritika anatómiája: Négy esszé*, ford. SZILÁJ József, Bp., Helikon, 1988, 33.

„románc”-ként (és ezt jelenti a címben a népies szó másfelől: ezt az éppen nem feltáró, hanem bizonyos szempontból „elrejtő” mitologizáló narratívát).³

A metafizikai összecsapás, melyet a cselekmény rejt, a mikrokozmoszt eredeti formájában fenntartó becsület és igazság, illetve a kozmoszt káoszba fordító hazugság, érdekelv, őszintétlenség és ravaszság küzdelme. A feladatunk így az, hogy a szöveg alapján feltárjuk – ezúttal mi, olvasók –, hogy miként zajlik le ez a fordulat.

A regény a múltba, az elmúltba fordulás, egy régen, egykor létezett, de mára letűnt korról szólás aktusával kezdődik; amikor a Hortobágy vize nem volt lecsapolva; nem volt vasút, állt viszont malom, jó dolga volt a vidrának. A múlt „mássága” nem kizárólag a mai tárgyak hiányában, a természetesség többletében rejlik, hanem valamely ki nem mondott, erkölcsi-eszmei többletben is – ez a világ egy mikrokozmosz, az érintetlenség, ősiség jegyeit hordozza magában. Ember és természet harmóniája, a civilizáció előtti ősalapot sejtik fel a leírásban, melyben a narrátor egy idilli állapotot társít az egykori pusztai világhoz. Hasonló gondolatot fejt ki Jókai útleírásában, amikor a Hortobágy ősi, sziget jellegét hangsúlyozza: „Mi a hortobágyi puszta? Egy ismeretlen sziget a szárazföldön. Sziget, mert körül van vére a civilizált világ tengere által.”⁴

A bevezető két mondat nem ad meg pontos időt arra vonatkozólag, hogy mikor játszódik a történet; az időpontot a mához viszonyított másságban határozza meg, a jelen horizontjából néz vissza egy „más” világba. A múlt–jelen reláció a két időszak erkölcsi összehasonlítására készlet, és ez az összehasonlítás a szöveg szerint a múlt javára dől el.

Az elbeszélő a múltból szól, mégis jelen idejű elbeszéléssel kezdi történetét: a két pusztai ember (Decsi Sándor csikós- és Lacza Ferkó gulyáslegény) találkozását jelen időben olvashatjuk, a mű többi részét múltban; ennek a narrációs eljárásnak talán két funkciója lehet. A jelen idő használata elevenebben vetíti az olvasó elé a jelenet; másrészt lehet ez az elkülönítés kiemelés is, mely a jelenet súlyponti helyzetét jelzi – akár az efféle (a riválisok, különböző elvek, célok, erkölcsök: hazugság–igazság; közérdekek) találkozások időtlenségét, mítosziságát. Annál is inkább, mert ez a jelenet kicsinyítő tükre az egész történetnek: e rövid részben élénk tárul a cselekmény minden fontosabb mozzanata: Decsi már ekkor a feltétlen igazmondás megtestesítőjeként lép fel, míg Lacza következetesen hazudik; és hangot kap a féltékenység is. Voltaképpen tehát már itt megtörténik az eszmék síkján a metafizikai minőségek, az igazság és a hazugság összecsapása; és a regény folytatásában ennek a küzdelemnek a lefolyásáról, majd végkimeneteléről olvashatunk.

Mindkét legény, mindkét főalak magyar, de külsőre mégis teljesen más; ez a másság-különbözőség az eszmei, erkölcsi konfliktus forrása is. A külső jellemzés belső tulajdonságokra is utal: a gulyásbojtárnak *hetyke* szemöldöke van; s a szeme megtévesztő, hazudik(?!), valamilyennek tűnik első látásra, de nem olyan: derék ember ugyan, de erkölcsi hiányosságai vannak; például és mindenekelőtt a hazugság. A csikósbojtár hősi, daliás alak (sokkal inkább, mint a gulyáslegény Lacza). Figyelemre méltó, hogy a leírás nyelvezete, a szavak megválasztása mennyire összhangot teremt a külső és belső tulajdonságok között. Decsi szoborszerű (a becsületesség szobra is), ragyogó (tisztaságtól fénylő), *őszinte* (!) szemű, természetes (természetesség) csigas hajú. Decsi lelkületét mutatja az a későbbi állítás is, hogy mindig bibliai történeteket olvasgat.

Már a szöveg kezdetén élénk tárul az erkölcsök szembenállása: a kozmoszember Decsi és a hazugságaival diszharmoniót generáló Lacza merőben különböző értékrendek képviselői. A külsőleg oly egysíkú és harmonizáló pusztai embervilág morálisan divergensnek, eltérőnek bizonyul. A konfliktus valódi kioldóereje, a kozmoszt káoszba

fordító erők elindítója maga a címbeli sárga rózsza, a csapláros lánya, Klárka. Csupán egyetlen sárga rózsza van, mely különleges és egyedi, és amelyért a két legkülönb pusztai küzd meg. Eredete bizonytalan; mosolya tűzmosolygás, szeme kék vagy fekete: nem ismerhető meg/ki teljesen. Haja ugyanakkor természetes szépségű, és a lánynak kétségtelenül vannak jó tulajdonságai is. A másság a lány egyik lényeges vonása is, az elbeszélő erősen hangsúlyozza, hogy a Sárga rózsza más, mint a többi lány. Nem tudni, honnan került a nőtlen, öreg csaplárhoz – ilyen módon idegen. Ennek a ténynek a történet logikájában jelentősége van, ugyanis így az idegen lesz a harmóniát megzavaró tényező.

A konfliktust az okozza, hogy az egyedi, a különleges rózsát, mely korábban csak egyetlen férfi volt, most mindenkinek osztogatja (akár a pandúrnak is, ha az tér be a csárdába). Megszűnt tehát az egyediség, az egy lányszív egy férfiszív erkölcsi aránypárja, odalett a hűség, elérteketlenedett a hűség erénye.

Decsi tragédiáját ez eredményezi. A katonaságból visszatérően, csárdabeli látogatásakor földhöz vágja a poharat, hogy más ne igyon belőle: csak az övé legyen, akárcsak (korábban) a lány. Ez a kizárólagos tulajdon bomlik fel a lány csapodárságával, nem csak az övé már Klári, és ez számára azt jelenti, hogy már nem az övé. A hamisság, a hazudozás-hazugság kezdettől fogva zavarja, dühíti Decsit. A hazugság elfedi azt, ami van, átalakítja a jelent, múltat és jövőt. A hazugság által egy kreált világ egy legalizált, valóságos világ igényével lép fel a valóban legális és valóságos világgal szemben, s a két értékrend, metafizikai erő (igazság, hazugság) küzdelme diszharmoniót, végzetes feszültséget okoz, mely csak az egyik fél győzelmével végződhet, mindkettő nem maradhat meg (azaz érvényben).⁵ Ezért kezdődik Decsi világának – és egyúttal egy erkölcsös, idilli világnak, egy mikrokozmosznak – felbomlása a hazugsággal. Két világ, két értékrend csap itt össze végzetes párharcban, az ősi, tiszta és a hazug, jövőt képviselő világ. Az igazság valós világával a hazugság álságos, de magának létjogosultságot kiharcoló világa áll szemben, s a győztes fél legtöbbször a manipulált, hazugsággal kreált világ. Hazugság a lányok arcfestése is, mert eltakarja a valóságot, igazságot, mássá teszi a lányokat: elveszi természetességüket, eredendő jellegüket. A hazugság eltakarja a lelket – a hazugság sejtése, de még nem bizonyított volta bizonytalanságot okoz, mely maga pokol; ezért mondja Decsi azt a lánynak, hogy inkább mondjon rosszat, szívét összetörő (azt, hogy hüten volt hozzá), de az igazat mondja.

A hűség és őszinteség nélküli életet jelképezi a kutya hízelgése is. „Coki kutya! Te is mindenkinek csóválod a farkad, akit szalonnázní látsz”⁶ – mondja Decsi az ebnek, mivel hízelgése nem hűség és nem őszinteség, hanem mindenkinek szól. Vagyis megbillent az egyensúly, nincs rend, mérték. A rend hiánya pedig a káosz jellemzője. Az a világ, mely nem őszinte, nem állhat fenn tovább, pontosabban az őszinte és becsületes ember nem tud megmaradni benne, így Decsi sem: valójában számára szűnik meg a világ, de erkölcsileg önmagában is megszűnik. Decsi bizonyos értelemben egy, a társadalomból kitaszított ember. „Nem én változtam meg, hanem az időjárás” mondja, mert úgy érzi, hogy a világ változott meg körülötte.

Mennyire más karakter Lacza Ferkó, akinek jellemét mindennél jobban megvilágítja a következő párbeszéd:

„– Hallja, gazduram, szokott ez a kegyelmed bojtárja néha igazat is mondani?” – kérdezik Lacza számadójától, mire a válasz:

³ A tanulmány mellőzi a műfajelméleti fejtegetést, elsődleges célja nem az elemzett Jókai-szöveg műfaji besorolása, például a románcnak való megfeleltetése. A *románc* kifejezés használata – jogosultságának kifejtetlensége miatt – így csupán sejtésnek tekintendő, ez indokolja (ezt jelzi) a szó címbeli idézőjeles írását.

⁴ JÓKAI Mór, *Útleírások*, kiad. utolsó EGYED Ilona, Bp., Unikornis, 1996, 152.

⁵ A nyelv célja a dolog, a valóság megjelölése, a hazugság pedig nem teljesíti ezt a célt. Vagyis: amire a hazugság referál, az nem létezik, éppen az a célja, hogy egy nem létezőt legalizáljon, létezőként tüntessen fel, ezzel viszont elkerülhetetlenül konfrontálódik a létezővel, a valósággal.

⁶ JÓKAI Mór, *Sárga rózsza*, kiad. SÁNDOR István, szerk. LENGYEL Dénes, Akadémiai, Bp., 1988 (Jókai Mór Összes Művei, Kisregények, 4) 124.

„– Ritkaságképpen...”⁷

A műben váltakoznak a humoros és komor; derűs és komoly részek, jellemzően azonban Decsi nem vesz részt a derűs jelenetekben. A polgári réves jelenet humorra ironikus reflektál a történet igazság-hazugság konfliktusára, és humoros-ironikus modorban mondja ki az igazmondás helyét e világban. A jelenet eszmeileg rendkívül fontos, lényegesebb, mint ahogyan az első olvasásra tűnik: hiszen a benne jelenetezett beszélgetést maga a hazugság szervezi, a jelenet témája a hazugság. Összevissza beszélnek Decsi megmérgezéséről, s ebből gyakorlatilag semmi sem igaz. Nem a valósághoz alkalmazkodnak, hanem maguk akarják megteremteni azt – nagy hangon, minél nagyobbat mondva, és aki igazat mond, azt kivetik maguk közül. Ez történik később magával Decsi Sándorral is. Lacza Ferkó éppen e jelenet után követi el ravasz tettét: gulyáspraktikával visszatereleli a csordát, csak azért, hogy visszatérhessen Klárhoz. Ez a tette is hazugság: azt a látszatot kelti, hogy a gulya magától vadul meg, holott ő vadítja meg az állatokat.

A mű a Hortobágy kisvilágát (mikrokozmoszát) mutatja be, Decsi számára azonban ez a közeg elveszíti mikrokozmosz jellegét, számára elviselhetetlen káoszszá válik. Decsi a Laczával vívott győztes párbaj után elhagyja a Hortobágyot. A kozmoszember kilép a világból, mert számára megszűnik ez a közeg mikrokozmosznak lenni: a becsület és őszinteség így kivonul a pusztából. A regény záró sorai jelképesen ábrázolják ezt a metafizikai történetet: „Zápor jégesővel vegyest vágott alá nagy leszakadással, mennykő hullott nagy lobogással.”⁸ Ez a káoszt idéző időjárás az értékvesztés szimbóluma. Felidézheti ez a jelenet Krisztus kereszthalálát, amikor is „a föld megindula, és a kősziklák megrepedezének”,⁹ s ez a szeretet világból való távozásának jele, a föld fájdalomkiáltása volt. A *Sárga rózsza* ebben a tekintetben is különbözik a többi, kozmosz-káosz szembenállást elbeszélő Jókai-szövegtől. Míg azok az idealizált mikrokozmoszt vezetik győzelemre – mint például az *Egy az Isten* –, és az beszélnek, hogy miképpen születik meg egy idilli mikrovilág, addig itt éppen ennek az ősi közegnek erkölcsi felbomlását, felbomlásának kezdetét, a kisvilág erkölcsi irányváltását ismerhetjük meg.

Megjegyzendő, hogy a Hortobágy megpróbálja kilökní magából Laczát és Klárit, a kozmoszromboló erőket, hiszen Laczát Morvaországba küldik, Klárinak pedig Decsi megmérgezése után az állatorvos javasolja, hogy menjen minél messzebb a pusztától. A lány azonban ott marad, a gulyásbojtár pedig visszatér: ők bizonyulnak tehát erősebbnek, míg Decsi olyannyira az igazmondás híve, hogy a Klári érdekében mondott hazugsága után önmagát száműzi a Hortobágyról.

Úgy tűnik, hogy a narrátori álláspont nem mentes bizonyos ironizáló, vagy még inkább pesszimista attitűdtől. A mítosz idilli világa valamelyest megkérdőjeleződik. Decsi öreg számadója ugyanis elmeséli annak a mondáját, mítoszáat, hogy miért eszik a ló mindig. Ebben a történetben is a hazugság az események forrása: a hazugság tehát a mítoszok világában is már meglévő, sőt világalakító tényező.

Emellett a cím is utalhat valamiféle mítoszrombolásra. A cím a Jókai életművön belül intertextuális utalás egy korábbi szövegre/regényre: a *Fehér rózsára*. Míg azonban a *Fehér Rózsza* (aki szintén egy nő) még férje halála után is várja (örökké) a férfit, a *Sárga Rózsza* a katonaidő leteltét sem tudja kivárni. A korábban megénekelte mítosz tehát már nem játszódik le újra. A színváltás is erre utal, mert a sárga szín a magyarság színszimbolikájában általában rossz képzeteket kelt. Többnyire a testiség megjelenítője, a lelkiség-erkölcsösség ellenpólusa.¹⁰

A pesszimizmust erősíti az a tény, hogy a regény kezdetén az elbeszélő a saját jelenéhez képest az ábrázolt egykori világot tünteti fel értéktelített közegként, a mű végére viszont kiderül, hogy már akkor sem volt ép és egész a gondolt értékrend. A múlt vélt idilli világa kérdőjeleződik meg ezzel. Ha figyelembe vesszük ezt a múltbéli értékvesztés felismerése okán támadó pesszimizmust, a történetet egyféle eredetmítoszként is értelmezhetjük, mely azt beszéli el, hogy mikor és hogyan kezdett káoszba fordulni egy kozmosz, mikor és hogyan kezdett el-/letűnni egy mikrokozmosz.

⁷ *Uo.*, 149.

⁸ *Uo.*, 213.

⁹ Mt 27, 51.

¹⁰ HOPFÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 1997, 206.

Egy előző tanulmányomban Szabó Lőrinc európai utazásainak általam választott első állomását, Csehországot próbáltam bemutatni. Jelen előadásomban Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásait szeretném röviden ismertetni, és a fotók segítségével szemléltetni. Ez év áprilisában a Szabó Lőrinc emlékére avatott negyedik külföldi emléktábla átadása adott alkalmat arra, hogy bebarangolhassuk azokat a helyeket, épületeket, szállókat, ahol ténylegesen a költő dolgozott, pihent, ahol élvezte a tenger illatát, látványát. Gondolok itt például a *Beszélgetés a tengerrel*, *Álom a tengeren* c. költeményeire. Megismerte a leanderek illatát (*Egy raguzai leanderhez*), a tücskök zenéjét (*Dalmácia tücskeihez*, *Mosztári tücskök*), és nem utolsósorban a szakadékok által felszínre kerülő apai féltést (*Lóci és a szakadék*). Köszönettel tartozom Čurković-Major Franciskának, aki a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Kar Hungarológiai Tanszékének lektora, hogy segítségemre volt abban, hogy a költő horvátországi utazásairól még többet megtudhassak.

Szabó Lőrinc a szerencsés emberek egyikének mondhatta magát abban az időben, ugyanis két alkalommal is tölthette rövidebb-hosszabb szabadságát a Kelet-Adria mentén. (Mindkét utazást részletesen leírta az élete vége felé tollba mondott jegyzetekben, amelyek verseinek teljesebb megértését voltak hivatva szolgálni.) Az első alkalommal 1932. június 19. és 29. között járt Horvátországban, amikor a feleségével és lányával hajóztak Sušaktól Dubrovnikig, majd másodszor 1937. július 10. és 22. között fia kíséretében tettek látogatást a vidéken.

Szabó Lőrinc utazásait nyomon tudjuk követni naplófeljegyzéseiből, a feleségének, valamint kedvesének küldött képeslapjaiból, leveleiből, illetőleg „Kisklára” – aki ekkor még csak kilenc éves és ha elfáradt a kirándulás, nézelődés alatt édesapjának mondja tollba nyaralásuk csodálatos élményét („Ma fáradt vagyok, hát csak apunak diktálok”)¹ – apja biztatására vezetett saját útinaplójából, és nem utolsósorban a nyaralás során született költeményekből. Szabó Lőrinc minden adandó alkalmat megragadott arra, hogy ha kis időre is, de bebarangolhassák az éppen kikötött hajóról vagy az állomáson éppen rövid időre várakozó vonatról leszállva az adott hely nevezetességeit. Így történt ez már a nyaralásuk első napján is, amikor a vonat éppen csak befutott Zágráb pályaudvarára. Az utat Fiume (ma Rijeka) felé folytatták, amit viszonylag részletesen leír Kisklára, majd másnap megérkeztek Sušakba, ahova a „...hídi határon mentek át...”²

A költő a zágrábi rövidke tartózkodást ki is hagyta beszámolójából, Fiumét is csak szerencsés véletlenként említi a második adriai nyaralás alkalmával. Három napig Rab szigetén tartózkodtak, ahol a Hotel Astoriában szálltak meg. A gyermek a parlamenti sétákról, a Szent Eufémia vagy Fiumina-öbölről, illetve a padba bevésített két K-ról római kettessel beszél. „Apu a zöld padba biciskával bevészte a nevemet. Azt véste bele, hogy Klára II. A római II-est azért tette oda, hogy egyúttal az anyu neve is benne legyen...”³ Ezt követően Šibenik felé hajóztak, ahol két órájuk volt megcsodálni a házak pirosító tetejét, a hegyoldal adta látványosságot és a város felé emelkedő várat. Nem hagyták ki a dómot, a kikötőt és a szűk utcákat sem. Útjuk Trogirban folytatódik, ahol a nyolcszáz éves házak, illetve a költő édesapa történelemrajza keretén belül hallgatta meg IV. Béla ide menekülésének történetét a tatárok elől.

¹ SÁNDOR Judit, „Szeressétek a gyermekeimet!”, Szabó Lőrinc a költő-apa, Bp., Móra, 1982, 73.

² A mai Rijekát akkor a városon átfolyó Fiumara (Rečina) nevű folyó választotta nemcsak két részre, hanem két országra is: Fiume (a folyó jobb oldali partján) Olaszországhoz, Sušak (bal oldalon) a Szerb-Horvát-Szlóven Királysághoz tartozott. A város egyik részéről a másikba a folyón levő, határátkelőhelyül szolgáló hídon lehetett ájutni.

³ SÁNDOR, i. m., 78.

Ismételten két óra hajókázás után megérkeztek Spalatóba, a mai Split városba, ahol éjfélig időztek, majd újabb történelmi lecke következett: Diocletianus császár palotájáról. Ha csak a gyermek leírását látnánk, az alapján könnyen beazonosítható lenne a palota, miszerint: „Volt ott egy óriási vasszobor, rengeteg oszlop, egy egyiptomi szfinx...”⁴ Öt évvel később: „Splitben gyönyörűen zöldellnek a Lóci- és apu-pálmák, most komisz kisöcséd parolázott a Diocletianus-palota szfinksével.”⁵ Itt tartózkodásuk alkalmával Korčula szigetére is tettek egy kirándulást, mely nagyon kedvessé vált mind a költő, mind a gyermek számára. Ugyan keveset tudtak felfedezni idő hiányában a szigetből, de mindkettőjük számára maradandó élménnyé vált. A lány így emlékezik a szigetre: „Ez is hegyen van, mint itt minden.”⁶ Trsteno híres botanikus kertjét követte a várva vár gruzi kikötő, majd a helyi villamossal bejutottak Dubrovnikba. Sándor Judit szerint Kisklára olyan részletesen leírja Dubrovnik városát, hogy az megfelelné egy turistakönyvnek is. Dubrovnikból útjuk Kotor felé, a Kotori-öblön keresztül folytatódik, majd onnan visszatérnek Dubrovnikba. Budvát, majd busszal Cetinjét már a második adriai utazása alkalmával ejtik útba Lóciival. Az első kelet-adriai kirándulás „gyümölcse” a *Mosztári tücskök* c. verse, melyben összefoglalja az utazás élményeit. („A csattogó vonat, idegen ország, Karszt-hegység, ringó sirálysávú kék tenger, 4 nap 3 éjjel, Ragúza, Mostár, zúgó vonat, budvai hegység.”)

Első dubrovnikai szállásuk az akkori Hotel Petkában, másodsorban a Stefany nevezetű panzióban volt. Az elején valójában nehéz volt megtalálni, hol is lehetett ez a szálloda. E szálló nevét először Petrának lehetett olvasni a régi kéziratban, és az akkori kiadványok alapján nem volt ilyen nevű szálloda Dubrovnik városában. Egyet lehetett biztosan tudni, hogy a szálló a gruzi kikötőben volt. Végül Čurković-Major Franciska segítségével alapján kiderült, hogy Hotel Petkáról, és nem Petráról kell beszélnünk. Ma is ott üzemel, a Lapad nevű félszigettel szemben, amelyen a Velika (nagy) Petka és a Mala (kicsi) Petka nevű hegyek találhatóak, innen valószínűsíthető a szálloda nevének eredete. A szálloda 1867-ben nyitotta meg a kapuit, 1893-ban felújították, majd mindaddig működött, amíg a háború idején nem érte bombatámadás, és végül 1954-ben lebontották. 1958 és 1961 között újjáépítették, 1991-es délszláv háborúban menekülteknek adott otthont, majd 1998-tól a felújítás és a korszerűsítés befejezése után újra üzembe helyezték. Ma is a Hotel Petka nevet viseli.

Ha már az első szállás „kiléte” felderítésre került, miért ne nézhetnénk meg, hol szállhatott meg Szabó Lőrinc Dubrovnikban 1937-ben, mikor második alkalommal töltötte nyaralását, immár a fiával a Kelet-Adria mentén. Ezt még nehezebb és kalandosabb úton sikerült kinyomoznia Čurković-Major Franciskának, mint az előzőt. A Put Iva Vojnovića nevezetű címből indultak ki, sajnos a házszám nem volt tisztázva. Első ízben egy családi házat találtak, ami csak egyszintes volt. (Szabó Lőrinc lejegyzése alapján egy kétszintes házban laktak.) Hosszas dubrovnikai levéltári keresgélés után, emeletátépítési kérelmet megtaláltak, és a földhivatalban tett telekkönyvi bejegyzéseket egyeztetve megtalálta a tényleges szállást a tulajdonossal egyetemben. A tulajdonos a házat bérbé adta, és a bérlő feleségét Stefániának hívták. Innen volt a szálló neve: Stefany.

A második utazást feleségének küldött leveleiből, majd kedvesének (Vékesné Korzáti Erzsébet) írt beszámolójából könnyebb volt nyomon követni, mint az előzőt. 1937. július 9-én este indultak Lóciival Fiume felé. Az útvonaltervezés hasonló volt, fiának is ugyanazt akarta megmutatni, amit előző alkalommal a lányoknak. Az első nyomasztóbb problémáról a pénzügyek miatt számol be, miszerint a tervezett útiköltség nem biztos, hogy elég lesz, nem sikerült olyan jegyet venni, amit eredetileg szeretett volna, sokkal

⁴ Uo., 80.

⁵ Uo., 89.

⁶ SÁNDOR, i. m., 80.

drágább volt ugyanis a tervezettnél: „...végül is nem kaptam szabad jegyet, csak 75%-os engedményt [...] s hozzá ami igazán rémes: Lóciért is ugyan ennyit kell fizetnem! Ha nincs nálam a magyar 50 pengő tartalék pénz, alig tudok elmozdulni Sušakról.”⁷ Aggódni kezdett az utazás időtartama miatt. Jogosan érezte, hogy a szerencse elpártolt tőle, mert ahogy eltervezte, hogy minden megállónál ugyanúgy kiszállnak és nézelődnek, mint öt évvel ezelőtt, sajnos erre nem volt lehetősége. Újabb anyagi gonddal szembesült, „A kabinágyért Lócinak is teljes árat kell fizetni, hiába van divány! Ez is bosszúság, többletkiadás. És bosszúság az is, hogy ez a hajó nagy sietség ellenére alig időz valamiképp a legszebb helyeken, s pl. Raguzában (ez Dubrovnik) is csak fél órát vár, szétnézésről tehát nem lehet majd szó. Egyáltalán azt látom, hogy ez az út a kiszámíthatatlan pecek sorozatával folytatódik, viszont a mi öt évvel ezelőtti utunk (nem is sejtettük!) szerencsés véletlenek egészen kedvező összjátéka volt.”⁸ A megérkezést követő lelkesedése alábbhagyott, kiábrándult volt, még Hunyady Sándor dráma- és regényíróval sem tudott ekkor találkozni, pedig meg volt beszélve.

Rab szigetén szintén megálltak, a parkban a padot keresték, melybe öt évvel ezelőtt a két Klára monogramja volt belevésve, sajnos ezt sem találták meg, a padot ugyanis a két utazás között eltelt időben kicserélték. A spliti kirándulásuk végre sikerrel ért véget, ugyan csak fél óra állt rendelkezésükre, de a gyümölcs piacra és Diocletianus palotájába sikerült beszaladni szfinxet simogatni.

A második alkalommal szállásul a Stefany Panzió szolgált, mely akkor lett felújítva, és a ház átalakítása, bővítése is éppen megérkezésük előtt készült el. Az egykori Stefany panziót és a környékén található tengerparti részt sikerült végigfotózni. Nagy valószínűséggel az ezen a területen történt „baleset” adta a *Lóci és a szakadék* című vers apropóját. Horvátországi tartózkodásunk alatt ellátogattunk Korčula szigetére is, ahol Szabó Lőrinc a sziget székhelyének mólójában gondolta ki a *Beszélgetés a tengerrel* c. versét, itt ugyanis akkor két-három napot pihentek Lóciival.

1937. július 20-án este, Vékessné Korzati Erzsébetnek írt beszámolólevele szerint, a hely ámbátor bűbajos, de az isten háta mögött fekszik, rengeteget izgult Lóci játékossága és vakmerősége miatt, s emiatt talán még fáradtabban megy majd haza a kétételes kikapcsolódásból. Elsőre nagyon jól hangzott az utazás, olcsónak és ráadásnak tűnt, de utólag visszagondolva felelőtlen ötletnek érezte, hogy elhozta a fiát. Felsorolja, mi mindent látott, Dubrovniktól kezdve, majd elmeséli, hogy Montenegróba is sikerült eljutniuk, ahol Kotort, Budvát és Cetinjét is megnézték.

Szintén horvátországi tartózkodásának emlékeként született meg az *Egy raguzai leánderhez* c. verse. Erre is a visszaemlékezéseiből következtethetünk: „Hajón mentünk át Raguzából Cattaróba Lóciival. Ott a fjordszerű, nagyon hosszú tenger négyszer megtört vonalban benyúlik egészen a városig. Előzőleg már Hercegovinában is láttam gyönyörű déli fákat, majd rengeteg fát és virágot egy közbülső állomáson, melynek nem jut eszembe a neve. Néhány idegenszerű virágot le is préseltem, ez rendes szokásom volt mindenütt. Ezen a helyen igen nagy és híres növénykert díszlett. Egy órára megállt a hajó. Futva bejártuk Lóciival a növénykertet. De már Raguzában is sok hatalmas, egész bükkfászerű leandereket láttam, és elszédített gyönyörűséges, fojtó, édes illatuk.”⁹ (A hajó ringása következtében született az *Álom a tengeren* c. verse is.) Hasonló leandereket már látott a költő Pesten, de azt csak dézsákban, a kávéházak előtt.

Az Adria mellett eltöltött idő mindkét esetben meghatározó élménnyé vált Szabó Lőrinc életében. Horvátországi tartózkodása idején mély benyomást tett számára a tücskök zenéje, a leánderek szépsége és a tenger: „A kelet-adriai utazások tehát nemcsak

élményanyagban, hanem motívumokban, sőt ezek továbbfejlesztése által is hozzájárultak ahhoz, hogy Szabó Lőrinc költészete gazdagabbá váljon.”¹⁰

A kelet-adriai utat összegezve megállapítható, hogy az első egy, a második utazás talán verset eredményezett. A *Tücsökzenében* még több Dalmáciával kapcsolatos költeményt találunk. A *Dalmácia* c. versben pedig teljes mértékben az utazás emlékei uralkodnak 8 évvel annak befejezését követően.

Horvátországi tartózkodásunknak azonban nem csak Szabó Lőrinc utazásának irodalomtopográfiai feltárása volt a célja. Professzor Dr. Kabdebó Lóránt és a már többször megemlített Čurković-Major Franciska szervező munkájának köszönhetően 2007. április 20-án ünnepélyes felavatásra került Szabó Lőrinc emléktáblája Dubrovnikban, Szabó Lőrinc első itt tartózkodásának helyszínén, a Hotel Petkában. Az emléktáblát Policsányi István szobrászművész készítette. A nagyszámú résztvevő jelenlétében megtartott ünnepségen képviseltette magát a Miskolci és a Zágrábi Egyetem, valamint a Dubrovnik Tengerészeti Akadémia, a Magyar Köztársaság horvátországi nagykövetsége, Dubrovnik város vezetése, és a Matica Hrvatska horvát kulturális egyesület. Megtisztelve érzem magam, hogy részese lehettem eme jeles alkalomnak.

⁷ KABDEBÓ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc levelezése (1921–1944)*, Bp., Magvető, 1989, 489.

⁸ *Uo.*, 489.

⁹ SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*, Bp., Osiris, 2001, 111–112.

¹⁰ ČURKOVIĆ-MAJOR FRANCISKA, *Leánderek és tücskök (Szabó Lőrinc adriai utazásai)*, HK, 110(2006), 308.

A Vágy és a Másik Emmanuel Lévinas Teljesség és végtelen című művében

A metafizikai vágy gondolata az a vezérfonal, amely végighúzódik a *Teljesség és végtelen* c. művön. A metafizikai vágy egyre pontosabb meghatározása során bukkannak fel a lévinasi filozófia korábbi művekből már jól ismert fénylő nevei: az Arc, a Másik, a Külső és a Felelősség. E műben azonban teljesen új megvilágításba helyeződnek. A mű alapján még a felelősségről is, a vágy felől tudunk. Ugyanakkor a *Teljesség és végtelen* elsősorban nem arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit jelent a vágy alapján felelősséggel bírni, mint inkább a metafizikai vágy bevezetésével kíván helyreállítani egy megsértett rendet. A filozófia Lévinas számára – ebben a műben – egy végzetes hiba kiküszöbölésére tett kísérlet, amely kísértetiesen hasonlít egy sebészi beavatkozásra. Lévinas a mű elején diadalmasan felmutatja a metafizikai vágyat mint vadonatúj gondolatot, megcsillantja, mint fénylő pengét. A metafizikai vággyal és a végtelenség gondolatával mint kivont törrel vagy szikével bánik. Metszi, vág velük, hogy átvágva egy határt szabaddá tegyen egy területet. A Másik, az eredendő Másik szabaddá tételéről van szó.

Talán úgy határozhatnánk meg az embert a lévinasi terminológia alapján, mint azt a lényt, aki a vággyal a lét idegenségét, másságát méri. Akit megérint, nem hagy közömbösen a létezők mássága, és a vágyban mintegy kiterjeszkedik a világ létezőire, hogy megértse őket, elgondolja létük másságát és ezáltal bensőségebb gondozásába vegye a világot. Miként a platóni lélek, amely nem csak minden élőnek, hanem „minden lélektelennek is a gondját viseli.”

Egy ilyen meghatározás azonban – még ha tartalmaz is némi igazságot a vággyal mért idegenség – épp a lévinasi filozófia specifikumát nem adja vissza. Lévinas minden bizonnyal visszautasítana egy ilyen értelmezést, mint ami alapvetően félreérti legfőbb gondolatát. Egy ilyen meghatározás ugyanis közel áll a Létet Gondként leleplező, és azt gondozásába vevő heideggeri Dasein elképzeléséhez, amely egy olyan szubjektumot feltételez, aki mindenekelőtt önmagában biztos hellyel bír, hiszen ő az, aki minden mást gondozásába vesz. Lévinas épp ezen a ponton lép tovább, és a Külső, az eredendő Másik hangsúlyozásával kitaszítja a szubjektumot önmagában biztosnak vélt helyéről, kimutatva ezzel, hogy Heidegger természetesnek, evidensnek tekintette a szubjektum önmagában való azonosságát, és mindenekfelett állónak a szubjektum szabadságát.

Íme a lévinasi továbblépés vagy fordulat: „A lélek nem az, ami »minden lélektelennek gondját viseli« hanem bizonyosan abban lakozik, ami nem önmaga, éppen e másban lakozás révén (és nem logikailag mással való szembenállása révén) nyeri el azonosságát.”¹

A vágy tehát nem egy önmagában eredendően azonossággal bíró szubjektum legfelsőbb érzékenysége, amely által még finomabb elsajátításra képes. A vágy egyáltalán nem kiterjeszkedés, hanem *par excellence* lelkiismeret. A Külsőtől való érintettség. A vágy ellentétébe fordul, meghasad és etikai relevanciára tesz szert. „Az akarat Isten ítélete alá kerül, mihelyt a haláltól való féltelme a gyilkosság elkövetésének féltelmébe csap át.”² Tehát nem egy szubjektum gondolata a vágyról, hanem inkább a vágy gondolata a szubjektumról, aki megmagyarázhatatlan jóság folytán, mint etikai lény áll elénk.

A metafizikai vágy nem hiányból ered. Éppen hogy bőség van benne, a jövőendő felé tékozolja bőségét. A metafizikai vágy csak ott nyílik meg, ahol – mint Lévinas írja – a belső összes dimenziója (Egoizmus, Élvezet, Érzékiség) már előállt.

FILOZÓFIA SZEKCIÓ

A szekció elnöke:

Dr. Forrai Gábor intézetigazgató egyetemi tanár

¹ EMMANUEL Lévinas, *Teljesség és Végtelen*, ford. TARNAY László, Pécs, Jelenkor, 1999, 91.

² *Uo.*, 207.

A hiányból, szükségletből kilépő vágy a hiányt szenvedő szubjektumhoz tér vissza, mintegy vele szemben fejti ki hatását. A metafizikai vágy azonban Lévinas megfogalmazásában: „a léten túla nyit, jövőt ad, a szubjektumba visszatérő, elpusztuló és újra feltámadó kívánságain túl.” Túlságosan is jól ismerjük azt a vágyat, amelynek alapjában egy hiány van. Általa mindig késve érkezünk önmagunkhoz, egy bizonyos elkésztettségi állapotba hoz önmagunkkal. Mozdulatlaná tesz bennünket, mintha önmagunkban egy falhoz szoritana, és épp ebben a mozdulatlanságban, mint egy számunkra túlságosan is zárt térben növekszik a vágy. Ez a kéj némasága, vagy a feltámadó éhség rozsdás sikolya a szakadékként felhasadó lélekben. Ezzel szemben a metafizikai vágy valamiképpen mindig már beszéd és mozdulat, áramlás még akkor is, ha nem tudjuk kinek a beszéde, kinek a mozdulata. A két vágy közötti különbség az elfojtott lélegzet és a szabad lélegzet közötti különbség. Mint „közeli távolság és távoli közelség” határozódnak meg.

Lévinas azt írja, hogy a „kielégíthető vágyak csupán a kielégítés csalóka voltában vagy a kielégítés hiányának és a vágyak ama elkeseredettségében hasonlítanak a metafizikai vágyhoz.”³ A kielégítetlen vágy neve az elkeseredettség, amely örökké kirobbanni kész viharoként nyugszik a szubjektum mélyén. Elég egyetlen pillanat, egyetlen apró tápláléka a vágyaknak, és hevesen, váratlanul tör elő. A vágy a kielégületlenségében megnő, mint kiömlő gáz a bezárt szobában, ilyenkor csak egy kép, egy gondolat kell a megsemmisítő robbanáshoz. Ilyen képet azonban a vágy maga is képes teremteni. Van úgy, hogy a vágyott nem várt megpillantása, mint egy perselyt tör fel téged, és legbelsőbb meglepett szavaid mint fényes pénzek hullanak. Utolérni önmagad a szóban, összeölni a vágy által felhasított ént. Ez tehát a közeli távolság, amikor a vágyban meg akarsz ragadni valamit, birtokolni akarsz, ám egy karmyújtásnyi távolságból is csak a levegőbe markolsz, és minden mozdulatoddal csak az elkeseredettség nő. Ilyen a szexuális vágy, melynek fullánkja a kielégülés után is bennünk marad. Ez a vágy – mint Lévinas írja – csupán intenziójában, elkeseredettségének mértékében hasonlít a metafizikai vágyra, amely nem gondolja el azt, ami felé halad.⁴ Így pozitívítása az elkülönülésből, távolodásból áll. A hiányból kilépő vágy mintegy belénk oltódik, a vágyott kitölti az űrt. Ezáltal lehet a szerelem is egy „fenséges éhségre adott válasz.”⁵

A metafizikai vágyban a vágyott elmélyíti a vágyat, nem kitölti. Ez a vágy hív, szólít. Felszítja a vágyat és nem kielégíti. „A végtelen ideája nem az Énből, nem az Én valamilyen szükségletéből indul ki, mely ürességének pontos mércéje lenne. Tárgyából kiindulva születik.”⁶ A szükséglet a lélek üressége, mely a szubjektumból indul ki. Lévinas hozzáteszi: „a metafizikai vágy célpontja még csak nem is a platóni szerelem, amely a halhatatlanságra irányul, ezáltal közvetett módon visszatérne a szubjektumhoz.” A vágy célpontja a Más, az Idegen. A vágyaknak azonban először meg kell hasadnia, hogy ellentétébe forduljon. Ez a fordulat a szégyenben valósul meg.

Önmagamat a végtelenhez mérem. Rendelkezmem kell a végtelen, a tökéletesség ideájával (Descartes), hogy megismerjem tulajdon tökéletlenségemet. „De a tökéletes ideája nem idea, hanem vágy.”⁷

Az isteni dimenzió az emberi arcból kiindulva nyílik meg. A Másik ember arcáról van szó. A másik tehát nem akadály, nem tény, amelyet tudomásul veszek. Olyan tökéletesség, amely után vágyódom. Úgy vágyódom utána, hogy közben szégyellem magam. Ezáltal a vágy, önmagamtól megtisztulva, etikaivá válik.

³ Uo., 17.

⁴ Uo., 18.

⁵ Uo., 45.

⁶ Uo., 44.

⁷ Uo., 63.

A másik ember létezése igazolt. Ő a tökéletes. Én szabad vagyok. Az Ő szabadsága transzcendenciájából ered, adományozott szabadság, szemben az Én harcos, örökké nyugtalan szabadsággal, amely megváltatlan. Ám szabadságom mintha a szégyentől eltakarva mintegy búvópatakként folya a Végtelen, a Más felé. Nevet változtat. Vágygá lesz, megjavul, beiktatódik szolgálatként abban a fenséges, királyi térben, melyet a Másik aurája alkot (az arc megpillantása). Ezt jelenti azt, hogy a „morál a szabadság kezdete, és nem általa nyer igazolást.”⁸

A morális tudat lényegileg kielégíthetetlen. Nem egy bennem lévő, mindig újra és újra megnyíló ürességet kell kitöltenie (azonosságom és nem szükségleteim fércműve), hanem a Másik lényegileg idegen kívánságát. (Úgy vagyok önmagam, hogy túl vagyok önmagamon.) „A morális tudat és a vágy nem a tudat válfajainak egyike, hanem annak feltétele.”⁹ Mít jelent ez tulajdonképpen? Közelebről azt, hogy a metafizikai vágy időt ad nekünk. A szükséglet már a vágyon nyugszik és nem a vágy a szükségleten. Ebben az esetben nem tudnánk kilépni önmagunkból, minden etikai a szubjektum függvényévé válna, mi pedig a félelem és az éhség örök rabjaivá. A szubjektumnak így azonban „van ideje a Másikért lenni, és a halál ellenében értelemre lelteni,” mert a „szükségben beleharapok a valóságba és kielégíthet a más asszimilálása. A vágyból hiányzik a létbe harapás, a kielégülés, csupán egy mérőföldkövek nélküli jövendő áll előttem.”¹⁰

⁸ Uo., 261.

⁹ Uo., 78.

¹⁰ Uo., 92.

Az európai alkotmányozás alapelvei

Az Európai Unió 2007-ben ünnepelhetette fennállásának ötvenedik évfordulóját. Az egykor hat taggal induló államközi együttműködés idén már huszonhét tagot számlál, két új állam Bulgária és Románia csatlakozásával. Ötven év leforgása alatt az integráció a gazdasági együttműködésből olyan formációvá vált, amelybe a gazdaságon túli új minőségi elemek kerültek be. Ezek az elemek egy magasabb szintű együttműködés létjogosultságát vetítik előre. Egyre nagyobbak az elvárások az uniós intézményekkel szemben, ugyanakkor egyre élesebb kritikák is megfogalmazódnak ellene. A minőségi változásnak fontos bizonyítékai az európai polgárok által megfogalmazott igények. A polgárok államszerű működést feltételeznek az Unióban, s ezzel kapcsolatosan fő elvárásuk, hogy az összefonódás következtében kialakuló hatalomkoncentráció kapcsán a hatalom megosztása is rendezve legyen. Az Európai Unió demokratikus deficitjének emlegetése mellett fontos panasz az integráció átláthatatlansága, érthetlensége is. Ennek érdekében vált szükségessé egy olyan szerződés létrehozása, amely magába tudja foglalni az integráció eddig elért eredményeit, illetve útmutatásul szolgálhat a jövőbeli fejlődési irányokra.

A „tíz országos” bővítés után, az integráció logikájának megfelelően mindenképpen szükség volt egy belső reformra is a mélyítés irányában azért, hogy az unió intézményei továbbra is meghatározó és működőképes döntéshozók maradhassanak. Ezt a reformot már korábban megkezdték, de végkifejletének mostanában mindenki azt az Alkotmányos Szerződést várta, amelyet csak hosszas viták és kormányközi konferenciák után, kompromisszumokkal telítve fogadtak el, s amelynek ratifikálása és jövője ma még kétséges. Kutatásom elméleti alapjául az integráció kapcsán kialakult elméletek közül kettő, a föderalista és a kormányközi elmélet szolgál.

A kormányközi és a föderalista elmélet

Az integráció magyarázatára és megértésére az elmúlt néhány évtizedben több elméleti iskola alakult ki. Ezek közül az alkotmányozás folyamatában az a két elmélet ütközik, amelyek a legjelentősebb irányokat képviselik az Európai Unióról szóló magyarázatok szempontjából – a kormányközi és a föderális koncepció.

Az ASZ (Alkotmányos Szerződés) gondolata egyfelől az intézményi reform szükségességéből ered, azonban másik része abból a felismerésből, hogy a tagállamoknak meg kell haladniuk a gazdasági integrációt ahhoz, hogy az Unió valódi tényező lehessen a világpolitika színpadán. A szerződés megalkotásának folyamata az eljárás szempontjából részben a föderatív, nagyobb részben viszont a kormányközi elméletet támasztja alá. Az elfogadott szövegváltozat szintén e kettősség jegyeit mutatja. A ratifikációs folyamat, illetve az ASZ jövője is vizsgálható a két elmélet kontextusában. A vizsgálathoz azonban szükséges egy alapvetés, amely bemutatja a két elmélet kiindulópontjait, lényegét és eltéréseit.

A föderális elméletet – amely az integráció kezdete óta meghatározó szerepet játszott annak magyarázatában és fejlesztésében – a második világháború hívta életre. Eszerint a „világégéshez” az európai nemzetállami berendezkedés és az ezzel járó nacionalista gondolkodásmód térnyerése vezetett. Ám a pusztítás világossá tette, hogy a nemzetállami politikán túl kell lépni, a nemzetek versengését együttműködésüknek kell

felváltania és követnie. Ennek érdekében részben vagy egészen le kell mondani a hagyományos szuverenitás kereteiről és egy új, nagyobb állam, a föderatív Európa megteremtését kell elősegíteni, amely új, osztott szuverenitással rendelkező entitásként, a maga *szupranacionális* intézményeivel átvállalja az állami feladatok egy részét. A másik részt a nemzetállamok decentralizálásával a *szubnacionális* szintek irányítanak. Az elmélet szerint tehát az integráció megalakulása óta egy államépítési folyamatnak tekinthető, melynek fő motorja a közösségi jog, illetve újabban az *acqius-t* létrehozó közösségi intézmények.¹

Az integráció kormányközi elméletei ennek éppen az ellentétét állítják. A nemzetközi kapcsolatok realista megközelítése szerint, amely ezeknek az elméleteknek a kiindulópontját adja, az államok alapvető és nem megszüntethető elemei a világpolitikának. Mivel az államokat az önérték vezérli, és a nemzetközi politikában folyamatosan versengenek egymással a hatalomért, az erőforrásokért és a javakért, ezért állandóan újabb és újabb konfliktusokat gerjesztenek, amelyek elfajulását csak az egymás közötti megegyezéseik akadályozzák meg. Így megegyezésük célja csupán a biztonság növelése és a konfliktusok elkerülése. Ennek érdekében született az európai integráció is, amely nem más, mint a nemzetközi rendszereknek egy sajátos fajtája, amelyet a tagállami érdekek tartanak össze és visznek előre. Az EU tehát nem egy *autopoietikus* rendszer, nincs saját logikája, hanem a kormányok közötti alkuk sorozatának tekinthető. Az integráció logikájának meghatározó tényezői a fentebb említett nemzeti érdekek, amelyek egyszer előreviszik, gyorsítják, másszor pedig visszahúzzák, lassítják az integrációt. A nemzeti érdekek kialakulását a „két szintű játék” modelljével jellemzik, eszerint a nemzeti kormányok a belpolitikai érdekcsoportok véleményeinek függvényében alakítják ki álláspontjukat úgy, hogy minden csoport igényeit kielégítsék, de közben ezek szintetizálásával erősítsék saját hatalmukat is.² Az ASZ megalkotásának és elfogadtatásának folyamatában tehát mindkét elmélet szerepet kapott.

Az európai alkotmányról számos forrásból értesülhettünk, de ezek a tudósítások, konferenciák, sőt még szakirodalmak sora is hiányos módszerrel közelítenek a témához. Ritkán esik például szó arról az alapvető kérdéstről, hogy életképes és legitim lehet-e egy alkotmánynak tartott dokumentum egy olyan integrációban, amely teljes mértékben még nem rendelkezik egy állam tulajdonságaival, mégis több egy hagyományos nemzetközi szervezettel. Az Alkotmányos Szerződés nemzetközi jogi értelemben több okból is egyedülálló dokumentumnak tekinthető. Egyrészt azért, mert maga az európai integráció is új, a történelemben korábban még soha nem látott intézményi és működési mechanizmust teremtett, és ezt a kormányközi elméletek is elismerik. Másrészt, az előbbiekből következően, tartalmilag az ASZ nem tekinthető csupán hagyományos értelemben vett nemzetközi szerződésnek, hiszen föderális elemei is vannak. Harmadrészt, a nemzetközi jogban jelenleg nem ismerünk egyetlenes érvényes alapszerződést.³ A kérdés tehát az, hogy jogi és tartalmi szempontból mennyire tekinthető alkotmánynak az ASZ, és hogyan illeszkedik az EU jogrendszerébe, illetve a nemzetközi jogba. Ennek vizsgálatához először említést kell tennünk az integráció korábbi alapszerződéseiről. A Római és a Maastrichti Szerződéseket ugyanis az Európai Közösség már kezdettől fogva egyfajta uniós alkotmánynak tekintti, hiszen az egyik létrehozta, a másik új alapokra helyezte az integrációt. A hagyományos alkotmányfogalom kritériumai ugyanakkor csak részben teljesülnek – mind az alapszerződések, mind az ASZ tekintetében – ezért a kormányközi elmélet is érvényes rá. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – felsorolnám azokat az

¹ NAVRACSICS Tibor, *Európai belpolitika*, Bp., Korona, 1998, 10.

² *Uo.*, 31–32.

³ BOKORNÉ SZEGŐ Hanna, *Nemzetközi jog*, Bp., Aula, 2003, 38. Maga a nemzetközi jogforrási hierarchia léte is kérdéses. Ennek ellenére van olyan szerződés, amelyet magasabb szintűnek tekintenek a többinél: ez az ENSZ Alapokmánya, amely lefektette a nemzetközi jog alkotmányos alapelveit. Ezeket az elveket azok az országok is tiszteletben tartják, amelyek nem tagjai az ENSZ-nek.

eltéréseket, amelyek miatt kérdéses az ASZ alkotmányjogi státusa. Egyrészt, az unió nem szuverén közösség, így az erőszak és kikényszeríthetőség monopóliuma, amely általában jellemzi az alkotmányokat, itt hiányzik. A hatalmi ágak tekintetében sincs meg a közösségi szuverenitás, hiszen az unió legfőbb döntéshozói, a „szerződések urai” a tagállamok maradtak. Az intézményrendszer nem az állami felépítést követi, nemzetközi szinten is egyedülálló, „kevert” forma. Hiányoznak, illetve hiányosak az identitást meghatározó elemek. Konvent elnevezés ide vagy oda, nincs meg az alkotmányozó népakarat.⁴

Létezik persze olyan tudományos nézet is, amely szerint maga az alkotmányfogalom semleges, ezért mást jelenthet állami és közösségi szinten. Az ASZ története és az alkotmányozási vita tükrözi e két felfogás kibékíthetetlenségét. Az új alapszerződés alkotmányként való megjelölése a föderalista irányzat egyik fő törekvése volt, hiszen képviselői az integráció kezdete óta szerettek volna létrehozni egy valódi „európai alkotmányt,” amely elvezeti az EU-t az államközi integráció legmagasabb szintjéhez, a politikai unióhoz. Azonban az alkotmányozás elsődleges célja bevallottan az intézményrendszer megreformálása volt, igaz, ez a reform jóval nagyobb lépéseket tesz a föderális berendezkedés megvalósításának irányába, mint az eddigi alapszerződések.⁵

Mindezek ellenére az ASZ továbbra sem tekinthető „alkotmánynak,” legalábbis alkotmányjogi értelemben. Nemzetközi jogi értelemben egy olyan nemzetközi szerződésként lehet definiálni, amely egy meghatározott nemzetközi intézmény, az Európai Unió tagállamainak kölcsönös, meghatározott együttműködésére irányuló kötelezettségvállalása, amely tartalmaz alkotmányos és föderatív elemeket, ám alapvetően mégis dominál benne a szuverén államok közti együttműködés.

E definíció alapján értelmezhető az „alkotmányos szerződés” elnevezés is kifejezi azt, hogy ez a dokumentum több mint egy államok közötti megállapodás, de kevesebb, mint egy alkotmány: föderális és kormányközi is egyben. Ez a tény egyébként megfelel annak a kitételnek, hogy az integráció jövője nyitott kérdés: a Maastrichti Szerződés preambulumában a tagállamok vállalták, hogy továbbvizsgálják az európai integráció folyamatát és egy új szintre helyezik azt.⁶ Az egymást követő alapszerződések egy dinamikus fejlődési folyamat állomásainak is tekinthetők, amelynek végcélját konkrétan nem deklarálták, ez remélhetőleg a polgári, tagállami és közösségi érdekek konglomerátumából alakul majd ki. Az ASZ ennek a fejlődési folyamatnak a legújabb etapja, egy újabb alapszerződés, és „alkotmány” is az előbbiektől értelmében, amelyben együtt létezik a kormányköziség és a föderalizmus.

Az európai alkotmányozással kapcsolatban egy, az alkotmányjogi tartalom túl alapvető kérdés is megfogalmazódhat – lehet-e Európának alkotmánya? Van-e európai szuverenitás, amely alapján alkotmány születhet Európában? Ezek a kérdések a kormányközi és a föderális elmélet fő ütközőpontjának is tekinthetők. Ingolf Pernice, a berlini Humboldt Egyetem professzora a többszintű alkotmányosság elméletével magyarázza meg az európai alkotmányos közösség létét.⁷ Eszerint Európának van alkotmánya, méghozzá az angolszász jog felépítéshez hasonlóan nem összefüggő, írott szöveggként létezik, hanem a szerződésekben, az európai jogban, az Európai Bíróság

⁴ ZELLER Judit, Szükség van-e európai alkotmánynak?

<http://europa.eu.int/eur-lex/lex/hu/treaties/dat/11992M/word/11992M.doc> (2006. április 5.). Németország Alkotmánybírósága és az Európai Bíróság is hozott már ilyen értelmű döntést. Ezen kívül az ENSZ szakosított szervei is használják az „alkotmány” kifejezést alapító szerződések megnevezésére.

⁵ HORVÁTH Zoltán, Kézikönyv az Európai Unióról, Bp., HVG-Orac, 2005, 36. Horváth Zoltán az integráció több szintjét különbözteti meg. A politikai unió sajátossága, hogy az állami főhatalom átkerül az integráció szintjére. Kialakulásának fontos eleme a közös külpolitika, valamint bel- és igazságügyi együttműködés létrehozása.

⁶ Vö. Szerződés az Európai Unió létrehozásáról Preambulum: „... Azzal az elhatározással, hogy az Európai Közösségek megalapításával felvállalja az európai integrációs folyamat egy új szakaszába lépjenek...” Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja, 1992/191.

<http://europa.eu.int/eur-lex/lex/hu/treaties/dat/11992M/word/11992M.doc> (2006. április 5.).

⁷ Ingolf PERNICE, Multilevel Constitutionalism in the European Union, <http://www.whi-berlin.de/permice-constitutionalism.htm> (2006. április 5.).

precedenseiben, valamint a nemzeti alkotmányokban és az Alkotmánybíróságok jogértelmezéseiben. Az európai alkotmányozásban két partner, a nemzeti és az európai alkotmányozó vesz részt, s e két partner kölcsönösen függ egymástól. Ugyanakkor, ha ellentét van a nemzeti és az európai szabály között, ez a rendszerben rejlő tényező, és az Európai Bíróság precedense szerint ilyenkor az európai jog az elsődleges. Ez az elmélet egy olyan kettős hatalmi struktúrát vázol fel, amelyben a szuverén hatalom megosztott és többszintű, a globalizáció azon eredményének megfelelően, amely szerint a nemzetközi rendszerben immár a *posztacionális* szemlélet az uralkodó. A többszintű alkotmányosság tehát egy olyan szerződéses rendszeren alapul, amelyben a társadalmak öngazgatása útján kialakítják a maguk politikai közösségét, és rousseau-i társadalmi szerződés másik oldalán immár nem a nemzetállamok, hanem azoknál magasabb szintű szerveződések állnak, így rájuk is át van ruházva maga a népszuverenitás.

Pernice elmélete alapján az Európai Unió tehát felfogható alkotmányos közösségnek, s mint ilyen, bizonyos eljárás segítségével lehet alkotmánya. Az eljárás mikéntjét dolgozatom végén kívánom bemutatni, mert ez a módszer kiutat jelenthet az Alkotmányos Szerződés számára is.

Föderatív alkotmányozó folyamat a többszintű alkotmányosság alapján

A föderatív alapú alkotmányozás megkezdéséhez, egy valódi európai alkotmány kidolgozásához bizonyos előfeltételeknek is teljesülniük kell, és az ezekből képződött alapon már el lehet indulni Európa alkotmányossága felé. Pernice az európai alkotmányosság elemeit is kiemelte elméletében.⁸ Egyrészt tudatosítani kell, hogy a globalizáció okozta változások miatt a nemzetállam, egyre inkább képtelen arra, hogy kielégítse polgárainak szükségleteit, illetve, hogy kövesse a gyors változásokat. Az új berendezkedés ezért olyan *szupranacionális* és nemzetközi struktúrákat követel meg, amelyek képesek átvenni a nemzetállamok olyan feladatait, amelyeket magasabb szinten már jobban meg lehet oldani. Viszont ennek alapján már nemcsak az államoknak, hanem a nemzetközi szereplőknek is kell, hogy alkotmányuk legyen.

Az európai és a nemzeti alkotmányok viszonyát a kölcsönös függőségnek kell jellemeznie, az európai közhatalom nem működhet az alapját képező nemzeti jogrendszerek és intézmények nélkül, a nemzeti közhatalomnak is hatással kell lennie az európaira, ha céljait kívánja elérni, hiszen az állami keretek már nem elégségesek számára sem.

Az Európai Unió polgárai, saját alkotmányuk létrehozása mellett már nemzetközi szinten is megkötötték a saját szerződéseiket szükségleteik kielégítése céljából, ezt az európai közösségek szerződesei bizonyítják. Ez egybeesik a tétellel is, mely szerint az alkotmányozás alapvető kritériuma az alkotmányozó népakarat megléte. Az Európai Unió polgárai az integráció eredményeként az új, európai állampolgárságot is magukénak tudhatják, s ennek keretében többszörös, helyi, regionális, nemzeti, európai identitással kell rendelkezniük, amelynek rétegei szoros összhangban vannak azokkal a politikai szintekkel, amelynek ők egyszerre tagjai. Az európai és a nemzeti főhatalom ugyanazoktól a polgároktól eredeztetni szuverenitását. Éppen ezért fontos, hogy a polgárok megérték azt, hogy az Unió legalább annyira az ő eszközüik, mint a tagállamoké, és használni kívánják a tőlük eredő hatalmat.

Ilyen alapokon egy valódi európai alkotmány születése nemcsak lehetséges, de szükséges is. Kérdés azonban, hogy mikor jön el az ideje Európa történelmében egy ilyen alapokon álló alkotmány születésének. Amíg az Unióban dominálnak a tagállamok és a kormányközi keretek, addig semmiképp sem lesz előrehaladás. Az alkotmányozás

⁸ Uo.

szándékában ugyanis mindig ott rejlik az azt megelőző organikus társadalmi fejlődés, amely változást akar. Ezt felülről irányítva, politikai akaratképzés mentén nem lehet sem megteremteni, sem siettetni, sem visszafogni. S még fontosabb kérdés az, hogy a jelenlegi uniós intézmény- és döntéshozatali rendszer kellően rugalmas-e ahhoz, hogy adaptálódjon az alkotmányozó népakarathoz, és az Unió az európaiak „államává” váljon. Az első alkotmányozási kísérlet tanulsága az, hogy a tagállamok rövid fél év alatt gondolták át lehetőségeiket és terveiket az alkotmányozás célját illetően, és az eredmény ennek megfelelően egy alkotmányos részeket is tartalmazó új alapszerződés lett. Egyik célját nehéz tárgyalások után sikerült megvalósítani, ám a föderatív berendezkedés felé csak kisebb lépéseket tett. Másrészt a tagállamok nem a megfelelő mértékben vették figyelembe a *szupranacionális* intézmények véleményét, magukat tekintve az Európai Unió kizárólagos urainak, ami jogi és politikai szempontból igaz is, azonban helytelen kiindulópontot jelent az alkotmányozás szempontjából. Éppen ezért a föderatív alapú berendezkedés megteremtésének előfeltétele, hogy az integráció természetes fejlődése nyomán megerősödjön a *szupranacionális* intézmények főhatalmi jellege, ezzel egyidejűleg csökkenjen a tagállamok befolyása. Ennek érdekében lenne szükséges az intézményi struktúra átalakítása, mert amíg a kormányközi jelleg, és főként a tagállami vétő együtt létezik a nemzetek felett álló intézményekkel, addig a főhatalom a tagállamoknál marad.

Tartalomjegyzék

SZÖVEGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

A szekció elnöke: Dr. Kecskeméti Gábor intézetigazgató egyetemi docens

Demjén Anetta

Delfinológiai kutatások Kassák Lajos Egy ember élete c. művének kiadásaiban 2

Gál-Mlakár Zsófia

Nemesek Verancsics Antal udvarában 6

Kőmíves Tibor

Szlovák periodikák 2000–2005 17

Lengyelne Csőry Barbara

Számszimbolika Dante Isteni színjátékában 22

IRODALOM ÉS POLITIKA SZEKCIÓ

A szekció elnöke: Prof. Dr. Ferenczi László Professor Emeritus

Busku Anita

A honosítás ügye a reformországgyűléseken 29

Hircsu Ákos

A magyar hallgatói érdekképviselő struktúrája, működési mechanizmusai és új kihívásai 33

Kovács Tímea Andrea

Egy Nobel-díjas emlékei a vietnami háborúról 37

Szabó-Szele Zsófia

Szabó Magda életútja külföldi sikerei tükrében 44

Vass Krisztián

Árdeli két hold: Szabó Dezső és Erdélyi József 46

MODERN IRODALOM SZEKCIÓ

A szekció elnöke: Prof. Dr. Kabdebó Lóránt Professor Emeritus

Elek Ottó

1957: a revízió éve 52

Kabai Csaba

Miért az éjszaka piszkálja fel a költészetet? Petri György Reggel című versének elemzése 55

Miholics Tímea

Egy műfaj változásai – az ekloga 60

Németh Gergely
Herczeg Ferenc Bizáncjának szövegváltozatai 65

Nyiri Péter
Népies „román” és káoszba forduló kozmosz (Jókai Mór: Sárga rózsa) 69

Rutkai-Órás Enikő
Szabó Lőrinc és a Kelet-Adria 74

FILOZÓFIA SZEKCIÓ

A szekció elnöke: Dr. Forrai Gábor intézetigazgató egyetemi tanár

Láng Csaba
A Vágy és a Másik Emmanuel Lévinas Teljesség és végtelen című művében 79

Szalai Szabolcs
Az európai alkotmányozás alapelvei 82